

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

А. П. Мартинюк

**СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ
КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНОЇ
ЛІНГВІСТИКИ**

Словник

Харків – 2012

УДК (038)=161.2
ББК 81.2Укр-4
М 29

Рецензенти:

А. Д. Бєлова – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
О. І. Морозова – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;
М. М. Полюжин – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри ділової іноземної мови та перекладу Закарпатського державного університету.

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 4 від 29.04.2011 р.)*

Мартинюк А. П.

М 29 Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики /
А. П. Мартинюк. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 196 с.
ISBN 978-966-623-825-5

Словник надає системний виклад термінологічного апарату когнітивно-дискурсивної лінгвістики – нової галузі мовознавчої науки, що знаходиться у стадії становлення. Словник містить 27 термінів, серед яких як споконвічні мовознавчі поняття (МОВНИЙ ЗНАК), так і нові, що виникли із розвитком когнітивної лінгвістики (КОНЦЕПТ, ФРЕЙМ, ДОМЕН, ОБРАЗ-СХЕМА тощо), прагматики та дискурсології (ДИСКУРС, ОДИНИЦІ ДИСКУРСУ, СИТУАТИВНИЙ КОНТЕКСТ, ПРЕСУПОЗИЦІЇ, ІНФЕРЕНЦІЇ, ІМПЛІКАТУРИ тощо). Ці та інші поняття висвітлюються з позицій як репрезентаційної, так і діяльнісної методології.

Словник розрахований на широке коло мовознавців – від наукових співробітників до аспірантів та студентів філологічних вузів.

**УДК (038)=161.2
ББК 81.2Укр-4**

ISBN 978-966-623-825-5

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2012
© Мартинюк А. П., 2012
© Літвінова О. О., макет обкладинки, 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
АКТАНТ.....	6
АРГУМЕНТ.....	6
ГЕШТАЛЬТ.....	8
ДЕНОТАТ.....	9
ДИСКУРС.....	11
ДОМЕН.....	21
ЕКСПЛІКАТУРИ.....	23
ІМПЛІКАТУРИ.....	25
ІНФЕРЕНЦІЇ.....	27
КАТЕГОРІЯ (ПОНЯТТЄВА).....	29
КОМУНІКАЦІЯ.....	35
КОНЦЕПТ.....	38
МЕТАФОРА (КОГНІТИВНА/КОНЦЕПТУАЛЬНА).....	74
МЕТОНІМІЯ.....	77
МОВНИЙ ЗНАК.....	78
ОБРАЗ-СХЕМА.....	91
ОДИНИЦІ ДИСКУРСУ.....	93
ПАЦІЄНС.....	99
ПРЕДИКАТ.....	100
ПРЕСУПОЗИЦІЇ.....	101
ПРОПОЗИЦІЯ.....	103
ПРОТОТИП.....	106
СИГНІФІКАТ.....	108
СИРКОСТАНТ.....	108
СИТУАТИВНИЙ КОНТЕКСТ ДИСКУРСУ.....	109
СТИЛЬ МИСЛЕННЯ.....	115
ФРЕЙМ.....	132
ЛІТЕРАТУРА	135

ПЕРЕДМОВА

Когнітивно-дискурсивна лінгвістика – це молода галузь мовознавчої науки, яка виникла в останній третині минулого століття з утвердженням діяльнісного стилю мислення (А. Бергсон, Л. Вітгенштейн, М. Гайдеггер, Ж. Дельоз, Ж. Деріда, М. Фуко), що піддає критичному аналізу репрезентаційну теорію пізнання і створює передумови для формування принципово нового розуміння мови. На зміну уявленню про мову як інструмент комунікації-обміну готовим знанням, об'єктивованим в мовних знаках, приходять альтернативне її тлумачення як комунікативної взаємодії суб'єктів, змістом якої є вироблення спільної системи орієнтації у життєвому просторі на основі формування мовних знаків.

Термінологічний апарат когнітивно-дискурсивної лінгвістики ще знаходиться у стадії становлення. Відтак, мета видання полягає в осмисленні накопиченого матеріалу й його системному викладі у форматі термінологічного словника.

Словник містить 27 термінів, серед яких як споконвічні мовознавчі поняття (МОВНИЙ ЗНАК), так і нові, що виникли із розвитком когнітивної лінгвістики (КОНЦЕПТ, ФРЕЙМ, ДОМЕН, ОБРАЗ-СХЕМА тощо), прагматики та дискурсології (ДИСКУРС, ОДИНИЦІ ДИСКУРСУ, СИТУАТИВНИЙ КОНТЕКСТ, ПРЕСУПОЗИЦІЇ, ІНФЕРЕНЦІЇ, ІМПЛІКАТУРИ тощо). Ці та інші поняття висвітлюються з позицій як репрезентаційної, так і діяльнісної методології.

Кожна стаття словника містить загальну дефініцію терміна і стислий виклад його змісту у галузях мовознавства, де вивчається відповідний феномен, що підкріплюється прямими посиланнями на авторів, які здійснили вагомий внесок в його вивчення. Окрема стаття словника, як правило, присвячується родовим поняттям. Видові або дотичні поняття розкриваються в рамках тієї самої статті і подаються великими літерами, якщо їм надається дефініція.

Залежно від складності поняття, стаття може також включати перелік аспектів його вивчення, висвітлення різних напрямів та підходів до його тлумачення. Наприклад, КОНЦЕПТ розглядається як з позицій репрезентаційного стилю мислення, що об'єднує три напрями досліджень – онтологічний, гносеологічний та експерієнціальний, так і діяльнісного, що слугує платформою для психологічного та дискурсивного

напрямів аналізу концептів. При цьому, в рамках онтологічного напрямку, котрий спирається на філософію об'єктивного реалізму, висвітлюються символно-комп'ютаційний, семантико-когнітивний, логічний та логіко-психологічний підходи до аналізу концептів, а в рамках гносеологічного напрямку, який використовує ідеї суб'єктивізму, аналізуються культурологічний (філософсько-культурологічний, лінгвокультурологічний й когнітивно-культурологічний) та когнітивно-поетологічний підходи. Опис кожного підходу включає такі структурно-змістові блоки, як загальна характеристика, філософсько-методологічні основи, що визначають відношення концепту до дійсності, яку він відображає, і до мовної форми, яка його об'єктивує, дефініція, структура концепту, відношення концепту і значення та концепту і поняття, форми існування концепту, а також методи його лінгвістичного аналізу.

Словник розрахований на широке коло мовознавців – від наукових співробітників до аспірантів та студентів філологічних вузів.

АКТАНТ – здатний до референції (денотації) обов’язковий учасник предметної ситуації, відображеної висловленням.

У семантичному синтаксисі – обов’язковий компонент семантичної структури **ПРЕДИКАТА**, протиставлений **СИРКОНСТАНТУ** (*ад’юнкту*) як факультативному компоненту [Алефиренко 2005; Апресян 1983; Арутюнова 1999; Богданов 1977, 2007; Бондарко 1984; Васильев 1976; Вихованець 1983; Гак 1998; Кибрик 1980; Кронгауз 2001; Никитин 1988, 2003; Приходько 2002; Распопов 1981; Степанов 2002; Сусов 1973; Теньер 1988; Тестелец 2001; Чейф 1975].

У когнітивній лінгвістиці – учасник подієвої схеми [Dirven, Verspoor 1998] або конститuent / слот базисного **ФРЕЙМУ** [Жаботинська 2006, 2009(б); Кубрякова 2004; Goldberg 1995; Fillmore 1968, 1977; Lakoff 1971].

АРГУМЕНТ – здатний до референції (денотації) учасник предметної ситуації, відображеної висловленням.

У семантичному синтаксисі – компонент структури **ПРОПОЗИЦІЇ** (семантична роль / партиципant / семантичний відмінок / семантико-синтаксична функція) [Адмони 1955; Алефиренко 2005; Апресян 1983; Арутюнова 1999; Богданов 1977, 2007; Бондарко 1984; Васильев 1976; Вихованець 1983; Гак 1998; Кибрик 1980; Кронгауз 2001; Кубрякова 2004; Никитин 1988, 2003; Приходько 2002; Распопов 1981; Степанов 2002; Теньер 1988; Тестелец 2001]. Обов’язкова аргументна роль, як правило, називається **АКТАНТОМ**, або *комплементом*, а факультативна – **СИРКОНСТАНТОМ**, або *ад’юнктом*.

У когнітивній лінгвістиці – учасник подієвої схеми [Dirven, Verspoor 1998]), що корелює з базисним **ФРЕЙМОМ** [Жаботинська 2009(б); Чейф 1975; Fillmore 1968, 1977; Lakoff 1971].

Залежно від характеру подієвої схеми, А виконує різні семантичні ролі (назви семантичних ролей подані за [Жаботинська 2009(б)]), значною мірою визначені характером **ПРЕДИКАТА**.

У буттєвій схемі головним А є ПАЦІЄНС – пасивний учасник предметної ситуації, відображеної висловленням, що взаємодіє з ЕСИВОМ, який виконує функції ідентифікації (*Аня – та дівчина біля вікна*); класифікації (*Аня – студентка*); атрибуції (*Аня – найкраща студентка групи*); локації (*Аня – біля вікна*); екзистенції (*В кімнаті багато людей*).

У процесуальній схемі пацієнс є учасником безконтрольного процесу (*Вода кипить*).

У схемі дії обов'язково присутній АГЕНС (АГЕНТ) – суб'єкт-істота фізичної дії (*Петро багато працює*). Дія агенса може бути спрямованою на пацієнс (*Петро читає книгу*). Пацієнс симетричного відношення іменується РЕЦИПРОКАНТОМ (КОНТРАГЕНТОМ) (*Петро товаришує з Іваном*). Пацієнс, який зазнає змін в результаті дій агенса, називається АФЕКТИВОМ (*Петро викупав дитину*); пацієнс, який становить собою продукт дії агенса-каузатора, – ФАКТИТИВОМ, або РЕЗУЛЬТАТИВОМ (*Галя пошила плаття*). Пацієнс-неістота афективної дії також іменується ОБ'ЄКТИВОМ (*Петро вимив посуд*). Суб'єкт-неістота афективної дії називається ЕЛЕМЕНТАТИВОМ (*Річка знесла міст*) або ІНСТРУМЕНТОМ (*Машина випрала білизну*), а суб'єкт-неістота каузативної дії – ІНСТРУМЕНТОМ-КАУЗАТОРОМ (*Міні-пекарня спекла хліб*).

У схемі відчуття суб'єкт, що є «реєстраційним центром» відчуттів, емоцій, мисленневих процесів та бажань [Жаботинська 2009(б), с. 6], виконує функцію ЕКСПЕРІЄНЦЕРА / ЕКСПЕРІЄНСИВА (*Петро радіє / підростає / кохає*). Іншим можливим учасником схеми відчуття є пацієнс (*Петро бачить пташку; Петро згадує дитинство*). Пацієнс схеми відчуття також називається ПЕРЦЕПТИВОМ.

Схема володіння містить ВОЛОДАРЯ та пацієнса, що знаходяться у відношеннях матеріального володіння (*Петро має авто*), ментального володіння (*Петро має чудову ідею*), суб'єкта-об'єкта впливу (*Петро має проблеми*), частини-цілого (*Собака має чотири лапи*), спорідненості (*Петро має сестру*).

Схема руху доповнює процесуальну схему або схему дії вказівкою на ДЖЕРЕЛО, ПРОТІКАННЯ, ЦІЛЬ і РЕЗУЛЬТАТ (*Петро приїхав до Москви із села; Лекція продовжувалася з трьох до п'яти; Петро перетворився з друга на ворога*).

Схема передачі комбінує схеми володіння, процесуальну або дії, а також руху і містить три ролі – агенса, пацієнса й РЕЦИПІЄНТА / АДРЕСАТА (*Петро подарував Галі квіти*).

Схема дії може бути розширена за рахунок факультативних ролей: СІРКОНСТАНТА (СУПРОВОДЖУЮЧОГО (*Він прийшов із донькою*), ПОМІЧНИКА (*Лікар приймає пацієнтів із медсестрою*), ІНСТРУМЕНТА

(Він написав листа олівцем)); СТИМУЛУ (НАМІРУ (Він прийшов за донькою), ПРИЧИНИ (Він запізнився через несправний годинник)); ПЕРЕДУМОВИ (УМОВИ (На випадок дощу візьмемо парасольку), ДОПУСТВОСТІ (Незважаючи на дощ, підемо гуляти)); БЕНЕФІЦІАНТА / БЕНЕФАКТИВА (Петро купив Галі квіти) та МАЛЕФАКТИВА (Петро відбив у Степана Галю)); ЛОКАТИВА (Петро поїхав на Кавказ); ТЕМПОРАТИВА (Петро почав писати промову рано вранці й закінчив пізно ввечері).

ГЕШТАЛЬТ – базова когнітивна одиниця, що забезпечує структурування людського досвіду на підставі залучення внутрішніх закономірностей цілого для пояснення функціонування частин цілого; перебуває поза категоріальними рамками природної мови, але реконструюється на підставі аналізу мовних даних.

Лінгвістична теорія Г, розроблена Дж. Лакоффом [Lakoff, Johnson 1980; Lakoff 1987], базується на припущенні, що мовленнєво-розумова діяльність організується на основі Г як багатомірних цілісних одиниць, що становлять собою результат нерозчленованого сприйняття ситуації, але можуть бути розкладені на виміри кількома способами залежно від позиції спостерігача й аспекту спостереження. Виміри Г формуються концептами, що природно виникають на базі емпіричного досвіду й забезпечують структурування складних абстрактних сутностей. Так, СПІР структурується в термінах ВІЙНИ на підставі гештальта БЕСІДИ, виміри якого слугують для співвіднесення конститuentів гештальта СПОРУ і ВІЙНИ: УЧАСНИКИ (комуніканти → противники); ЧАСТИНИ (висловлений аргумент → позиція; незгода → протилежна позиція; стратегія ведення спору → стратегія ведення воєнних дій); ЕТАПИ (початок (висловлення думок → протилежні позиції); середина (аргументація думок → атака / захист); кінець (прийняття / неприйняття аргументів → капітуляція / перемога); ЛІНІЙНА ПОСЛІДОВНІСТЬ (зміна мовців → слідування капітуляції за атакою тощо), ПРИЧИННИЙ ЗВ'ЯЗОК (аргумент призводить до згоди / незгоди → атака приводить до контратаки або відступу), МЕТА (переконання опонента → перемога) [Lakoff, Johnson 1980].

Г може репрезентувати як найнижчий ступінь процесу пізнання (найбільш загальні, нечленовані знання), так і найвищий ступінь (систематизовані знання у певній царині). В останньому випадку Г постає як когнітивна структура, що об'єднує усі можливі рівні організації концептуальної інформації, тісно переплетені в мовленнєво-розумовій діяльності людини: образний, схемний, фреймовий, сценарний і/чи різні комбінації цих рівнів [Болдырев 2001, с. 38; Маслова 2001, с. 66; Чернейко 1995, с. 73-83].

ДЕНОТАТ – результат пізнавальної діяльності суб'єкта: абстрагування від об'єкта пізнання й трансформації його ознак в ідеальний образ, позначуваний предметним іменем.

У семантиці за сферою реалізації Д визначається через розмежування з РЕФЕРЕНТОМ: Д належить світу ідеальних сутностей; референт є корелятом Д в реальному світі. Д є приналежністю актуального **МОВНОГО ЗНАКА**, тобто знака, задіяного у мовленні. Відповідно, **ДЕНОТАЦІЯ** є мовленнєвою функцією предметних імен, аспектом їх значення, яким вони наділяються у мовленні, репрезентуючи учасників описуваних ситуацій (подій, явищ, положення справ); **РЕФЕРЕНЦІЯ** є процесом співвіднесення предметних імен з описуваною реальністю, виходом за межі мовленнєво-розумового світу. Денотація знаходить продовження в референції; вони генетично взаємозалежні. Відповідно, термін «денотат» охоплює як реальні, так і вигадані Д, а «референт» – лише реально існуючі Д. Типами останніх є: 1) одиничне; 2) клас; 3) сутність класу, тобто те, що об'єднує його представників.

Д і референт також розмежовують на інших підставах: 1) Д – родовий термін для позначуваної речі, як реальної, так і вигаданої; референт – реально існуюча річ; 2) Д – позначувана річ як вона ідентифікується слухачем; референт – та сама річ з позиції мовця; 3) референт – позначувана річ як цілісна сутність, Д – певний аспект, сторона позначуваної речі [Апресян 1963, 1974, 1983; Арутюнова 1976, 1980; Гак 1986; Городецкий 1969; Падучева 1985; Селиверстова 1970; Фрумкина 1984].

Д може не розрізнятися з референтом, коли він відноситься до царини реального світу й ототожнюється з позначуваним предметом, як наприклад, предмет (референт) у класичному семантичному трикутнику [Ogden, Richards 1923] або *Bedeutung* (букв. значення) у трикутнику Г. Фреге [Frege 1892]; див. також [Черч 1960; Russell 1956]. Таке тлумачення є неприйнятним з позицій когнітивно-дискурсивної парадигми через «жорстку» проекцію форми знака на реальний світ, яка не залишає місця суб'єкту у процесі семіозису, й не враховує, що сутність значення мовної форми не зводиться до дзеркального відображення, а становить собою результат пізнавальної активності суб'єкта.

Крім того, Д може ототожнюватися з множиною об'єктів реального світу (речей, ознак, відношень, процесів, дій, подій, ситуацій тощо), які позначаються номінативною одиницею [Милль 1914; Lyons 1977]. У традиційній логіці Д тлумачиться як об'єм поняття – екстенціонал, протиставлений інтенціоналу (змісту поняття) як сукупності усіх смислів, які несе мовна форма [Карнап 1959]. Крайнім проявом цієї точки зору

є ототожнення Д з будь-яким елементом екстенціоналу незалежно від того, з яким з них співвідноситься фрагмент мовлення. У такому розумінні Д подається як властивість віртуального мовного знака, тоді як у когнітивно-дискурсивному тлумаченні Д є властивістю знака, актуалізованого у мовленні; денотація постає саме як процес наділення предметних імен значенням у ситуації спілкування й, відповідно, екстенціонал (метонімічно) є результатом цього процесу.

За способом презентації позначуваного Д протиставляють СИГНІФІКАТУ. Д (від *denote* (англ.) – вказувати на) окреслює царину того, з чим він співвіднесений, на рівні одиничного або класу; основна функція Д – ідентифікація. Сигніфікат (від *signify* – бути ознакою чогось) не окреслює, а описує сутність в термінах ознак. Основна функція сигніфікату – опис (кваліфікація, характеристика). За здатністю до денотації або сигніфікації повнозначні слова поділяються три групи: 1) власні імена мають лише Д; сигніфікація тут може мати місце лише за рахунок того, що власні імена закріплюються за певними групами Д (наприклад, чоловічі й жіночі імена) й інформація про ці Д актуалізується в момент актуалізації власного імені у мовленні; 2) ознакові слова (насамперед, прикметники й дієслова) мають лише сигніфікативне значення; у номінативному (словарному, несинтаксичному аспекті) Д ознакового слова є ознака, абстрагована від предметів або подій, у яких вона спостерігається; у синтаксичному аспекті поняття «денотат ознакового слова» втрачає смисл: денотативна функція передається позначуваному предметного слова, оскільки ознаки не існують незалежно від предметів, а виявляються в їх взаємодії й співставленні; виключенням є аргументно-ознакові слова, які позначають певне відношення, наприклад: *материнське* (ніжне, турботливе) *почуття* й *материнський дім* (дім, де живе мати); 3) загальні іменники мають сигніфікат і Д за виключенням безденотатного вживання у функції іменної частини присудка або прикладки [Никитин 2003, с. 82-178].

Належність Д до світу ідеального ріднить його з КОНЦЕПТОМ. Різниця між ними полягає в тому, що Д звернений до мовного знака, що його позначає, а концепт – до світу, який він відображає / конструює / інтерпретує. Д є вторинним стосовно концепту; він становить собою одну з актуалізованих мовленнєво-розумових форм (іпостасей) концепту (поряд із сигніфікатом), трансформацією концепту у змістову предметну сутність тих ідеальних світів, які втілюються висловленнями і текстами. При трансформації концепту в Д він наділяється ознакою предметного існування (або неіснування) в певному світі й певним денотативним статусом (екстенсіональною характеристикою) [там само, с. 172].

Д може ототожнюватися з ДЕНОТАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ – поняттєвим ядром значення (номінативним, об'єктивним, когнітивним, репрезентаційним, фактичним, диктальним, предметно-реляційним), яке протиставляють, з одного боку, сигніфікативному значенню, а з іншого – конотативному (прагматичному, стилістичному). Денотативне значення як один з двох різновидів інтенціонального значення (поряд із сигніфікативним), належить змісту, а не об'єму поняття. Хоча різниця між денотативним і сигніфікативним значенням й пов'язана з референційними характеристиками вживання імен, вона, насамперед, закорінена в їх ознаковому змісті: 1) денотативне значення належить мовленню, воно є різним у мовця і слухача, в різних текстах або фрагментах тексту; сигніфікативне значення належить і мові і мовленню, воно прагне стабільності й змістового зрівнювання у мовця й слухача в різних текстах, фрагментах тексту; порівн. денотат і сигніфікат слова *деревня*, відповідно, у запропонованих М. В. Нікітіним прикладах: *Дойдем до деревни – заночуем* і *Ему нравится деревня* [Никитин 1988, с. 32]. Стабільність сигніфікату є однією із умов взаєморозуміння в комунікації; 2) вживаючись у сигніфікативному значенні, ім'я орієнтується на клас і замикає своє інтенціональне значення ознаками класу; вживаючись у денотативному значенні, ім'я орієнтується на предмет, відкриває місце ознакам одиничного й може обростати ними в міру місткості пам'яті [Никитин 2003, с. 100-104]. У мовленні мовна форма реалізує денотативне значення або сигніфікативне значення, але не обидва.

Денотатом синтаксичної одиниці є ситуація, логічним корелятом якої слугує пропозиція як узагальнена об'єктивована схема відношень на рівні класів аргументів і предикатів, не прив'язаних до конкретних просторово-часових координат. У кінцевому підсумку, вона становить собою поняття про клас ситуацій та їхні конституенти [Никитин 1988, с. 120].

ДИСКУРС – ситуативно обумовлена інтерсуб'єктна мовленнєво-розумова діяльність, спрямована на взаємну орієнтацію у життєвому просторі на основі надання мовній формі семіотичної значущості.

До обігу мовознавства термін «дискурс» був введений у 1952 р. американським лінгвістом З. Харрісом, який розглядав його як один із аспектів дистрибуції на основі еквівалентності між фразами й ланцюжками фраз; як висловлення, надфразову єдність у контексті інших одиниць і пов'язаної з ними ситуації [Harris Z. 1952].

Д вивчається філософією, логікою, семіотикою, соціальною психологією, соціологією, антропологією, теорією штучного інтелекту, етнологією, етнографією, історіографією, юриспруденцією, педаго-

гікою, теорією і практикою перекладу, політологією, культурологією, літературознавством, теорією комунікації та різними напрямками лінгвістики, утвореними на міждисциплінарній основі: дискурсологією, психолінгвістикою, когнітивною лінгвістикою, комунікативною лінгвістикою, прагмалінгвістикою, етнолінгвістикою, лінгвокультурологією, стилістикою, поетикою, наратологією, риторикою, лінгвістичною теорією аргументації, гендерною лінгвістикою, комп'ютерною лінгвістикою тощо, що дає підстави говорити про *дискурсивний поворот* у гуманітарних науках (discursive turn [Harré 1995, с. 146; Flick 1995, с. 94]).

У сучасній лінгвістиці тлумачення Д визначається СТИЛЕМ МИСЛЕННЯ.

Репрезентаційний стиль мислення складає методологічне підґрунтя *формального* і *функціонального* напрямів дослідження Д (огляд підходів див. у [Бацевич 2004; Белова 1997; Бисималиева 1999; Борботько 1981; Герасименко 1998; Ільченко 2002; Карасик 2002; Кибрик 1994; Красных 2003; Кубрякова 2001(а), 2001(в); Кусько 2001; Макаров 2003; Менджеричка 1977; Морозова 2005; Паршин 1996; Самохина 2008; Селіванова 2006; Серио 1999; Солощук 2006; Степанов 1995; Фролова 2009; Чернявская 2001; Шевченко, Морозова 2003; Шейгал 2004; Brown, Yule 1983; Burton 1980; Crusius 1989; Cutting 2002; Dijk 1997(b); Haberland 1999; Jaworski, Coupland 1999; Macdonnell 1986; Maingueneau 1991; Nunan 1993; Schiffrin 1994; Schiffrin, Tannen, Hamilton 2001]).

Розбіжності між формальним та функціональним напрямками визначаються способом обґрунтування онтології об'єкта аналізу. З точки зору формалістів, структурні рівні об'єкта визначаються своїми конститuentами, а функціоналістів – способами взаємодії між конститuentом, що виконує певну функцію, і контекстом [Harder 1999, с. 198]. Предметом розбіжностей між формалістами і функціоналістами стає не поняття функції, яке успішно застосовується і в структурному аналізі мови, а поняття контексту: при формальному підході контекст мовного знака обмежується іншими одиницями мови, а при функціональному він включає ментальний і соціальний життєві простори комунікантів [Морозова 2005, с. 140].

Функціональний напрям далеко не однорідний. Зокрема, Д. Шифрін виокремлює в рамках цього напрямку два основних підходи: «помірний», що зосереджується на вивченні функцій мовного знака, та «екстремальний», що розглядає мову з позицій соціальної семіотики як компонент соціальної взаємодії, а Д – як «соціальні практики лінгвістичного та нелінгвістичного характеру, в основі яких лежать ідеологія або культурні розбіжності» [Schiffrin 2001, с. 1-2]. Останній підхід також

називають *семіотичним*, залишаючи за першим назву *функціональний* [Морозова 2005, с. 141]. Акцентуючи врахування ситуативних факторів при вивченні реалізації функцій одиниць мови, власне функціональний підхід також іменують *ситуативним* [Прохоров 2004, с. 22-23]. Відповідно, в межах функціонального напрямку виділяємо *ситуативний* та *семіотичний* підходи до тлумачення Д.

Діяльнісний стиль мислення уможлиблює становлення *діяльнісного* розуміння Д.

Схемна репрезентація напрямів та підходів до інтерпретації Д подана на рис. 1.

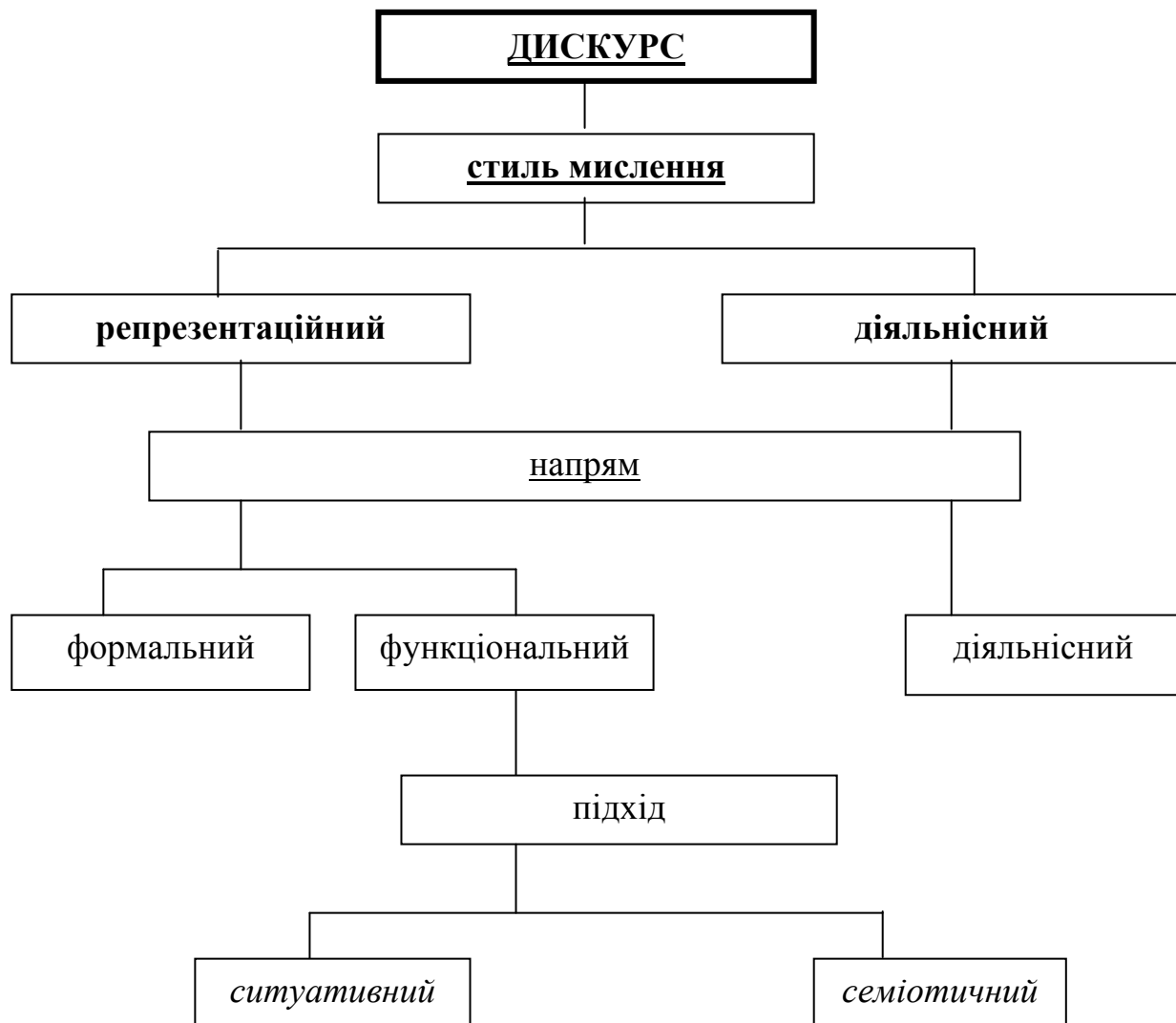

Рис. 1. Схемна репрезентація напрямів та підходів до інтерпретації дискурсу

ФОРМАЛЬНИЙ НАПРЯМ – прихильники формального напрямку трактують Д на ґрунті ієрархії структурних одиниць мови. Таке розуміння втілюється у визначеннях типу: Д – це «мова вище рівня речення або клаузи» («*language above the sentence or the clause*») [Stubbs 1983, с. 1]; «Під дискурсом <...> мають на увазі два або кілька речень, що знаходяться у смисловому зв'язку одне з одним» [Звегинцев 1976, с. 10]; «Дискурс – текст зв'язного мовлення, що складається з послідовності комунікативних одиниць мови, які перевищують за обсягом просте речення» [Борботько 1981, с. 19]; див. також [Алефиренко 2005, с. 298ff; Кусько 2004; Плеханова 2005; Grimes 1975; Harris Z. 1952; Jung 2005; Polanyi 1988, 2001].

Такі тлумачення породжують дихотомії *текст (письмовий, монологічний) :: дискурс (усний, діалогічний)*. Дихотомія *письмовий текст :: усний дискурс* спрощує проблему, зводячи її до двох форм мовленнєвої діяльності. У деяких визначеннях усне мовлення й письмовий текст розглядають як видові поняття стосовно Д [Богданов 1993; Tannen 1992]; в інших тлумаченнях Д асоціюють з усним діалогом [Гальперин 1981; Дридзе 1984; Москальская 1981; Реферовская 1989; Тураева 1986; Филиппов 1989; Coulthard 1977, 1992(a), (b); Ноеу 1983]). Дихотомія *монологічний текст :: діалогічний дискурс* має умовний характер, бо будь-яка мовленнєва діяльність, у тому числі й монологічна, є діалогічною за своєю природою, як власне і свідомість носія мови [Бахтин 1986, с. 303-306]; див. також [Бенвенист 1974; Волошинов 1929; Выготский 1956; Радзиховский 1985, 1988; Якубинский 1986; Baxter, Montgomery 1996; Burton 1980; Hagege 1990; Myerson 1994; Shotter 1995; Weigand 1994].

Формалісти уподібнюють структурну організацію мови до організації неживих об'єктів: якщо останні організовані за принципом «знизу вверху» (від молекули до атомів і далі), то мова – «зверху вниз» (підмет і присудок існують лише в межах речення; якщо ж підмет або речення вжиті самі по собі, то в такому випадку підмет становить собою речення, а речення – текст) [Harder 1999, с. 198].

Формальне тлумачення Д як ієрархічного рівня вище речення залишає поза фокусом уваги суб'єкта Д; воно помилково приписує Д регулярність структурної побудови за аналогією з ієрархією одиниць рівнів мови, у той час як для Д не існує жодних заданих схем і правил й до нього не можна застосувати поняття правильності / неправильності побудови [Shiffrin 1994]; синтаксичні властивості речень (порядок слів, гіпотаксис, паратаксис тощо) залежать від комунікативної мети мовця [Linde 1975; Matthiessen 1987], цілком і повністю визначеною ситуацією комунікації.

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ НАПРЯМ – представники функціонального напрямку виходять з обумовленості функцій Д функціями мови.

При розгляді у функціональному ключі Д прирівнюється до мовлення у сосюрівському розумінні – як використання мови (language in use) [McHoul 1994, с. 940]: «Вивчення дискурсу – це вивчення будь-якого аспекту вживання мови» [Fasold 1990, с. 65]; «Аналіз дискурсу з необхідністю передбачає аналіз вживання мови» [Brown, Yule 1983, с. 1]; «Функціонування мови в реальному часі – це й є дискурс» [Кибрик 2002, с. 308]; див. також [Бенвенист 1974, с. 276-299; Бюлер 2001; Степанов 1973; Якобсон 1975; Halliday 1978; Hymes 1972, 1974; Searle 1969, 1975].

У межах функціонального підходу Д трактують широко, як усе те, що говорять і пишуть [Богданов 1990, с. 5-6; Горелов 1987, с. 225-227], тобто як мовленнєву діяльність, яка може реалізуватися в письмовій або усній формі й безпосередньо надана досліднику у вигляді мовного матеріалу (за Л. В. Щербою [Щерба 1974, с. 29]) у звуковій, графічній або електронній презентації. При цьому текст розуміють як «мовний матеріал, зафіксований на тому чи іншому носії за допомогою письма (звичайно фонографічного або ідеографічного)» [Богданов 1993, с. 5-6]. Таке широке розуміння Д є доволі розповсюдженим у лінгвістиці [Прохоров 2004, с. 20-21].

Фокусування уваги дослідників на аспекті вживання мови породжує дихотомію *текст-як-продукт* :: *дискурс-як-процес* (text-as-product, discourse-as-process) [Brown, Yule 1983, с. 24]; «Дискурс – більш широке поняття, ніж текст. Дискурс – це одночасно і процес мовної діяльності і її результат (=текст)» [Совр. амер. лингв. 2010, с. 307]; Д. – «конкретна комунікативна подія, прив'язана до певних прагматичних, ментальних умов породження і сприйняття повідомлення і певних моделей текстопородження – типів текстів» [Чернявская 2001, с. 19].

Базова дихотомія *текст-як-продукт* :: *дискурс-як-процес* є підґрунтям протиставлень у термінах *структурність* :: *функціональність*, *статичність* :: *динамічність*, *віртуальність* :: *актуальність* [Бисималиева 1999; Дымарский 1998; Конецкая 1997; Кубрякова, Александрова 1997; Шейгал 2004; Красных 2003; Шевченко, Морозова 2003], де Д постає як процесуальний феномен, пов'язаний з реальним продукуванням мовлення, а текст – як результат процесу продукування, що має завершену і зафіксовану форму. Визнаючи, що Д і текст пов'язані відношенням «процес – продукт», деякі вчені підкреслюють, що цей зв'язок не є однозначним: будь-який текст може бути реалізацією кількох, подекуди конкуруючих і антагоністичних дискурсів [Kress 1985, с. 27]; див. також [Шейгал 2004, с. 11].

Функціональний напрям аналізу Д репрезентований *ситуативним* і *семіотичним* підходами.

Ситуативний підхід – об'єднує лінгвістів, які наполягають на необхідності розрізняти контекст у вузькому розумінні («ко-текст») і власне – **СИТУАТИВНИЙ КОНТЕКСТ**.

Ко-текст тлумачиться як «фрагмент тексту, що містить обрану для аналізу одиницю та є необхідним і достатнім для встановлення значення цієї одиниці, яке було б несуперечливим стосовно загального змісту цього тексту» [БЭС 1998, с. 238].

Натомість ситуативний контекст визначається як «ситуація комунікації, яка включає умови спілкування, предметний ряд, час і місце комунікації, самих комунікантів, відносини, у яких вони знаходяться, тощо» [БЭС 1998, с. 238].

У дослідженнях Д терміни «(дискурсний / ситуативний) контекст» і «ситуація» подекуди вживаються як синоніми.

Роль ситуативного контексту в розмежуванні тексту і Д підкреслюється у визначенні Н. Д. Арутюнової: Д – це «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними тощо факторами» [Я БЭС 1998, с. 136], а також у низці дефініцій інших авторів: «Дискурс – це єдність і взаємодія тексту та позалінгвальних умов і засобів його реалізації» [Вишнякова 2002, с. 183]; «дискурс становить собою вербалізовану мовленнєво-розумову діяльність, яку розуміють як сукупність процесу і результату і має як власно лінгвістичний, так і екстралінгвістичний плани» [Красных 2003, с. 113]; «дискурс визначаємо як інтегральний феномен, як розумово-комунікативну діяльність, що постає як сукупність процесу і результату і включає екстралінгвістичний та власне лінгвістичний аспекти; в останньому, поряд з текстом, виділяємо пресупозицію і контекст (прагматичний, соціальний, когнітивний), що обумовлює вибір мовних засобів» [Шевченко, Морозова 2003, с. 37]; див. також [Беликов, Крысин 2001, с. 61; Белова 1997, с. 89; Богданов 1990, с. 3; Вишнякова 2002, с. 183; Горелов 1987, с. 225-227; Карасик 2002, с. 23; Колегаєва 2006, с. 107; Красных 2003, с. 87-91, 113; Кубрякова 2001(а), с. 8-11; Макаров 2003, с. 150; Полюжин 2003, с. 6-20; Почепцов 1996, с. 75; Шевченко, Морозова 2003, с. 37; Штерн 1998, с. 87; Brown, Fraser 1979, с. 35; Brown, Yule 1983, с. 1; Candlin 1997, с. 9; Cook 1992, с. 1; Fasold 1990, с. 65; van Dijk 1981, с. 9; 1997, с. 1-35; Fishman 1976, с. 257; Hymes 1977; Levinson 1983, с. 2-23; Shiffrin 1994, с. 1-2].

Ситуативне бачення Д можна підсумувати формулою «текст + (ситуативний) контекст» [Ostman, Virtanen 1995, с. 240].

Протиставлення Д і тексту на підставі ко-тексту і ситуативного контексту породжує дихотомії *лінгвальне :: лінгвосоціальне* та *лінгвальне :: лінгвокогнітивне* [Бацевич 2004; Булатова 1999; Зернецкий 1988; Красных 2003; Кривий 2001; Петрова 2003; САЛ 2010; Brown, Yule 1983; Haberland 1999; Kress 1985; Leech 1983; Mey 1993; Stubbs 1983; Werth 1984].

Ситуативний варіант функціональної концепції Д має численні відгалуження, в рамках яких акцентуються ті чи інші компоненти ситуативного контексту. Наприклад, П. Б. Паршин висуває у фокус уваги адресанта, визначаючи Д як характеристику комунікативної своєрідності агента соціальної дії: «Легко помітити, що визначення-специфікація (генетивне або агентивне) вказує або на фізичну особу, або на групового агента соціальної дії, або на певну соціальну категорію, яка на поверхні може виступати як предмет обговорення (наприклад, «відповідальність»), але з більшим успіхом може бути описана як метафоричний агенс, який «передає» певне повідомлення своїм партнерам по комунікації – певній частині суспільства чи суспільству в цілому. Наприклад, *дискурс відповідальності* – це не стільки те, як говорять про відповідальність, скільки те, як соціальна категорія «відповідальність» проявляє себе в комунікативних формах («те, як говорить відповідальність»); *політичний дискурс* – це «те, як говорить політика» (якщо хочете, «політики», в «політиці» [Паршин 1999, с. 6]. Близьким за змістом є тлумачення Г. Н. Манаєнко, який визначає Д як «загально прийнятий тип мовленнєвої поведінки суб'єкта в певній сфері людської діяльності, детермінований соціально-історичними умовами, а також існуючими стереотипами організації й інтерпретації текстів» [Манаєнко 2003, с. 37].

В. З. Дем'янков акцентує роль адресата-інтерпретатора у визначенні Д: «У лінгвістичній літературі дискурсом частіше всього називають мовлення (зокрема, текст) в його становленні в уявленні інтерпретатора. Інтерпретатор поміщає зміст чергової порції дискурсу, що піддається інтерпретації, в рамки вже отриманої проміжної чи попередньої інтерпретації. У результаті усувається, при необхідності, референтна неоднозначність, визначається комунікативна мета кожного речення і крок за кроком виявляється драматургія усього дискурсу. У ході такої інтерпретації відтворюється «реконструюється» – ментальний світ (*universe of discourse*), в якому, за презумпцією інтерпретатора, автор конструював дискурс <...>. Цей ментальний світ включає також домислювані інтерпретатором з його неповторним життєвим досвідом деталі і оцінки» [Дем'янков 2005, с. 49-50].

Деякі автори підкреслюють інтерактивну природу Д, визначаючи його не як ситуативно обумовлену *діяльність*, а як ситуативно обумовлену *взаємодію*, акцентуючи присутність у ситуації не лише продуцента, а й інтерпретатора: «мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, який бере участь у взаємодії людей і механізмах їхньої свідомості. Дискурс – це мовлення, занурене в життя» [БЭС 1998, с. 137]; «інтерактивна діяльність учасників спілкування, встановлення і підтримання контакту, емоційний та інформаційний обмін, спричинення впливу один на одного, переплетення комунікативних стратегій, що моментально змінюються, й їх вербальних і невербальних втілень у практиці спілкування» [Карасик 2009, с. 5].

У рамках функціонального підходу існують й інші тлумачення Д, які не вкладаються у формулу «текст + (ситуативний) контекст». Насамперед, йдеться про *голографічну концепцію* Ю. Є. Прохорова, який спираючись на інь-ян концепцію китайської лінгвістки Чан Кім Бао [Чан Кім Бао 2000, с. 5-7], описує співіснування Д, тексту і дійсності за допомогою метафори голограми. Д і текст тлумачаться на підставі геометричного поняття фігури як множини, яку можна подати за допомогою певного числа точок, ліній або площин. Реальна комунікація містить три водночас нероздільні й незбіжні фігури: матеріальну фігуру – дійсність як сукупність матеріальних умов здійснення комунікації представників певної лінгвокультури; інтровертивну фігуру – текст як сукупність правил лінгвістичної та екстралінгвістичної організації змісту комунікації; екстравертивну фігуру – Д як сукупність вербальних форм практик організації й оформлення змісту комунікації. Конструкт із трьох фігур представлений у вигляді голограми як методу отримання зображення об'єкта, заснованому на хвильовій інтерференції; оскільки три фігури є водночас нероздільним і незбіжними саме інтерференція є основою їх взаємодії [Прохоров 2004, с. 34-35].

Принципова відмінність описаної концепції від інших функціональних теорій полягає в тому, що текст тут представлений не просто як матеріальний носій, що фіксує результат / продукт дискурсної діяльності, а як інформаційна база, на основі якої стає можливим здійснення цієї діяльності. Наприклад, за таким фактом дійсності, як віза, стоїть і текст («віза – документ, що дозволяє прибути на територію іншої країни і знаходитися там певний період, і т.п.») і Д («завжди в мене проблема з цим бельгійським посольством, ніколи не можу завчасно отримати візу і т.п.»).

Доволі близьким до такого розуміння є тлумачення Д як «способу передачі інформації, але не засобу її накопичення і примноження; дискурс не є носієм інформації» [Дымарский 1999, с. 40] у протиставленні тексту

як носію інформації; а також розуміння тексту як «інформаційного сліду дискурсу» [Зернецкий 1988, с. 37].

Семіотичний підхід репрезентований лінгвістами, які тлумачать Д у соціально-ідеологічному смислі, де він включає відношення влади, політичні погляди й переконання комунікантів. У фокусі уваги дослідників опиняються «дискурсивні практики» як «тенденції у вживанні близьких за функцією, альтернативних мовних засобів вираження певного ідеологічного смислу» [ОСФЯ].

Таке розуміння дискурсу є характерним для *критичного аналізу Д* (critical discourse analysis), в межах якого виділяються три відгалуження: *соціосеміотичне* [Фуко 1996(b); 2003; Foucault 1971, 1980], *соціокультурне* [Fairclough 1989, 1992, 1995; Wodak 1994, 1996, 1997] й *соціокогнітивне* [Дейк 1989, 1994; van Dijk 1993, 1996, 1997(a)]. Усі відгалуження критичного аналізу Д ґрунтуються на наявності безпосереднього зв'язку між Д і соціальною реальністю: «ми пропонуємо розглядати дискурс з точки зору тієї ролі, яку він відіграє в (від)творенні і функціонуванні домінування в суспільстві. Тут йдеться про домінування як реалізацію влади елітами й інституціями, що призводить до соціальної нерівності за якоюсь ознакою: політичною позицією, класом, національністю, расою, гендером» [van Dijk 1985, с. 164].

Розвиваючи концепцію дискурсивних практик М. Фуко [Foucault 1971, 1972], Р. Водак визначає Д як «форму соціальної практики. Визначення дискурсу як соціальної практики передбачає наявність діалектичного відношення між певною дискурсивною подією і ситуацією, інституцією і соціальною структурою, яка її обрамляє: завдяки їй, дискурсивна подія набуває певної форми, але, у свою чергу, вона також надає форми їй. Тобто дискурс є соціально обумовленим – він конститує ситуації, об'єкти знань, соціальні ідентичності й відношення між людьми і групами людей. Він основоположний як в смислі того, що підтримує і відтворює соціальний статус кво, так і в смислі того, що дозволяє його трансформувати» [Wodak 1997, с. 17].

Семіотичні тлумачення дискурсу пов'язані з поняттям ідіостилю [Морозова 2005, с. 144] як відображеної засобами мови системи цінностей, яка визначається ідеологічними чинниками. На цьому аспекті Д наголошує Ю. С. Степанов, який, посилаючись на В. З. Дем'янкува, тлумачить його як особливу соціальну даність, що існує у текстах, в яких постає особлива граматики, особливі правила слововжитку й синтаксису, особлива семантика, – у кінцевому підсумку – «можливий» (альтернативний) світ» в повному смислі цього логіко-філософського терміна»

[Степанов 1998, с. 676]. Подібне визначення Д знаходимо у П. Серіо як «означення системи обмежень, які накладаються на необмежене число висловлень в силу певної соціальної або ідеологічної позиції» [Серіо 1999, с. 26].

Відтак, семіотичний підхід можна підсумувати формулою «текст + стиль + ідеологія».

Формальний і функціональний напрями, що тлумачать Д на основі репрезентаційного стилю мислення, надають можливість встановити й описати окремі характерні ознаки об'єкта аналізу, але не прояснюють його природи.

ДІЯЛЬНІСНИЙ НАПРЯМ об'єднує лінгвістів, які орієнтуються на діяльнісний **СТИЛЬ МИСЛЕННЯ** [Архипов 2006; Залевская 2005, 2006; Кравченко 2006, 2009; Лав 2006; Мартинюк 2009(а), (б); Морозова 2008(а), (б); Степанов 2007(а); Clark 1997, 2001; Harris R. 1997, 2000; Sinha 1999 та ін.], що докорінно змінює уявлення про мову як предмет лінгвістики.

Основні ідеї діяльнісного напрямку аналізу Д витікають із тлумачення мови як «виду сумісної діяльності, інтегрованої в комплекс когнітивних процесів складної динаміки» [Кравченко 2009, с. 63] і зводяться до таких положень:

1) мова є культурним конструктом другого порядку, завжди відкритим і незавершеним, що виникає з діяльності першого порядку, змістом якої є створення й інтерпретація мовних знаків;

2) ця діяльність становить контекстно обумовлений і такий, що протікає в реальному часі, процес наділення мовної форми семіотичною значущістю: «Не існує єдиної системи мовних символів, нерухомо закоріненої у свідомості <...> Не існує області мовного, акуратно поділеної на відділи, а користування мовою полягає у творчому наділенні певних феноменів семіотичною значущістю з метою здійснення значущих операцій над світом відповідно до потреб безперервного потоку унікальних комунікативних ситуацій в реальному часі» [Лав 2006, с. 115];

3) семіотична значущість не є інгерентною властивістю мовної форми; надання мовній формі семіотичної значущості відбувається у ситуації взаємодії «в універсумі інтерсуб'єктного дискурсу як частини матеріального світу, в якому протікають інші недискурсивні види людської діяльності» [Sinha 1999]; цит. за [Кравченко 2006, с. 153];

4) мовні знаки не «несуть інформації», якою можна було б «обмінюватися», а індукують тотожні або схожі інформаційні стани у свідомості взаємодіючих суб'єктів [Матурана 1996, с. 119]: «Розуміння змісту знака становить собою опис <...> стану того, хто описує» [Мамардашвили, Пятигорский 1997, с. 169]; «Більш складні стани відправника повідомлення відповідають численним станам сприймаючого, які, у свою чергу, відповідають значенням окремих слів, що входять у повідомлення (текст). Таким чином, виникає й постійно діє в ході комунікації результативний стан, який доцільно назвати дискурсом» [Архипов 2006, с. 162].

Відтак, з позицій діяльнісного підходу, мову не можна тлумачити як репрезентацію готового знання про світ – об'єктивацію результатів пасивного віддзеркалення позамовної дійсності суб'єктом пізнання, що втілюється в наборі одиниць різного рівня як єдності форми та значення і правил, якими носії мови користуються як інструментом у процесі комунікації для обміну готовою інформацією.

На зміну репрезентаційному розумінню мови приходять поняття *мови-дискурсу* як ситуативно обумовленої інтерактивної міжсуб'єктної діяльності, спрямованої на взаємну орієнтацію у життєвому просторі. Змістом цієї діяльності є вироблення спільних смислів на основі інтерсуб'єктного наповнення мовної форми семіотичною значущістю.

Щодо розмежування тексту і Д, діяльнісне розуміння Д не заперечує наявності відмінностей, зафіксованих у термінах дихотомій, виявлених в рамках репрезентаційних підходів, але надає їм принципово нового тлумачення. Наявність тексту (письмового, усного) як матеріальної сутності, що відрізняється від інших матеріальних сутностей лише тим, що є продуктом діяльності свідомості людини, становить основну умову виникнення дискурсу. Д народжується у той момент, коли в реальних просторово-часових координатах в зону уваги інтерпретатора потрапляє текст: суб'єкт-інтерпретатор, замкнутий у коконі власної свідомості на самого себе [Матурана 1996, с. 124], отримує доступ до свідомості іншого суб'єкта через інтерпретацію його станів, зафіксованих у тексті. У результаті такої інтерсуб'єктної взаємодії форми мовних знаків набувають змісту, а власне процес інтерсуб'єктної взаємодії і є Д.

Розуміння діяльнісного тлумачення Д ґрунтується на інтеракційній моделі КОМУНІКАЦІЇ, діяльнісному тлумаченні МОВНОГО ЗНАКА і КОНЦЕПТУ.

ДОМЕН – концептуальна структура, що слугує контекстом (фоном) для виділення (профілювання) концепту.

Поняття Д впливає з центрального принципу когнітивної семантики, відповідно до якого концепт не слід розглядати як ізольовану, атомарну одиницю людського досвіду. Концепт можна адекватно осмислити лише у контексті структур фонових знань, частиною яких він є [Жаботинська 2009(а), с. 4; Clausner, Croft 1999, с. 2; Carston 2002, с. 2]. «Домен» є найбільш загальним терміном, що використовується на позначення таких фонових структур.

Концепт може слугувати Д для інших концептів і, водночас, підтримуватися як одним Д, так і декількома Д [Langacker 1987(а), с. 152]; див. також [Рахилина 2000; Cienki 1998; Clausner, Croft 1999; Lakoff 1987]. Проте, існує межа, далі якої редукція стає неможливою. Р. Ленекер відображає ці відношення в термінах *базових* і *небазових* Д [Langacker 1987(а)].

До **БАЗОВИХ ДОМЕНІВ** (БД) відносяться такі, що не підлягають редукції й не можуть бути поясненими в інших термінах. Прикладами БД є ЧАС, ПРОСТІР, СЕНСОРНІ ВІДЧУТТЯ, (СМАК, ЗАПАХ, ЗОРОВЕ СПРИЙНЯТТЯ тощо), ЕМОЦІЇ. БД займають найнижчий штабель в концептуальній ієрархії: вони організують примітивне репрезентаційне поле, необхідне для появи будь-якого концепту; формують об'єм концептуального потенціалу, який по-різному використовується конкретними концептами [Langacker 1987(а), с. 149]. У БД немає фону, вони самі слугують вихідним, найбільш узагальненим (схемним) фоном для розуміння інших концептів [Жаботинська 2009(а), с. 4].

Решта Д, яких переважна більшість, уважаються небазовими. **НЕБАЗОВИЙ ДОМЕН** (НБ) становить собою фоновий концепт або концептуальний комплекс різного ступеня складності [Langacker 1987(а), с. 150]. Різниця між БД і НД є відносною. Не всі концепти визначаються в термінах БД. У більшості випадків фоном стають Д більш високого ієрархічного рівня концептуальної організації, що пов'язані з БД кількома проміжними рівнями [Langacker 2000(а), ch. 2]; цит. за [Жаботинська 2009(а), с. 4-5]. Складність наростає у напрямку від мінімальних концептів до більш розроблених сутностей (наприклад, «конфігурація людського тіла») й цілісних систем знань (наприклад, «гра в бейсбол») [Жаботинська 2009(а), с. 5; Langacker 1987(а), с. 150].

Відтак, концепт створює потенціал для існування ряду більш конкретних концептів, ці концепти, у свою чергу, створюють Д, у межах яких з'являються інші концепти і т.д. Так, у ході розвитку нашого ментального досвіду виникають різні за об'ємом і ступенем складності концептуальні ієрархії. Для здійснення аналізу таких ієрархій виникає необхідність розмежування Д різних рівнів. З цією метою С. А. Жаботинсь-

ка пропонує такі терміни: «концептосфера» (весь аналізований поняттєвий простір); «домен» (інформаційний вузол у межах концептосфери); «парцела» (вузол у межах Д), «концепт» (конституент парцели, позначений окремим словом або іншою мовною одиницею). У випадку більшого числа рівнів ієрархії пропонується виділення «субдоменів», «субсфер» і «субпарцел» [Жаботинская 2009(а), с. 5].

Для інтерпретації значення одиниці мови, що репрезентує концепт, як правило, необхідні знання, що відносяться не до одного Д, а до певної їх сукупності – МАТРИЦІ ДОМЕНІВ [Langacker 1987(а), с. 152]. У підґрунтя організації матриці доменів покладено принцип, згідно з яким Д, що складає *безпосередню царину концепту (immediate scope)* [Langacker 2000(б), с. 49], є співвідносним з іншими Д, що містять весь об'єм знань, необхідний для розуміння концепту, тобто складають *максимальну царину концепту (maximal scope)* [там само].

У термінах Р. Леннекера співвідношення між К та доменом описується за допомогою візуальної пари «профіль – база» [Langacker 1987(а)]: так, концепт ГІПОТЕНУЗА профілюється на фоні бази ТРИКУТНИК [Langacker 1988(б), с. 59]. Подібним чином, концепт КІНЬ профілюється стосовно бази БІОЛОГІЧНІ ВИДИ, а МОЛОТОК – стосовно бази ВИДИ АРТЕФАКТІВ [Fillmore 1986, с. 54].

У термінах Л. Талмі, подібні функції виконують «фон – фігура»: фон репрезентує недвижимі, громіздкі сутності, що часто не мають просторових і часових меж; фігури, навпаки, є мобільними або потенційно мобільними й дискретними сутностями; існування фону є необхідною умовою для осмислення фігури і навпаки. Так, розуміння таких складних концептів, як ПРОСТОРОВІ й ЧАСОВІ КООРДИНАТИ, можливо лише завдяки розмежуванню фону (нерухомого об'єкта / процесу-дії) і фігури (мобільного об'єкта / події): *The bike is near the house (Велосипед біля дому)*, але не **The house is near the bike (Дім біля велосипеда)*; **Shah Rukh ruled Persia through Crist's cricification (*Шах Рух правив Персією під час розп'яття Христа)* [Рахилина 2000, с. 355; Herskovits 1986; Talmy 1978].

У концепції Дж. Лакоффа [Lakoff 1987] відношення між концептом і Д описуються в термінах «концепт – ідеалізована когнітивна модель», де остання постає як найбільш типовий Д, стосовно якого профілюється концепт; «ідеалізований варіант світу, який не включає усі можливі реальні ситуації» [Clausner, Croft 1999, с. 28; Croft 2004, с. 28].

ЕКСПЛІКАТУРИ – смисли, що виводяться інтерпретатором на основі конвенціональних значень мовних виразів, актуалізованих продуцентом висловлення.

Е протиставляють ІМПЛІКАТУРАМ й розмежують на підставі співвіднесення перших із конвенціональним буквальним значенням мовних виразів (natural meaning) [Grice 1971]; див. також [Федосюк 1988; Дементьев 2006; Carston 1988, с. 155; Blakemore 1992, с. 57ff, 1995, с. 444ff; Sperber, Wilson 1995, с. 176ff], а других – зі змістом, що припускають, «мають на увазі» (non-natural meaning) [Grice 1971].

Е тлумачать у рамках кодової моделі комунікації (див. КОМУНІКАЦІЯ), згідно з якою смисл висловлень формується кодуванням і декодуванням мовних виразів у певному мовному контексті в межах конвенцій спілкування, і визначають як «результат наповнення смислом семантичної репрезентації у відповідності з наміром мовця» (fleshing out a linguistically encoded representation in the intended way) [Blakemore 1995, с. 444ff]. «Зміст, який повідомлюється висловленням U, є експліцитним, якщо і тільки якщо воно є проявом і розвитком логічної форми, вираженої в U за допомогою мовного коду» [Sperber, Wilson 1995, с. 182] (логічна форма мовного виразу і становить собою обумовлену граматиною семантичну репрезентацію, яка відтворюється, виводиться автоматично у процесі декодування висловлення) [Макаров 2003, с. 124].

Е вважають засобом здійснення *прямої комунікації*, «коли у змістовій структурі висловлення смисл дорівнює значенню, тобто план змісту висловлення, що виражається значенням компонентів висловлення (слів, грамем тощо), зафіксованим у словнику, співпадає з підсумковим комунікативним смислом. Прикладом прямої комунікації може слугувати єдність запитання-відповідь на екзамені: *В яке море впадає Волга? Волга впадає в Каспійське море*, – в якій не продукуються або майже не продукуються смисли, що не містяться безпосередньо у тексті реплік» [Дементьев 2006, с. 7-8].

Такі випадки є поодинокими. У процесі мовленнєвої взаємодії пропозиціональний зміст висловлення (див. ПРОПОЗИЦІЯ) виводиться на підставі не лише експлікатур, а й імплікатур. Наприклад, можливою Е висловлення *It'll get cold soon* у відповідному контексті є констатація того факту, що обід скоро охолоне, а можливою імплікатурою – прохання сісти за стіл [Sperber, Wilson 1995, с. 176ff]. Виведення Е пов'язане з уточненням референції, зняттям лексико-граматичної двозначності й омонімії, компенсацією еліпсу, прив'язкою дейктичних виразів до ситуації взаємодії [Макаров 2003, с. 124; Blakemore 1992, с. 65-88; Sperber, Wilson 1995, с. 176ff].

Той факт, що актуалізована пропозиція не може бути виражена лише сумою значень одиниць мови, що складають певне висловлення, виявляє слабкість кодової моделі комунікації й акцентує роль інференційних процесів (див. ІНФЕРЕНЦІЇ), які передбачають виведення смислів на основі перцептивного, когнітивного, емоційного досвіду індивіда, а також

безпосередньо із ситуації дискурсивної взаємодії. Разом із тим, хоча виражена висловленням пропозиція не кодується повністю лінгвальними засобами, її виведення залежить від конвенціональних значень актуалізованих мовних виразів. Поняття Е є цінним для когнітивно-дискурсивних досліджень, оскільки дозволяє провести межу між «тим, що говориться» і «тим, що мається на увазі» й, відповідно, розмежувати експліцитні й імпліцитні способи актуалізації концептуальних структур в дискурсі.

ІМПЛІКАТУРИ – смисли, що виводяться інтерпретатором на підставі небуквальних значень мовних виразів, актуалізованих продуцентом висловлення, з опорою на фактори мовного й ситуативного контексту крізь призму перцептивного, когнітивного й емоційно-оцінного досвіду.

За Г. П. Грайсом, який увів цей термін, висловлення містить І, якщо в процесі мовлення адресант дає можливість адресатові зробити висновок про деякий стан речей, хоча й не говорить прямо, що цей стан речей має місце [Grice 1991(a), с. 30]; див. також [Дементьев 2006, с. 11-14; Макаров 2003, с. 123-124, 128-131; Blakemore 1995; Brown, Yule 1983, с. 33; Carston 1988, с. 155; Grice 1975, 1978, 1981; Leech 1983; Levinson 1983; Sadock 1978; Sperber, Wilson 1982; Yule 1996].

Л. Р. Безугла звертає увагу на те, що терміни Г. П. Грайса *implicature* (імпліцитна пропозиція) й *implicate* (імплікувати) не є тотожними термінам *implication* (імплікація) та *imply* (імплікувати) і вводяться саме для того, щоб «підкреслити відмінність імплікатури від відповідних логічних понять, які передбачають аналіз об'єктивних суджень, а не ментальних операцій» [Безугла 2007, с. 44-45]. Проте у сучасній російськомовній та україномовній лінгвістичній літературі не спостерігається такого розмежування. Значно ширше вживаються терміни «імплікація» та «імплікувати» [там само].

Існують різноманітні класифікації І, автори яких виходять з різних критеріїв. Для аналізу дискурсу найбільш релевантним є розмежування *конвенціональних* та *дискурсивних імплікатур* [Бацевич 2004, с. 23; Безугла 2007, с. 45, 49; Падучева 2002, с. 42, 63; Штерн 1998, с. 144]; на позначення останніх вживаються також терміни *конверзаційні* [Демьянков 1981, с. 374], *комунікативні* [Макаров 2003, с. 128; Лайонз 2003, с. 293], *розмовні* [Вандервекен 1990, с. 33; Овшиєва 2003, с. 93], *мовленнєві* [Бульгіна, Шмелев 1992, с. 146; Мартемьянов 1999, с. 187; Фролкина 1999], *імплікатури спілкування* [Дементьев 2001, с. 12].

За Г. П. Грайсом **КОНВЕНЦІОНАЛЬНІ ІМПЛІКАТУРИ** (*conventional implicatures*) (далі КІ) передбачають відповідність слів і граматичних

конструкції загальноприйнятому смислу [Grice 1991(a), с. 25, 31]. Наприклад, висловлення *He is an Englishman, he is, therefore, brave* (Він англієць, значить він хоробрий) містить КІ, каузовану конвенціональними мовними засобами: порядком слів і союзом *therefore*, який імплікує причинно-наслідкове відношення між двома властивостями суб'єкта ПРОПОЗИЦІЇ (хоробрістю та приналежністю до британської нації) [Grice 1975, с. 44]. Зміст поняття КІ не дозволяє чітко його розмежувати, з одного боку, з поняттям ЕКСПЛІКАТУРИ, а з іншого – з поняттям семантичної ПРЕСУПОЗИЦІЇ.

ДИСКУРСИВНІ ІМПЛІКАТУРИ (conversational implicatures) (далі ДІ) становлять собою комунікативно значущі відхилення від принципів спілкування, насамперед, Принципу Кооперації – «Твій комунікативний внесок на певній стадії діалогу має відповідати обопільно прийнятим цілям або напрямкам цього діалогу» [Grice 1975, с. 45] та його чотирьох постулатів – Кількості, Якості, Релевантності й Способу. Відповідно, за Г. П. Грайсом, ДІ інференційно *визначаються* інтерпретатором на основі знання цього принципу: інтерпретатор виходить із припущення, що мовець порушує ту чи іншу максиму з метою передати певну інформацію «за замовчуванням». Для ілюстрації ДІ, М. Л. Макаров наводить уривок із діалогу: – *I don't suppose you could manage tomorrow evening?* (Мабуть, ти зайнятий завтра ввечері?) – *How do you like to eat?* (Де б ти хотіла поїсти?) – *Actually I rather enjoy cooking myself* (Взагалі-то я люблю готувати сама) (Fowles), в якому друга репліка замість прямої відповіді, очікуваної у випадку кооперативного спілкування, містить запитання, формально не пов'язане з першою реплікою. Це призводить до порушення максим Релевантності і Способу й передбачає ДІ (Так, я можу провести з тобою завтрашній вечір). З третьої репліки аналогічним чином виводиться ДІ *Я запрошую тебе на вечерю до себе додому* [Макаров 2003, с. 129].

Розмежовуючи ДІ та інші види імпліцитної інформації в дискурсі, підкреслюють такі їх властивості [Макаров 2003, с. 130; Grice 1975, 1978; Sadock 1978; Gazdar 1979; Levinson 1983; Mey 1993; Thomas 1995; Yule 1996]: 1) ДІ піддаються вираховуванню (calculable), бо вони виводяться з буквального значення висловлення та Принципу Кооперації; 2) з іншого боку, ДІ не є частиною конвенціональних значень мовних форм (non-conventional); 3) на відміну від семантичних пресупозицій, ДІ: а) піддаються усуненню під впливом контексту або ко-тексту наступного висловлення (cancellable, defensible); б) характеризуються високим ступенем невіддільності (non-detachable) від смислу висловлення –

у випадку заміни висловлення іншим, схожим за змістом, але відмінним за формою, вони залишаються.

Принципи спілкування Г. П. Грайса не враховують соціальних факторів мовленнєвої взаємодії. Ця вада була усунена Дж. Лічем, який доповнив перелік комунікативних принципів системою міжособистісної риторики (*interpersonal rhetoric*), яка включає Принципи Увічливості (Такту і Великодушності, Хвали і Скромності, Несуперечливості, Симпатії, Фатичного мовчання), Інтересу і Поліанни [Leech 1980, 1983]; див. також [Arundale 1996; Brown, Levinson 1978, 1987; Thomas 1995; Yule 1996].

Це лягло у підґрунтя класифікацій, де КІ протиставляються *неконвенціональним* І з поділом останніх на *дискурсивні* (орієнтовані на Принцип Кооперації Г. П. Грайса) й *недискурсивні* (орієнтовані на Принципи Дж. Ліча) [Безугла 2007, с. 45-46]. При цьому ДІ визначається як «інтендована імпліцитна повна пропозиція, яка конструюється комунікантами у дискурсі» [Безугла 2007, с. 49].

Припущення, що ДІ ґрунтуються на усвідомлюваному бажанні мовця надати власним висловленням певний небуквальний смисл й, відповідно, «конструювання пропозицій» інтерпретатором зводиться до вираховування цього «інтендованого» смислу, не узгоджується з інтеракційною моделлю КОМУНІКАЦІЇ: «навіть метафорично говорити про вираховування імплікатур меншою мірою некоректно. На відміну від граматиста, який оперує чітко заданими в координатах бінарної логіки правилами, аналітик дискурсу уподібнюється до слухача, чії інтерпретації чужих реплік можуть бути, а можуть і не бути адекватними» [Макаров 2003, с. 131; Brown, Yule 1983, с. 33].

Попри певні методологічні вади, введення поняття І є цінним для аналізу дискурсу, адже інтерпретатор переважно має справу з інформацією, поданою в *імпліцитний спосіб*, тобто такою, що виходить за рамки мовного коду і виводиться з урахуванням не лише мовного, а й СИТУАТИВНОГО КОНТЕКСТУ ДИСКУРСУ, який разом з іншими факторами (усіма можливими видами знань як про світ, так і про мову і мовлення, досвідом взаємодії в аналогічних ситуаціях спілкування, системою норм і оцінок певного лінгвокультурного соціуму, що накладається на ці знання, а також пов'язаними з ними емоційними переживаннями і враженнями) включає і знання принципів спілкування.

ІНФЕРЕНЦІЇ – когнітивні операції отримання інтроспективного, інтуїтивного феноменологічного вивідного знання у ході інтерпретації висловлення, і результат таких операцій – вивідне знання інтерпретатора.

Виділяють *формально-логічні* та *ймовірно-індуктивні інференції* [Макаров 2003, с. 124-128; Bach, Harnish 1979, с. 92-93; Brown, Yule 1983, с. 34; Dijk 1995, с. 383-410; Graesser, Zwaan 1995; Johnson-Laird 1983; Kolodner 1994; Levinson 1983, с. 114; Long e.a. 1990; Singer 1990; Sperber, Wilson 1982, 1995; Wilensky 1994].

ФОРМАЛЬНО-ЛОГІЧНІ ІНФЕРЕНЦІЇ (ФЛІ) фактично становлять дедуктивні висновки, що не усуваються під дією контексту (are non-defeasible), як, наприклад, логічні наслідки (entailments), що випливають із хрестоматійного прикладу *John was on his way to school* (Джон йшов до школи); *Someone was on his way to school* (Хтось йшов до школи); *John was on his way somewhere* (Джон йшов кудись); *Someone was on his way somewhere* (Хтось йшов кудись) [Макаров 2003, с. 126; Sanford, Garrod 1981, с. 10; Brown, Yule 1983, с. 34].

У процесі дискурсивної інтерпретації задіяні лише **ЙМОВІРНО-ІНДУКТИВНІ ІНФЕРЕНЦІЇ (ЙІІ)**, які розуміють як правдоподібні здогадки (асоціації й інтерпретації), що безупинно модифікуються на підставі зіставлення з інформацією, яка надходить у процесі породження дискурсу [Brown, Yule 1983, с. 34; Levinson 1983, с. 114]. На відміну від ФЛІ, ЙІІ можуть усуватися під дією контексту. Так, стосовно вище наведеного висловлення *John was on his way to school* (Джон йшов до школи) можливою ЙІІ є *John is a schoolboy* (Джон – школяр). Проте ця ЙІІ легко спростовується у ко-тексті *Last week he had been unable to control the class* (Минулого тижня він не впорався з класом). Натомість, інтерпретатор може вивести іншу ЙІІ – *John is a schoolteacher* (Джон – шкільний учитель).

Щодо співвідношення ЙІІ та **ІМПЛІКАТУР**, підкреслюють, що вони виводяться саме на підставі неконвенціональних дискурсивних імплікатур як найбільш ймовірні або правдоподібні пояснення [Levinson 1983, с. 115-116; Bach, Harnish 1979, с. 92-93].

ЙІІ не здійснюються за правилами формальної логіки, вони осягаються як «неформальна раціональна стратегія вирішення проблеми» (*an informal rational problem-solving strategy*) [Leech 1983, с. 30-31]. Ця стратегія складається з двох частин: формування гіпотези та її підтвердження. Формування й перевірка гіпотези – глобальні процеси, що відбуваються на перетині усіх можливих аспектів **СИТУАТИВНОГО КОНТЕКСТУ ДИСКУРСУ** – як *зовнішнього* (лінгвального, тобто власне тексту (усного або письмового), у якому «закодовані» асоціації мовця, так і позалінгвального, тобто усіх параметрів ситуації мовленнєвої взаємодії

включно із соціокультурними, психологічними, психічними і суто фізичними та фізіологічними характеристиками взаємодіючих індивідів), так і *внутрішнього* (осмислення факторів зовнішнього контексту крізь призму попереднього досвіду взаємодіючих індивідів: мовного і позамовного, усвідомлюваного й неусвідомлюваного, когнітивного, перцептивного й емоційно-оцінного).

КАТЕГОРІЯ (ПОНЯТТЄВА) – формат структурованого знання суб'єкта пізнання.

Як вид класифікаційної діяльності категоризація тісно пов'язана з концептуалізацією. Будь-яке знання, отримане людиною, є результатом концептуалізації й категоризації світу. К побудовані навколо концептів і груп концептів, «що виражають ідею подібності одиниць, які об'єднуються» [КСКТ 1996, с. 46]. Відповідно процес категоризації, тобто «об'єднання одиниць, що виявляють певну схожість або характеризуються як тотожні, у більші розряди» [там само], є неможливим без концептуалізації, тобто осмислення дійсності через «виділення певних мінімальних одиниць людського досвіду» [там само, с. 93].

У найбільш загальному вигляді К визначається як «концептуальне об'єднання об'єктів або об'єднання об'єктів на основі спільного концепту» [Болдырев 2009, с. 41]. Як формат знання К – це знання і класу об'єктів, і того спільного концепту, який слугує підставою для об'єднання цих об'єктів в одну К [там само, с. 41].

У сучасній лінгвістиці склалося два основних підходи до розуміння *принципів категоризації*: класичний і прототипний.

Класичний підхід – пов'язаний з іменами Платона й Аристотеля. У рамках цього підходу вважається, що сутність речі полягає саме в її цільності й неподільності, які й роблять річ самою собою: сутністю є «усі невід'ємні частини речей, які визначають та вказують на їх індивідуальність, й роз'єднання яких спричиняє руйнування цілого» [Aristotle 1933, с. 83]. Категоризація призводить до роз'єднання світу на два класи сутностей: ті, що є членами певної категорії, та ті, що не є її членами. При цьому не допускається невизначеності, коли сутність належить до категорії лише «певним чином» або «у деякому сенсі». Кожна сутність є повноцінним членом К, якщо має усі ознаки цієї К; якщо сутність не має всіх ознак К, то вона не є членом К [Croft 2004, с. 76-77; Taylor 1995, с. 22-24].

Згідно з класичними уявленнями, категоризація базується на таких принципах: 1) зміст тієї чи іншої К вичерпується набором обов'язкових

і найбільш суттєвих ознак, притаманних усім без винятку членам К; 2) усі члени К мають однаковий статус; 3) границі К чітко визначені; 4) усі ознаки членів К бінарно протиставлені; 5) К визначаються властивостями сутностей навколишнього світу й незалежні від нейрофізіологічних особливостей людини, що здійснює категоризацію.

Становлення **прототипного підходу** має філософське (Л. Вітгенштейн), антропологічне (Б. Берлін, П. Кей) і психологічне підґрунтя (Р. Браун, Е. Рош).

Л. Вітгенштейн [Wittgenschtein 1978] проаналізував категорію ГРА, об'єктивовану засобами німецької мови, й довів, що члени цієї категорії не поділяють повний набір спільних ознак, на базі яких ігри можна з упевненістю відрізнити від «неігор». Натомість, вони пов'язані між собою складною системою взаємоподібностей, які учений назвав «сімейною схожістю»: різні члени однієї родини можуть характеризуватися різним поєднанням таких потенційних рис сімейної схожості, як ніс, форма й колір очей, статура, темперамент тощо й бути дуже схожими або зовсім не схожими один на одного, при цьому залишаючись однією родиною.

Ці висновки поставили під сумнів положення класичної теорії категоризації й запровадили погляд на К як складну систему взаємопов'язаних подібностей. Подальший розвиток ідеї «сімейної схожості» привів до розуміння двох важливих фактів: 1) між різними членами однієї К можуть бути суттєві відмінності; 2) об'єднання сутностей у К можливо за умови, що вони мають психологічну значущість для людини, тобто відповідають певному фрагменту її індивідуального досвіду (прикладом таких К є «те, що я люблю», «погані прикмети», «найбільш цінні предмети» [Болдырев 2001, с. 72]).

Р. Браун [Brown 1958; Brown, Lenneberg 1954], Б. Берлін і П. Кей [Berlin, Kay 1969], намагаючись встановити принципи категоризації навколишнього світу, констатували неможливість провести чіткі границі між певними К й дійшли висновку, що класифікація скоріше обумовлена особливостями сприйняття світу людиною, ніж об'єктивними природними властивостями речей. Так, Б. Берлін і П. Кей, проаналізувавши принципи категоризації кольорів у 98 мовах, довели, що попри відмінності у категоризації кольору носіями не тільки різних мов, а й однієї й тієї ж мови, найбільш типові зразки кольорів, що відповідають назвам цих кольорів (фокуси кольорів), співпадають [Berlin, Kay 1969]. Це дозволило зробити висновок, що у процесі категоризації людина спирається на

певні орієнтири (опорні точки, або точки референції), які пізніше було названо ПРОТОТИПАМИ.

Найбільш цінний внесок у становлення прототипного підходу до К здійснила психолог Е. Рош, яка на основі експериментів з категоризацією кольорів та природних об'єктів (птахів, фруктів, меблів, зброї) довела, що «природні категорії мають внутрішню структуру, яка складається з категоріального прототипу (найбільш чітких компонентів / найкращих прикладів) та непрототипних членів, що розташовуються навколо прототипу відповідно до зменшення ступеня їх схожості з прототипом» [Rosch, Mervis 1975, с. 544], а ступінь наближеності та віддаленості від центра усіх членів категорії є психологічно обумовленим [Rosch 1973(a), (b)].

Принципово новим порівняно з класичним підходом є висновок про те, що категоризація має не мовну, а психологічну природу, відбиває специфіку сприйняття світу людиною й обумовлюється принципом когнітивної економії, що передбачає надання максимальної кількості інформації за рахунок мінімальної кількості когнітивних зусиль [Rosch 1978, с. 33]. Принцип когнітивної економії функціонує таким чином, що прототипи поділяють найбільшу кількість ознак з іншими членами категорії, та найменшу кількість ознак з представниками відмінних категорій, а вибір ознак для їх подальшого об'єднання обумовлений навколишнім середовищем. Як наслідок, границі К є розмитими [Rosch, Mervis 1975, с. 602].

Ця точка зору знайшла своє експериментальне підтвердження у роботах інших вчених, зокрема лінгвіста В. Лабова й антрополога В. Кемптона які досліджували особливості категоризації таких класів об'єктів, як чашки, чашкоподібні сосуди [Labov 1973] й керамічні вироби [Kempton 1981] й дійшли висновку про існування перехідних зон між суміжними К.

Не менш важливим для подальшого розвитку теорії категоризації став висновок про те, що категоріальна організація мислення безпосередньо пов'язана з культурним виміром, і заперечення цього факту є помилковим: «досліджувані нами питання щодо категоризації стосуються насамперед експлікативних принципів категорій, що існують у культурі та знаходять відображення у мові цієї культури у конкретний момент» [Rosch 1978, с. 28].

Прототипний підхід до тлумачення К був лінгвістично інтерпретований в роботах Дж. Лакоффа [Lakoff 1987], Т. Гівона [Givon 1986], А. Вежбицької [Wierzbicka 1985, 1990]; Дж. Тейлора [Taylor 1995], В. Крофта та Д. Круза [Croft, Cruse 2004].

За Дж. Лакоффом, структура й, відповідно, тип К визначається однією з чотирьох можливих когнітивних моделей: пропозиціональною

(*propositional*), образ-схемною (*image-schematic*), метафоричною (*metaphor*) або метонімічною (*metonymic*) [Lakoff 1987].

Пропозиціональні моделі визначають сутності, їхні властивості і взаємозв'язки без використання метафоричних, метонімічних образів або образ-схем. Вони базуються на ПРОПОЗИЦІЇ, що містить АРГУМЕНТИ і базовий ПРЕДИКАТ, який певним чином пов'язує ці аргументи й приписує їм певні семантичні ролі – АГЕНСА, ПАЦІЄНСА тощо.

Образ-схемні моделі визначають обриси, форми, розміри сутностей за допомогою таких ОБРАЗ-СХЕМ, як КОНТЕЙНЕР, ЧАСТИНА-ЦІЛЕ, ВЕРХ-НИЗ, ЦЕНТР-ПЕРИФЕРІЯ тощо.

Метафоричні моделі забезпечують перехід від пропозиціональних або образ-схемних моделей однієї царини знань (ДОМЕНУ) до відповідних структур іншої царини, як, наприклад, концептуальний корелят (див. МЕТАФОРА) КАНАЛ дозволяє перейти від знання про переміщення предметів у контейнерах до розуміння комунікації як переміщення ідей у словах.

Метонімічні моделі, подібно до метафоричних, забезпечують перехід від одних пропозиціональних або образ-схемних моделей до інших, проте цей перехід обмежується однією цариною досвіду (ДОМЕНОМ) і спирається на образ-схему ЧАСТИНА-ЦІЛЕ зі вказівкою функції частини по відношенню до цілого. Відповідно, К як ЦІЛЕ може сприйматися через меншу категорію (субкатегорію), що входить до її складу як ЧАСТИНА.

Про метафоричні й метонімічні моделі категоризації див. також [Fisher 1998; Taylor 2002].

Використання тієї чи іншої моделі визначає *структуру і тип К*. До основних типів К належать: *класичні та прототипні*.

КЛАСИЧНІ К (логічні, таксономічні, аналогові) (КК) породжуються чисельними таксономіями науково-теоретичного знання типу класифікації біологічних видів, задаються пучками ознак і будуються за інваріантно-варіантним логічним принципом [Болдырев 2009, с. 42]. Вони мають вигляд ієрархічної структури субординатних / суперординатних категорій, побудованої за схемами КОНТЕЙНЕР, ЧАСТИНА-ЦІЛЕ, ВЕРХ-НИЗ. Кожна категорія вищого порядку розглядається як ЦІЛЕ й водночас КОНТЕЙНЕР по відношенню до категорій нижчого порядку, що є ЧАСТИНАМИ цілого [там само, с. 92]. Схема ВЕРХ-НИЗ задає напрям категоризації: категоризація здійснюється від верхнього до нижнього рівня або навпаки [там само, с. 43].

КК, як правило, об'єктивуються лексичними одиницями. Центром К стає концепт, позначений словом з найбільш загальним значенням, яке «водночас слугує назвою категорії, її інваріантом й ідентифікатором по відношенню до інших членів категорії – слів з конкретним значенням,

тобто варіантів. Наприклад, для лексичної категорії «птаха» слово *птаха* слугує одночасно її назвою, центральним членом (інваріантом) і категоріальним ідентифікатором, що ілюструє визначення членів цієї категорії (варіантів): *горобець – це маленький птах із сіро-чорним пір'ям* [там само, с. 42]. Варіантні члени К обов'язково демонструють усі категоріальні ознаки інваріанта й мають додаткові диференційні ознаки, що їх специфікують. Пучки ознак, що задають К нижчого порядку, включають усі ознаки К вищого порядку. Пересічення К на одному рівні підпорядкування не допускається: член К може належати лише одній К і тільки їй.

ПРОТОТИПНІ К (ПК) відрізняються від КК наявністю не лише суперординатного / субординатного, але й базового рівня категоризації [Rosch 1976]. На базовому рівні категоризації людина сприймає об'єкти у вигляді перцептуальних та функціональних гештальтів. Саме цей рівень зазвичай використовується носіями мови для опису реальних подій та об'єктів [Downing 1977]. Як наслідок, на базовому рівні розташовуються структурно прості одиниці. Субординатний рівень об'єднує складені одиниці, які включають одиницю базового рівня та модифікатор. Суперординатний рівень об'єднує одиниці узагальненого, абстрактного значення, які є «концептуально невизначеними та недиференційованими» [Zubin, Körske 1986]. Іншою характеристикою категоризаційних рівнів є їх різниця в інформаційній насиченості: для базового рівня вона є вищою, ніж для суперординатного рівня, ознаки якого, як правило, мають абстрактний характер, тоді як базовий та субординатний рівні об'єднують більш конкретні ознаки функціональної та описової спрямованості [Tversky 1983, 1986].

За Дж. Лакоффом, К базового рівня мають такі основні характеристики: 1) у перцептуальному аспекті – репрезентують усю К цілісним ментальним образом, що забезпечує швидку ідентифікацію; 2) у функціональному аспекті – спираються на схожу моторну програму; 3) у комунікативному аспекті – представлені найбільш короткими й часто вживаними словами, що використовуються у нейтральних контекстах і першими засвоюються дітьми; 4) в аспекті організації знань – містять найбільшу кількість характеристик членів К [Lakoff 1987]; див. також [Kleiber 1990, с. 51-58].

За такого підходу, наприклад, концепти СОБАКА або СТИЛ становитимуть базовий рівень, ТВАРИНА і МЕБЛІ – суперординатний, а ІНВАЛІДНЕ КРИСЛО й ТАКСА – субординатний рівень відповідних К.

Структура ПК описується в термінах «вертикальної і горизонтальної осей категоризації» [Taylor 1995, с. 46]: вертикальна вісь відображає взаємозв'язки між суперординатною та субординатною категоріями;

горизонтальна вісь відбиває можливі розширення на кожному з рівнів [Rosch, Mervis 1975]. Розширення категорії не завжди йде в однаковому напрямку – під впливом різних умов та у результаті вибору однієї з конститутивних ознак з метою видозмінення категорії її розвиток може бути багатовекторним [Кубрякова 2004, с. 104].

У підґрунті структури ПК лежить образ-схема ЦЕНТР-ПЕРИФЕРІЯ. Центром (ядром) ПК є прототип як когнітивна точка референції (опорна точка), що втілює найбільш характерні ознаки К. Приналежність до К й ступінь наближеності різних членів К до ядра визначається ступенем їх схожості з прототипом. Прототипи К мають найбільшу кількість характеристик, які є спільними з членами певної К, і найменшу кількість характеристик, які є спільними з членами інших К (максимально відрізняються від прототипів інших К); непрототипні члени К по мірі віддалення від ядра демонструють більше характеристик, що є спільними з членами інших К; як наслідок, границі К є розмитими.

У сучасній когнітивній лінгвістиці положення про нечіткість категоріальних кордонів та відсутність фіксованої межі розбіжності між прототипом і членом категорії є загальноприйнятим [Croft, D. Cruse 2004, с. 89-91; Jakendoff 2002, с. 351-352; Langacker 1991, с. 266].

Незважаючи на існування групи ознак, що зазвичай асоціюються з певною прототипічною К, не існує таких ознак, які б належали усім членам цієї К та тільки їм [Taylor 1995, с. 38-39].

На думку Дж. Лакоффа [Lakoff 1987], О. С. Кубрякової [Кубрякова 2004], В. З. Дем'янкової [КСКТ] та інших, наш досвід переважно організується на базі особливого типу прототипічних категорій, що мають назву *радіальні К*.

РАДІАЛЬНІ К (РК), як правило, включають центральну К і її розширення й демонструють такі властивості: 1) наявність конвенціоналізованого (загальноприйнятого) центру, що постає як кластер моделей, кожна з яких мотивує певну субкатегорію: «Усі ці субкатегорії не породжуються центральним випадком, але визначаються конвенціонально як різновиди центрального випадку» [Langacker 2000, с. 119]; 2) різний статус центрального члена і членів субкатегорій: члени прототипічної К демонструють «різні ступені відхилення від еталону», об'єднуючи одиниці з різними наборами ознак і частково нетотожними характеристиками [Кубрякова 2004, с. 107]; 3) градуйованість центрального поняття, що обумовлює розмитість границь К [Lakoff 1987]. Наприклад, РК МАТИ має конвенціоналізований центральний член (*мати* у найбільш звичному розумінні слова, тобто *заміжня жінка, яка народила дитину у шлюбі й займається її вихованням, на якийсь час відмовившись від*

постійної роботи), який задає кластер когнітивних моделей, що мотивують субкатегорії: генетична модель → *сурогатна мати*, модель виховання → *мати, яка всиновлює дитину / мати, яка є опікуном дитини*, модель подружнього життя → *матір-одиначка*; гендерна модель → *працююча матір* тощо. Усі субкатегорії матерів розуміються як відхилення від центрального випадку.

ПК більш ефективно забезпечують і пояснюють мисленнєві процеси. Їх ефективність пов'язана, насамперед, зі здатністю швидко акумулювати нові дані: нові сутності легко асоціюються з тією чи іншою ПК навіть у якості периферійних членів, не викликаючи при цьому фундаментальних змін у всій системі К. У той же час, категоризація нових сутностей у системі КК потребує створення нових К або перегляду змісту існуючих К. Закони ж мислення вимагають певної стабільності категоріальної системи, яка не може кожного разу корінним чином змінюватися з появою нових даних і в той же час повинна залишатися досить гнучкою, щоб адаптуватися до обставин, що змінюються [Болдырев 2001, с. 84].

У царині знання про мову М. М. Болдырев, окрім класичних (лексичних) та прототипних (граматичних), виділяє ще й третій тип – комбіновані МОДУСНІ К [Болдырев 2009, с. 39-49]. Ці три системи категоризації «забезпечують можливість необхідного переходу від аналогової (лексичної) до власне мовної (граматичної) і далі – до інтерпретуючої (модусної) категоризації, тобто від когнітивно-номінативної до когнітивно-дискурсивної функції мовних одиниць і мови в цілому» [там само, с. 41]. До модусних К (МК) належать заперечення, аксіологічність (оцінність), апроксимація, евіденціональність, експресивність. МК будуються на основі поєднання інваріантно-варіантного і прототипічного принципів категоризації та об'єднують граматичні, лексичні, інтонаційні мовні засоби «в єдину категорію, що нагадує за своєю структурою функціонально-семантичне поле. У той же час ця категорія демонструє явний прототип у вигляді граматичних засобів реалізації відповідної функції» [там само, с. 47].

КОМУНІКАЦІЯ – інтерактивна міжсуб'єктна діяльність (як мовлення, так і немовлення), змістом якої є встановлення спільних орієнтирів у життєвому просторі на підґрунті вироблення спільних смислів.

Діяльнісне розуміння **ДИСКУРСУ** спирається на *інтераційну модель* комунікації, що докорінно відрізняється від двох інших широко відомих моделей: *кодової* та *інференційної*. Вихідним принципом *інтер-*

акційної моделі комунікації є поміщення мовленнєвої взаємодії в соціально-культурні умови ситуації та пояснення природи (транс)формації смислу комунікативно обумовленою соціальною практикою [Макаров 2003, с. 38-40; Schiffrin 1994, с. 298-405]. Розбіжності між трьома найбільш відомими моделями комунікації найчіткіше виявляються через тлумачення *інтерсуб'єктивності*, основного принципу комунікації.

Найбільш розповсюджена в гуманітарних науках **кодова модель** [Бюлер 1965; Якобсон 1985] побудована на спрощеному розумінні *інтерсуб'єктивності*: ролі учасників визначено як відправник і одержувач; мету – як загальне повідомлення (*shared message*), яке відправник інтенціонально передає одержувачу; обоє володіють пристроями, що (де)кодують, (*shared code*) і «процесорами», що переробляють і зберігають інформацію (див. аналіз моделі [Кибрик 1987, с. 37; Почепцов 1996, с. 10-12; Селиванова 2002, с. 121-144]). Кодова модель надає великого значення колективному досвіду, що забезпечує ідентичність мовних знань, які передують комунікації.

Інференційна модель [Grice 1971, 1975, 1978, 1981] спирається на принцип *інтерсуб'єктивності*, що експлікує роль інференційних правил (до таких належать постулати комунікативного співробітництва Г. П. Грайса й максими ввічливості П. Браун і С. Левінсона [Brown, Levinson 1987]) як найважливішого компонента «спільних знань» поряд із правилами мовного коду. *Інтерсуб'єктивність* винесена за межі мовного коду й містить спільні знання правил поведінки. Однак власне поняття *інференції* визначене скоріше логічно, ніж психологічно, що не відповідає сучасним когнітивно-психологічним концепціям.

Інтераційна модель [Schiffrin 1994, с. 398-405], що значною мірою є розвитком у феноменологічному аспекті ідей Г. П. Грайса, трактує *інтерсуб'єктивність* як психологічне чи феноменологічне переживання спільності інтересів, дій тощо. Ця спільність не є постійною. Частина комунікативної «роботи» спрямована на її створення / відтворення та підтримання в кожному новому акті спілкування.

У рамках інтераційної моделі К розглядається як поведінка, й не тільки інтенціональна. Комунікацію розуміють не як трансляцію інформації та маніфестацію наміру, а як демонстрацію смислів, що не обов'язково призначені для розпізнавання й інтерпретації адресатом: практично будь-яка форма поведінки (дія / бездіяльність, мовлення / мовчання) може бути комунікативно значущою [Watzlawick e.a. 1967, с. 48-49]. При цьому, важливу роль відіграє активність того, хто сприймає, – ІНШОГО:

«Інтерпретація смислів відбувається в процесі постійних «переговорів», гнучкої діалектики колективного осмислення соціальної дійсності на шляху до досягнення інтерсуб'єктивності» [Макаров 2003, с. 39].

Інтеракційне розуміння комунікації знаходить свої витoki у Е. Гоффмана [Goffman 1959], який розрізняє інформацію, повідомлювану навмисне (*information given*), та інформацію, повідомлювану ненавмисне (*information given off*). Якщо перший тип інформації залежить від адресанта, який відбирає смисли, надає їм форму й викладає їх відповідно до своїх інтенцій, то інформація другого типу є результатом здатності до інтерпретації адресата. За такого підходу саме *інтерпретація* стає критерієм успішності й головним призначенням комунікації, що відрізняється від поширеного тлумачення основної функції комунікації як обміну інформацією й досягнення взаємного розуміння. Таке трактування комунікації виключає дзеркальну модель процедур перетворення повідомлення на вводі й виводі, засновану на примітивному розумінні *інтерсуб'єктивності*. Той, хто сприймає, може вивести смисли, відмінні від задуманих мовцем.

Принципова відмінність інтеракційної моделі стосується трактування *інформації*. Кодова модель спирається на позитивістське уявлення про інформацію як когнітивне заміщення (репрезентацію) у свідомості індивіда об'єктивної дійсності, де комунікація відіграє роль процесу обміну між тими, хто переробляє інформацію, – індивідами, соціальними групами, соціумами, культурами. Інтеракційна модель комунікації виходить з розуміння інформації як невід'ємної частини комунікації, яку розглядають не як механічний процес обміну смислами, а як міжсуб'єктну смислотворчу діяльність [Архипов 2006; Кравченко 2006, 2009; Лав 2006; Мартинюк 2009(а), (б), 2010(а); Морозова 2005, 2008(б), 2010(а), (б); Clark 1997, 2001; Harris R. 1997, 2000; Sinha 1999].

Саме міжсуб'єктність комунікації, поміщена в соціокультурний контекст, дозволяє трактувати її як «феноменологічний простір, де досвід наповнюється значенням, змістом, здобуває структуру, зв'язаність і цілісність» [Макаров 2003, с. 41], тобто як конституювальну інтерактивну діяльність, що створює / відтворює системи соціокультурних цінностей і формує соціальні та психологічні аспекти особистостей.

Перевага інтеракційної моделі комунікації полягає в тому, що вона відповідає на запитання, на яке не в змозі відповісти інші моделі: що є рушійною силою прагнення людини до лінгвальної експлікації свого досвіду. З інтеракційних позицій комунікація розглядається як взаємодія, мотивована необхідністю встановлення спільних орієнтирів в тій чи іншій ситуації взаємодії, й в кінцевому підсумку спрямована на збереження екологічної системи «індивід – світ».

КОНЦЕПТ – мінімальна структурна одиниця знання.

Основоположником ідеї К вважають середньовічного логіка П. Абеляра (1079-1142), який асоціював К з індивідуальною інтерпретацією того чи іншого смислу з тексту Біблії й тлумачив як індивідуальну форму «схоплювання» змісту (*conceptio*) на підставі висловлень про той чи інший предмет. Як К розглядався будь-який коментар Біблії [Неретина 1996, с. 7]. У філософському смислі К П. Абеляра є логіко-лінгвістичною категорією, що забезпечує перехід від світу думки до світу буття, але не завжди відсилає до реальної природи речей і може бути викривленим образом дійсності (див. аналіз [Рассел 1993, с. 454-456; Реале, Атрисери 1994, с. 109-114]); К П. Абеляра співвідноситься не з річчю й не зі словом як звучанням голосу, а зі словом як значенням; не є тотожним поняттю; є суб'єктивним, пов'язаним не з мовними структурами, а мовленням, орієнтованим на адресата; формується під впливом не тільки логічних процедур абстрагування, але й чуттєвого досвіду та уяви [Неретина 1992, с. 143].

У пострадянську лінгвістику термін «концепт» був введений С. О. Аскольдовим у статті «Концепт і слово» у 1928 році для пояснення семіотичної функції словесного знака, а саме заміщення (субституції) [Аскольдов 1997, с. 269-273].

У сучасній когнітивній лінгвістиці існує низка напрямів дослідження К, які ми об'єднуємо у дві групи на підставі **СТИЛЮ МИСЛЕННЯ**, що визначає відношення ментального компонента мовного знака, який об'єктивує К, до фрагмента дійсності (референта), до якого відсилає форма цього знака.

У традиціях **репрезентаційного стилю мислення** К розуміється як «готове знання», ментальна репрезентація досвіду, яка є продуктом віддзеркалення суб'єктом об'єктивного реального світу (об'єктивізм) або продуктом розумової діяльності суб'єкта, що репрезентує світ-конструкцію, яка перебуває у свідомості суб'єкта і відбиває не світ як такий, а його уявлення про світ (суб'єктивізм). Спроба знайти компроміс між об'єктивістським й суб'єктивістським світобаченням втілюється в емпіричному розумінні К.

З позицій **діяльнісного стилю мислення** К тлумачиться як динамічна сутність, що виникає у процесі інтерактивної дискурсивної взаємодії суб'єктів і складає зміст й, у кінцевому підсумку, мету цієї взаємодії – збереження екологічної системи «індивід – світ».

Репрезентаційна методологія об'єднує три напрями дослідження концептів: *онтологічний, гносеологічний та експерієнціальний*.

Онтологічний напрям, котрий спирається на філософію об'єктивного реалізму, включає *символьно-комп'ютаційний, семантико-когнітивний, логічний та логіко-психологічний* підходи до аналізу К.

Гносеологічний напрям, який послуговується ідеями суб'єктивізму, охоплює культурологічний (філософсько-культурологічний, лінгвокультурологічний й когнітивно-культурологічний) та когнітивно-поетологічний підходи.

Експерієнціальний напрям знаходить методологічні витoki в емпіризмі, що складає альтернативу об'єктивістській та суб'єктивістській філософії.

Діяльнісна методологія слугує методологічною платформою для двох різновидів концептуального аналізу, втілених у психологічному та дискурсивному підходах.

Запропонована нами схемна репрезентація напрямів та підходів концептуального аналізу подана на рис. 2.

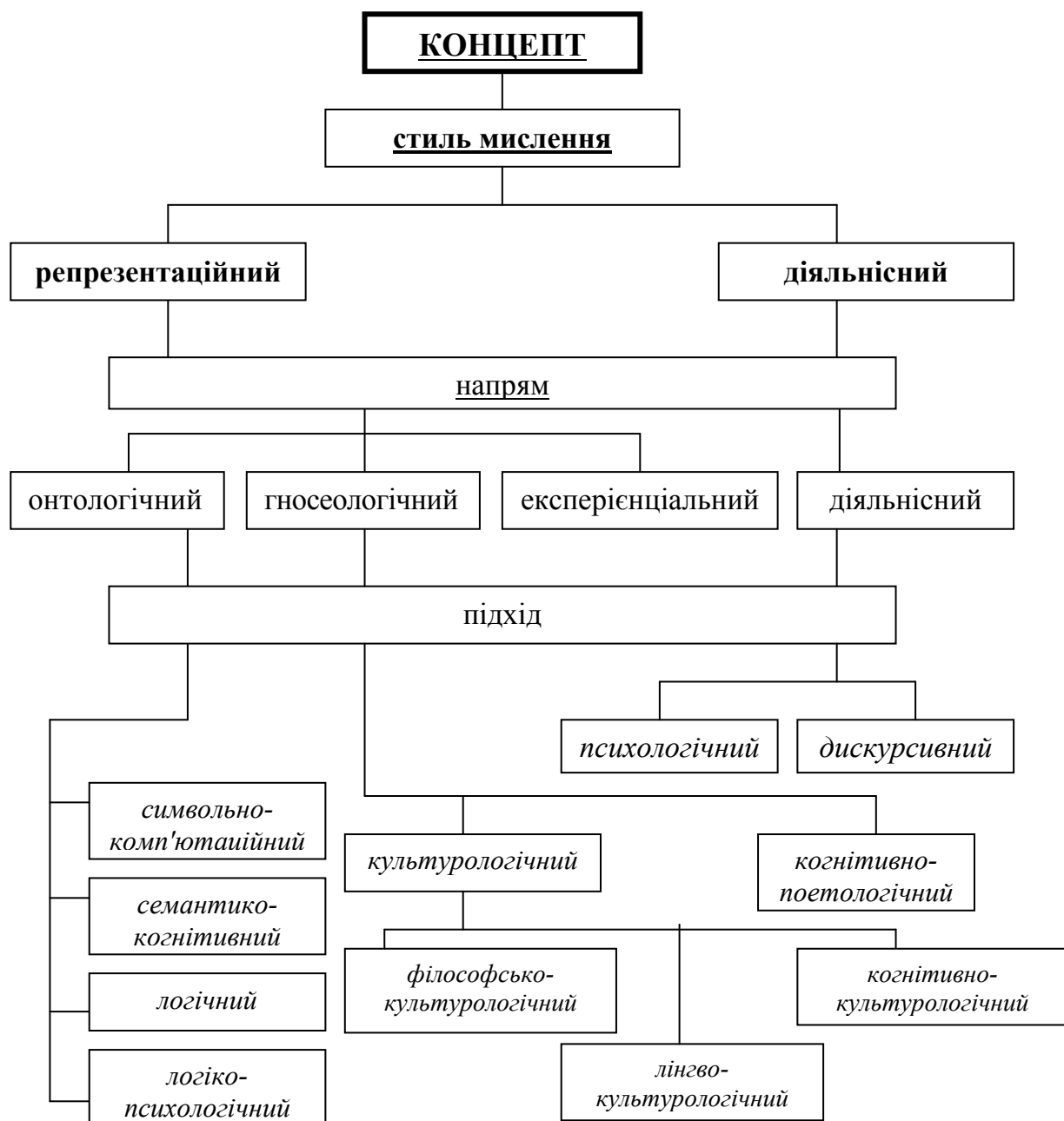

Рис. 2. Напрями та підходи до інтерпретації концепту

Попри певні розбіжності у трактуванні К, представники зазначених підходів єдині у визнанні таких його характеристик: К є основною одиницею структурованого знання у свідомості людини; навантажений культурною інформацією; зміст і структуру К можна встановити через аналіз значення мовних одиниць, що його репрезентують (об'єктивують / вербалізують / актуалізують); такий аналіз не є вичерпним, бо встановити усю сукупність засобів вербалізації К не є можливим: з одного боку, К може мати й невербалізований зміст, а з іншого – не всі К (як і не весь К) об'єктивуються мовними засобами; факт мовної об'єктивації К свідчить про його актуальність для мовного колективу; наявність або відсутність мовної об'єктивації К не впливає на реальність його існування у свідомості представників лінгвокультури як одиниці мислення; К може бути об'єктивованим окремим словом, словосполученням, фразеологізмом, реченням і цілим текстом (низкою текстів), а також невербальними засобами.

Опис кожного підходу, що наводиться нижче, включає такі структурно-змістові блоки, як *загальна характеристика*, аналіз *філософсько-методологічних основ*, що визначають відношення К до дійсності, яку він відображає, і до мовної форми, яка його об'єктивує, *визначення К*, *структура К*, взаємовідношення К і *значення*, К і *поняття*, *форми існування К* та *методи* лінгвістичного аналізу К. В окремих випадках логіка тлумачення К в рамках аналізованого підходу не дозволяє висвітлити усі зазначені аспекти.

ОНТОЛОГІЧНИЙ НАПРЯМ об'єднує підходи, які виходять з об'єктивістського припущення, що у К віддзеркалені властивості об'єкта пізнання як онтологічної сутності, яка є відстороненою від суб'єкта пізнання і первинною стосовно його існування.

Символьно-комп'ютаційний підхід представлений когнітивістами першого покоління [Fodor 1975, 1983, 1987; Johnson-Laird 1983; Miller, Johnson-Laird 1976], з точки зору яких структури знання мають символічну природу і становлять собою ментальні репрезентації зовнішньої стосовно суб'єкта дійсності, яку вони віддзеркалюють (фактично, йдеться не про К як такий, а ментальну репрезентацію, що, по суті, є структурованим знанням, аналогом К). Робота мозку уподібнюється комп'ютеру й описується за допомогою процедури комп'ютації.

Філософсько-методологічною основою підходу є об'єктивний реалізм: дійсність уявляється як така, що складається з об'єктів і станів, які є незалежними, відстороненими від суб'єкта, але відкритими його

розуму; знання постає як символна репрезентація цих об'єктів і станів; лінгвістичні символи, що позначають ментальні репрезентації, відсилають до об'єктів реального світу – у цьому сенсі мова тлумачиться як така, що має денотативну природу й є пасивним інструментом віддзеркалення зовнішнього (об'єктивного) світу: суб'єкт «схоплює» факт існування незалежних від нього об'єктів і станів дійсності та виражає їх в словах.

Функції мовних одиниць описуються таким чином, як начебто вони були символами, що репрезентують об'єкти (їх властивості і відношення між ними), про які йдеться. При цьому, не надається уявлення про те, як формуються ці символні репрезентації. Робота мозку уподібнюється роботі комп'ютера (комп'ютерна метафора): інтелект уявляється цілеспрямовано діючою символною системою, наділеною єдиним формальним апаратом для представлення декларативного знання, структурною одиницею якого є символна репрезентація [Laird et al. 1987, с. 58; Simon 1967; КСКТ 1996, с. 38]. Символьні репрезентації розглядаються у відриві як від біологічного (нейрофізіологічних структур свідомості, сенсомоторної системи, емоційних реакцій суб'єкта), так і від соціально-культурного.

Когнітивісти вбачають своє завдання у «формалізації» психіки через опис (в термінах когнітивістів – «комп'ютацію» (computation) – вчислення [Bruner 1990, с. 10]) ментальної інформації у вигляді «внутрішнього коду» [Fodor 1975] або «концептуальної структури», що вибудовуються за допомогою алгоритмів [Miller, Johnson-Laird 1976]. Комп'ютація визнається рівноцінною людській когніції. У таких концепціях психологічною реальністю є лише ті когнітивні процеси, які виглядають як процеси обробки інформації (processing), тобто оперування символними термінами: смисл дорівнює символній репрезентації, яка напряду не залежить від природної мови; символи природної мови подаються у вигляді пропозицій й відтак не відрізняються від знаків формальних мов; при цьому, вони наділяються смислом при їх покроковому (алгоритмічному) співвіднесенні з нелінгвістичними реаліями: ментальними станами та/або станами зовнішніх об'єктів. Оскільки для когнітивістів першого покоління [Fodor 1975, 1983, 1987; Johnson-Laird 1983; Miller, Johnson-Laird 1976] об'єктивний світ характеризується стабільністю і незалежністю його об'єктів, властивостей і відношень, ті ж самі ж характеристики приписуються і ментальним репрезентаціям, що віддзеркалюють ці об'єкти. Як наслідок, значення слів, що позначають ці ментальні репрезентації, постають як стабільні, незалежні й такі, що мають усі необхідні характеристики базових елементів об'єктивно-раціональних конструкцій [Сонин 2002, с. 71-73].

Прикладом подібної системи репрезентаційної семантики є «мова думки» (*lingua mentalis*) Дж. Фодора [Fodor 1975] як засіб внутрішньої

репрезентації психологічно значущих і виділених людиною аспектів оточення. Кожному реченню природної мови (англійської) приписується відповідний вираз формалізованої метамови. Між природними і формалізованими символами встановлюються систематичні відношення (ідентичність, відмінність, логічний наслідок тощо), що відкриває можливість для переробки інформації за допомогою процедур, які становлять когнітивний арсенал людини. Здатність до репрезентації інформації внутрішньою мовою, мовою символічних репрезентацій, і створює можливість раціонального маніпулювання інформацією.

Описуючи «мову думки», Дж. Фодор зазначає, що ця концептуальна структура повинна бути настільки багатою і розвиненою, щоб дати можливість маніпулювати або оперувати не тільки тими сутностями, які виражені мовою, а й тими, які узагальнюють результати немовного досвіду [Fodor 1975, с. 156]. У рамках цієї теорії Дж. Фодор висловлює гіпотезу про модулярну архітектуру мозку, акцентуючи на тому факті, що когніція пов'язана з різними функціями – сприйняттям, раціональним мисленням, мовою тощо; при цьому, здатність людини до когніції вважається вродженою.

Критики підходу вбачають його основні методологічні вади в ігноруванні ролі біологічних (насамперед, сенсорно-моторних) і соціальних факторів у процесі формування структур знань (К) у свідомості людини; критичний аналіз положень когнітивної лінгвістики першого покоління див. [Кравченко 2009, с. 59-63; Сонин 2002, с. 36; Gardner 1985, с. 6-7].

Семантико-когнітивний підхід репрезентований численними дослідженнями лінгвістів країн пострадянського простору [Алефиренко 2005; Болдырев 2001; Демьянков 1996, 2001, 2005(а), (б); Баранов 1987; Баранов, Добровольский 1997; Жаботинская 1999, 2003, 2006, 2009(а), (б); Кубрякова 1986, 1988, 1991, 1994, 1996, 1997(а), (б), 1999(а), (б), 2001(а), (б), (в), 2002, 2004, 2007, 2009; Левицкий А. 2009; Лихачев 1997; Павленис 1983; Рахилина 2000 та ін.], які є подальшим розвитком ідей представників експерієнціального напрямку, покладених на ґрунт об'єктивного реалізму. Відтак, для кращого розуміння положень семантико-когнітивного підходу, доцільно спочатку ознайомитися з рубрикою ЕКСПЕРІЄНЦІАЛЬНИЙ НАПРЯМ.

В одній зі своїх останніх публікацій О. С. Кубрякова, піддаючи сумніву ключовий суб'єктивістський постулат про те, що реальність – це не що інше, як конструкція свідомості суб'єкта, експлікує *філософсько-методологічну основу* підходу, наголошуючи на тому, що всякому знанню передують онтологічна реальність й пізнання з усіма його конструкціями, має справу саме з реальністю [Кубрякова 2009, с. 11].

Мова розглядається як одна з когнітивних здібностей індивіда, наряду з увагою, пам'яттю тощо, й водночас як «когнітивний інструмент – система знаків, що відіграють роль в репрезентації (кодуванні) і трансформації інформації» [КСКТ 1996, с. 53]. Відповідно, комунікацію розуміють як обмін інформацією: «Передача певної інформації і процес спілкування в цілому становить собою передачу або обмін концептами у вербальній чи невербальній формі» [Болдырев 2001, с. 24]; див. критичний аналіз [Кравченко 2006].

Відповідно до об'єктивістського методологічного підґрунтя К **визначається** як ментальна репрезентація дійсності: «одиниця ментальних чи психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відбиває знання та досвід людини, й оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикона, концептуальної системи та мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, відбитої в людській психіці» [КСКТ 1996, с. 90]; «ті ідеальні, абстрактні одиниці, якими людина оперує у процесі мислення. Вони відбивають зміст отриманих знань, досвіду, результатів всієї діяльності людини і результати пізнання нею оточуючого світу у вигляді певних одиниць, «квантів» знання» [Болдырев 2001, с. 23-24]; «частина концептуальної системи – те, що індивід думає, уявляє, припускає, знає про об'єкти світу» [Павиленис 1983, с. 279].

При цьому наголошується творча природа свідомості, що виражається у здатності людини формувати К у процесі діяльності: «Людина мислить концептами. Аналізуючи, порівнюючи і поєднуючи різні концепти у процесі мисленнєвої діяльності, вона формує нові концепти як результат мислення» [Болдырев 2001, с. 23-24].

Відповідно до царин формування К відносять не лише чуттєвий досвід, предметно-практичну й експериментально-пізнавальну, а й теоретико-пізнавальну (наукову) діяльність, розумові операції з уже відомими К, вербальне та невербальне спілкування [Болдырев 2001, с. 24-25].

Структурно К розуміють як ГЕШТАЛЬТ, який не потребує «ніякої структурації під час використання в різного роду мисленнєвих процесах» [Кубрякова 2007, с. 14]. Структурні елементи К-ГЕШТАЛЬТА можна виділити лише штучно, з метою аналізу: «коли концепт того чи іншого об'єкта активується у нашій свідомості у процесі розумової або мовленнєвої діяльності, ми не задумуємося про складники його структури або його значення, і лише оперуючи певним концептом як одиницею знання, ми починаємо виділяти його конкретні характеристики. Тільки у цьому сенсі можна говорити про те, що концепт відкриває цілий ряд характеристик, які іноді, за усталеними традиціями, називають компонентам або концептуальними ознаками» [Болдырев 2001, с. 29].

За критерієм конкретності / абстрактності у структурі К виділяють конкретно-образні ознаки, що є результатом чуттєвого сприйняття світу, його повсякденного пізнання, й абстрактні ознаки, які відображають спеціальні знання про об'єкт, отримані в результаті теоретичного, наукового пізнання і є похідними по відношенню до тих, які відрізняються більшою конкретністю [там само, с. 29-30]. За критерієм більшої / меншої стандартизації виокремлюють загальнонаціональний компонент, а також групові (соціальні, вікові, професійні, гендерні тощо), регіональні й індивідуальні компоненти К [там само, с. 30].

Виходячи з аксіоми, що як К, так і *значення*, мають когнітивну природу (див. загальноновизнане тлумачення значення М. В. Нікітіним як «концепту, пов'язаного знаком» [Никитин 1974, с. 6]), значення мовних виразів розглядають як «вербалізований продукт віддзеркалення дійсності у свідомості людини: історично й соціально закріплений зв'язок між акустичним образом слова і образом найменованого об'єкта (предмета, дії, ознаки)» [Алефиренко 2005, с. 86] й фактично не розрізняють з К: значення фактично «прирівнюються до виражених в них концептів або концептуальних структур» [Кубрякова 1997(б), с. 92].

Разом з тим, намагаючись описати специфіку цих двох сутностей, К тлумачать як алгебраїчне вираження значення, котрим носії мови оперують в усному і писемному мовленні; особистісне осмислення, інтерпретацію об'єктивного значення [Лихачев 1997, с. 280-281]; див. також [Аскольдов 1997, с. 269-273]. Зазначають, що значення співвідносно лише з частиною К як ментальної одиниці, закріпленої за мовним знаком з метою комунікації; див., наприклад, [Болдырев 2001, с. 40-42]. Обстоюють багаторівневу концепцію значення, що послідовно розмежовує концептуальний та семантичний (мовний) рівні репрезентації знань, які різняться ступенем абстракції [КСКТ 1996, с. 91-93].

За характером мовної репрезентації виділяють лексичні / фразеологічні й граматичні К (останні втілені у граматичних формах, категоріях, синтаксичних структурах) [Болдырев 2001, с. 43]. Ця точка зору викликає критику на тій підставі, що така класифікація практично ототожнює К і мовне значення: «концепти і поняття належать ментальній сфері, й їх некоректно класифікувати за типами експонентів мовних знаків» [Сусов, Сусов 2006, с. 19].

Розрізнення К і *поняття* здійснюють на підставі *неконвенціональності* :: *конвенціональності*: поняття постають як продукти домовленості людей, вони конструюються для того, щоб мати спільну мову при обговоренні проблем; К існують понад усвідомленою конвенціональністю, їх люди реконструюють з більшим або меншим ступенем

упевненості на основі спостережень над уживанням тих чи інших мовних одиниць, звичайно лексем, у різних культурах [Демьянков 2005(а), с. 168]; *алогічності* :: *логічності* / *раціональності*: на відміну від поняття, що, як результат теоретичного пізнання, відображає найбільш загальні, суттєві (логічно конструйовані) ознаки предмета або явища, К, як результат наївного пізнання, може віддзеркалювати одну або кілька будь-яких, не обов'язково суттєвих ознак об'єкта [Болдырев 2001, с. 24]; «структура поняття є логічною, раціональною, а основа концепту є сублогічною; при цьому зміст концепту включає зміст наївного поняття, але не вичерпується ним, оскільки охоплює усю множину прагматичних елементів імені, що проявляються у його сполучуваності. А сполучуваність імені віддзеркалює і логічні, і раціональні зв'язки його десигната (денотата) з іншими, і алогічні, ірраціональні, що віддзеркалюють емоційно-оцінне сприйняття світу людиною» [Чернейко 1997, с. 287-288].

З іншого боку, К ототожнюють з поняттям, розглядаючи останнє як раціональний, логічно осмислений К [Болдырев 2001, с. 2] або трактують більш широко, ніж поняття, вважаючи поняття однією з форм існування К [Кубрякова 1988, 1991 1994, 1999(а)].

Серед *форм існування* К у пам'яті людини, окрім ПОНЯТТЯ, виділяють такі різносубстратні одиниці, як ОБРАЗ, УЯВЛЕННЯ, СХЕМУ, ПРОТОТИП, ПРОПОЗИЦІЮ, ФРЕЙМ, СЦЕНАРІЙ, ГЕШТАЛЬТ, що відрізняються за змістом та ступенем абстракції [Болдырев 2001, с. 36-38]; див. також [Кубрякова 1988, 1991 1994, 1999(а); Нерознак 1998]. На думку М. М. Болдырева, усі названі форми К об'єднуються і взаємодіють у ГЕШТАЛЬТІ [Болдырев 2001, с. 38]. Не всі лінгвісти вважають правомірним розглядати названі сутності в одному ряді: ОБРАЗ, ПРОТОТИП, ПОНЯТТЯ і УЯВЛЕННЯ тлумачаться як можливі іпостасі одного К [Никитин 2003]; ФРЕЙМ (ПРОПОЗИЦІЯ), СЦЕНАРІЙ, СХЕМА – як інструменти для структурування К [Жаботинська 2009(а), (б); Макаров 2003].

Пошук глобальної когнітивної структури, яка б об'єднала різноманітні К у свідомості людини, реалізується у понятті КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (ККС) як глобальної, цілісної динамічної (такої, що безперервно знаходиться у процесі формування) системи інформації (знань і оцінок) про універсум, якою володіє індивід [Павиленис 1983, с. 280]; див. також інші визначення: зменшене й спрощене відображення усієї суми уявлень про світ у певній традиції [Цивьян 1990, с. 5]; сума ментальних значень, найбільш загальних уявлень про світ [Утробина 1997, с. 72]; відображення у психіці людини предметної дійсності, яке характеризується предметними значеннями й когнітивними схемами та піддається свідомій рефлексії [Леонтьев 1993, с. 18]; «глобальний

динамічний образ світу в усьому різноманітті його властивостей, що лежить в основі світогляду людини, групи чи суспільства та є результатом і регулятором усіх видів діяльності» [Бондаренко 2005, с. 42].

ККС містить значні пласти невербалізованого знання, які належать до сфери підсвідомого й відтак не об'єктивуються в мовних формах. Та частина ККС, яка перебуває у сфері свідомого, об'єктивується у **МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (МКС)**. Таке уявлення втілюється, зокрема, у визначенні ККС В. І. Постовалової як ідеального, концептуального утворення, яке має двоїсту природу: необ'єктивовану – як елемент свідомості, волі або життєдіяльності, і об'єктивовану – як різноманітні сліди свідомості, волі або життєдіяльності, зокрема – знакових утворень, текстів (в тому числі мистецтва, архітектури, соціальних структур, мови) [Постовалова 1987, с. 66].

МКС відбиває: 1) знання про мову як знакову систему; і 2) знання в мові, тобто, знання про світ, об'єктивовані формами мовних знаків. У сукупності обидва типи знань формують **ВНУТРІШНІЙ ЛЕКСИКОН (ВЛ)**, організований на базі вербальних сіток, які об'єднують ВЛ в єдине ціле – складне, багатомірне, ієрархічно стратифіковане утворення в мисленні людини, що є невід'ємною частиною її пам'яті й слугує збереженню інформації і забезпеченню легкого доступу до неї за необхідності її використання в мисленнєвій і мовленнєвій діяльності [Кубрякова 1991, с. 137; Жаботинская 2009(в), с. 382]. ВЛ має дві зони: в одній з них К безпосередньо пов'язані з мовними формами, тобто підводяться під «тіла» конкретних знаків, а в другій К становлять собою абстракції, які індукуються мовними формами або загальною організацією мовної системи, але при цьому не мають прямих мовних кореляцій: вони співвідносяться не стільки з мовними формами, скільки з виокремленими з них загальними знаменниками, що використовуються у процесі категоризації [Кубрякова 1988, с. 146; Жаботинская 2009(в), с. 382]. Описані абстракції є *схемами*, укоріненими у свідомості зразками досвіду людини.

Поняття ККС / МКС викликають критику як такі, що не можуть дати адекватного уявлення про організацію знань у людській психіці, оскільки вони виводяться на основі аналізу словникових і текстових контекстів та корелюють скоріше з К-метаконструктом, що відповідає логічному поняттю і не має нічого спільного з К-індивідуальним-знанням: «У дослідницькій практиці реалізується переважно логіко-раціональний аналіз мовних явищ при наївній вірі в те, що виключно через аналіз мовної картини світу можна безпосередньо отримати достатньо повний і всебічний опис образу світу представників тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти [Залевская 2005, с. 243-244].

Щодо *методик* дослідження К, на думку О. С. Кубрякової, плідним є як ономасіологічний, так і семасіологічний аналіз: якщо *ономасіологічний аналіз* передбачає виявлення різнорівневих засобів реалізації К, то *семасіологічний аналіз* пов'язаний з певною ієрархією процедур. На нижчому рівні ієрархії знаходиться *компонентний аналіз*, результати якого фіксуються в термінах диференційних сем; штабелем вище розташовується *дефінітивний аналіз*, що здійснюється на основі лексикографічних джерел і спрямований на знаходження семантично близьких одиниць в дефініціях мовних форм у термінах слів-ідентифікаторів. Наступним кроком є *когнітивний аналіз*, що полягає у пошуку структур знання, що стоять за мовною формою; особливий акцент робиться на знаходженні екстенціоналів форм і тих повсякденних знань, які входять в семантику форм і/або асоціативно пов'язані з тілом відповідних знаків та можуть бути встановленими завдяки механізмам інференції. Для їх виявлення «необхідно базуватися на більш репрезентативному мовному матеріалі, а нерідко й вийти за межі відповідних лексикографічних видань. Нарешті, найвищий штабель становить *концептуальний аналіз*, що здійснюється шляхом узагальнення результатів аналізу когнітивного і тому становить собою певну операцію виведення спільного знаменника з усіх попередніх спостережень» [Кубрякова 2007, с. 15-16].

Концептуальний аналіз має логічний та ейдетичний аспекти. *Логічний аспект* спрямований на встановлення закономірностей внутрішньої організації К, виявлення його елементів і моделювання зв'язків між ними. *Ейдетичний аспект* більшою мірою концентрується на сутнісній природі К, а саме на тому, як цілісний К існує в мисленні – ізольовано від інших К чи у вигляді відносно сфокусованих сутностей, «розмитість» меж яких обумовлює плавний перехід від одного К до іншого [Жаботинская 1999, с. 14].

Для моделювання концептуальних структур розбудовуються і широко застосовуються методики, започатковані представниками експерієнціального підходу.

Зокрема, *методика фреймового моделювання* (див. ФРЕЙМ) набуває подальшого розвитку [Жаботинська 1999, 2003, 2006, 2009(а), (б)] й використовується для систематизації ознак К; наприклад: [Абрамова 2007; Вальчук 2003; Вострова 2003; Змійова 2006; Катаева 2007; Кисельова 2007; Пальчевська 2006; Поліна 2004; Семенчук 2010; Соколова 2007; Таценко 2009; Томенчук 2008; Урусова 2007; Чорновол-Ткаченко 2007; Шваб 2006; Яценко 2008 та ін.]. Фреймові структури деталізують за допомогою *методики образ-схемного моделювання* (див. ОБРАЗ-СХЕМА); наприклад: [Вальчук 2003; Таценко 2009]. Для виокремлення

метафор, що прояснюють зміст К на основі уподібнення абстрактної сутності конкретно-образній, широко послуговуються *інструментарієм теорії когнітивної метафори* (див. МЕТАФОРА); наприклад: [Агаркова 2007; Васильєва 2008; Иващенко 2000; Коннова 2007; Мельникова 2005; Огаркова 2005; Потапова 2004; Чорновол-Ткаченко 2007; Шамаєва 2004].

Логічний підхід об'єднує авторів робіт, присвячених концептам, у збірках «Логічний аналіз мови» під загальною редакцією Н. Д. Арутюнової [Логический анализ языка 1991, 1993, 2000(а), 2000(б), 2003], а також інших лінгвістів [Бабушкин 1996; Сусов, Сусов 2006], які, як і прихильники семантико-когнітивного підходу, тлумачать К як ментальну сутність, що віддзеркалює оточуючу дійсність, проте не наполягають на розмежуванні К і поняття.

Філософсько-методологічною основою підходу є об'єктивний реалізм, що імпліцитно складає методологічні підвалини переважної більшості сучасних лінгвістичних досліджень. У трактуванні тріади «мова – мислення – дійсність» ключовим є поняття референції як співвіднесення значення мовних виразів з фрагментами дійсності, які вони позначають. Концептуалізація постає як діяльність свідомості, що йде у напрямку від предмета до думки про цей предмет (поняття), а від думки (поняття) – до знака, який дозволяє здійснити опосередковане вказування на предмет думки, немов би замішуючи, репрезентуючи його; див. критичний аналіз [Кравченко 2006, с. 148].

К **визначають** як «поняття практичної (побутової) філософії» [Арутюнова 1993, с. 3]; повсякденне поняття, елемент «наївної», «народної», дуже мінливої картини світу [Сусов, Сусов 2006, с. 19].

Структурно зміст К уявляється як набір ознак, які визначаються як соціокультурними (національна традиція, фольклор, релігія, ідеологія, мистецтво), так і індивідуальними чинниками (життєвий досвід, відчуття і система цінностей особистості) [Арутюнова 1993, с. 3]. Перелік чинників, що впливають на формування ознак К, є досить широким й охоплює: вік, стать, національність, расову приналежність, сімейне виховання, місце проживання, соціальний і майновий стани, сферу професійних занять, коло постійного читання, спілкування, наявність або відсутність інтересу до книг, газет, театру, масових дій, музики, кіно, телебачення, занять політикою, ставлення до їжі, спиртного, наркотиків і тютюну, психологічний темперамент, соціонічний тип, стан здоров'я, комплекс хронічних захворювань, кліматичні умови, факти з особистої й сімейної історії життя тощо [Сусов, Сусов 2006, с. 19].

К розглядається як ментальний і психофізіологічний субстрат **значення**, що слугує формуванню інформативної сторони мовного знака,

втілюючись у ньому, залучаючись до його структури як означальне / сигніфікат / семантема [там само, с. 19]. Акцентується неправомірність ототожнення значення і К: «Фактами мови є не концепт і поняття, а значення мовних знаків, семантими, що слугують втіленню (emodiment) концептів» [там само, с. 19]. З цієї ж причини заперечується можливість існування фразеологічних, синтаксичних тощо К [там само, с. 19].

З іншого боку, в рамках логічного підходу існує небезпека нівелювання відмінностей між значенням і К: див., наприклад: «завдання нашого дослідження в тому, щоб підійти до вирішення когнітивних проблем із суцільно лінгвістичних позицій, розглядаючи концепт не у вигляді когнітивних процесів, а в якості основного змісту тих чи інших сем» [Бабушкин 1996, с. 29-30].

Представників підходу «звинувачують» в ототожненні *поняття* і К, пов'язуючи такий стан речей з перекладом російською мовою творів іноземних авторів [Кубрякова 2007, с. 11], адже лат. *conceptus*, що позначає мисленнєву сутність, відповідає англ. *concept* і франц. *concept* (поняття, ідея, загальне уявлення, концепція).

Крайніми проявами логістичного розуміння К є його повне ототожнення з поняттям на основі протиставлення значенню як «явища того самого порядку, що і значення слова, але розглянутого в дещо іншій системі зв'язків; значення – в системі мови, концепт – в системі логічних відношень і форм, що вивчаються як в мовознавстві, так і логіці» [Бабушкин 1996, с. 30] або подання його як сутності більш високого ступеня абстрактності, ніж поняття, як результату не прагматичних узагальнень сприйманої дійсності, а лише наукового дослідження певного матеріалу [Соломоник 1995, с. 246-247].

Разом з тим прихильники підходу застерігають від протиставлення К і поняття, розглядаючи їх як дві іпостасі однієї і тієї самої ментальної сутності, підхід до вивчення якої може бути логічним або психологічним, й підкреслюючи, що «логіка не меншою мірою є наукою когнітивною, як і психологія» [Сусов, Сусов 2006, с. 17]. При цьому, поняттю відводиться центральна роль як абстракції вищого порядку, на яку орієнтовані варіації К [там само, с. 19].

Уважають, що й у випадку К, й у випадку поняття можна говорити як про інтенціонал, тобто набір характерних ознак, так і екстенціонал, тобто клас реалій, що мають певний набір характерних ознак. Різниця лише у виборі релевантних, з точки зору суб'єкта, ознак інтенціоналу: «За екстенціоналом (об'ємом, охоптом відображених елементів) поняття і концепт не відрізняються. Через мовний знак, що їх втілює, вони у принципі відносяться до одного і того самого денотата і множини

реалій, що стоять за ним <...>. Іntenсіонал концепту (як буденного, повсякденного поняття) містить, як правило, меншу або більшу кількість ознак, причому необов'язково суттєвих <...>. Нерідко додаються стереотипні уявлення» [там само, с. 18]. Так, наприклад, інтенсіонал поняття <собака> містить ознаки: [тварина], [хребетне], [сsaveць], [сімейство псів], [живородяще], [м'ясоїдне], [одомашнене] тощо. Іntenсіонал К собака містить ознаки: [бути твариною], [мати хвіст], [гавкати], [могти укусити], [бути другом людини], [виконувати охоронну функцію] тощо [там само, с. 18].

Представники підходу не поділяють точку зору, згідно з якою К втілюється у зібранні різнорідних металевих репрезентацій – **форм існування** [там само, с. 19].

Як і в рамках семантико-когнітивного підходу, уявлення про глобальну концептуальну структуру втілюється в понятті КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ, проте вважається, що ККС може бути об'єктивована лише на мовному рівні – універсумом означальних мовних знаків – сигніфікатів / семантем, що формують МОВНУ КАРТИНУ СВІТУ [там само, с. 17-19].

Оскільки К не розмежовується з поняттям, підкреслюється, що концептуальний аналіз не є новим методичним інструментом дослідження: робота філософів або представників інших наук із системою понять має багатовікову історію [там само, с. 19]. Для вирішення лінгвістичних завдань здебільшого послуговуються *семасіологічним аналізом*: термін «К» використовують для розкриття внутрішньої єдності і структурованості значних фрагментів лексико-фразеологічної системи мови, об'єднаних певною тематичною областю.

Конкретні **методики** аналізу включають *когнітивну дефініцію концепту* [Бартминский 2005, с. 13-20; Старко 2004, с. 5] або *розчленоване визначення* [Никитина 1991], що подаються у вигляді тезаурусної статті-анкети, яка складається з переліку семантичних відношень для опису семантики слова (дефініція має відповідати наївній концептуалізації світу).

Ознаки К структуруються на підставі *польових методик* традиційної семантики. Сукупність засобів вербалізації К (імені К, членів його синонімічного / антонімічного рядів, паремій та афоризмів, що об'єктивують певний К) складає план вираження лексико-семантичного поля, побудованого навколо домінанти (ядра), репрезентованого іменем К, тобто мовним знаком, що передає зміст К найбільш повно і адекватно. Ядерні та периферійні ознаки поля визначаються не за принципом типовості / нетиповості (як у прототипній моделі), а за принципом наявності / відсутності спільних і диференційних сем з іменем К.

У структуруванні поля широко послуговуються *компонентним аналізом*, що дозволяє розташувати конституенти поля на різній відстані від ядра.

Приклади логічного аналізу К див. у [Логический анализ языка 1991, 1993, 2000(а), 2000(б), 2003]. У рамках цього проекту описані, зокрема, базові К – ЧАС, ПРОСТІР, РУХ, ЛЮДИНА і ОСОБИСТІСТЬ, СВОЄ і ЧУЖЕ, ПРИЧИНА, ІСТИНА, ЗАПИТАННЯ, ДОЛЯ, МОВА, ПАМ'ЯТЬ; соціокультурні К – ЗАКОН і ПОРЯДОК, СВОБОДА, ОБОВ'ЯЗОК; етичні К – ПРАВДА, НЕПРАВДА, МИЛОСЕРДЯ, ЕТИКА; естетичні К – КРАСА, ТВОРЧИСТЬ; аксіологічні К – ДОБРО і ЗЛО; емотивні К – МЕЛАНХОЛІЯ, ЗАБУТТЯ, РАДІСТЬ і ЗАДОВОЛЕННЯ, СМУТОК.

Логіко-психологічний підхід втілюється школою З. Д. Попової та Й. А. Стерніна [Попова, Стернин 1999, 2003, 2007], які намагаються поєднати логічне та психологічне тлумачення К.

Філософсько-методологічною основою підходу є об'єктивний реалізм, що ґрунтується на метафорі відображення: «концепти як одиниці мислення народу не залежать у змістовому плані від мови народу – зміст концепту визначається не мовою, а відображенням дійсності свідомістю суб'єкта, що пізнає цю дійсність» [Попова, Стернин 2003, с. 57]. Суть комунікації тлумачиться як побудова в когнітивній системі реципієнта концептуальних конструкцій – моделей світу, які певним чином співвідносяться з моделям світу мовця, але не обов'язково повторюють їх.

К **визначають** як глобальну ментальну одиницю, що становить собою квант структурованого знання [Попова, Стернин 1999, с. 4].

Структурно К містить: 1) ядро – прототипову одиницю з найбільшою чуттєво-наочною конкретністю, що може бути як загально народною, так і груповою й індивідуальною; 2) базові шари, що розрізняються за ступенем абстракції й послідовно нашаровуються на ядро (наприклад: толерантність – політична, наукова, побутова, педагогічна, релігійна, спортивна, музична тощо); 3) інтерпретаційне поле, що залучає оцінки та трактування змісту ядра К національною, груповою та індивідуальною свідомістю [Попова, Стернин 2003, с. 60-64].

К розмежовують зі **значенням** як одиницю концептосфери (ментальної структури) з одиницею семантичної системи мови. Розрізняють «психологічно реальне значення» (в усій повноті семантичних ознак, пов'язаних зі словом у свідомості носія мови) і «лексикографічне значення» (коротко сформульоване, відображене у тлумачних словниках). К, якщо він є названим, включає у якості складника психологічно реальне значення і лексикографічне значення, але за об'ємом свого змісту залишається незрівнянно більшим, ніж обидва вищеназваних значення

[Попова, Стернин 2007, с. 8]. Значення слова (семема) постає як сукупність семантичних компонентів – сем. Сукупність семем слова формує семантему. Сукупність семантем усіх мовних знаків, що вербалізують К, не може відобразити зміст К повною мірою [Попова, Стернин 2003, с. 57-59].

Поняття розглядають як одну з **форм існування** К, що містить найбільш загальні суттєві ознаки предмета або явища, є результатом їх раціонального віддзеркалення й осмислення, і має специфічні засоби вербалізації у вигляді лексем раціональної семантики. Іншими формами К вважають УЯВЛЕННЯ, СХЕМУ, ФРЕЙМ, СЦЕНАРІЙ та ГЕШТАЛЬТ [там само, с. 72-74]. Така точка зору викликає заперечення [Сусов, Сусов 2006].

Упорядковану сукупність К у свідомості людини називають **концептосферою** [Попова, Стернин 2007, с. 7].

У **методичному** плані характерним є **семасіологічний аналіз**, що передбачає перехід від змісту значень до змісту К у ході особливого етапу опису – когнітивної інтерпретації [там само, с. 8-9]. Поняття «концепт» використовують, «по-перше, як інструмент для обмеження досліджуваного мовного матеріалу, для розкриття внутрішньої єдності і структурованості значних ланок лексико-фразеологічної й синтаксичної системи мови, об'єднаних репрезентацією одного К у різних його іпостасях, і по-друге, як інструмент пояснення і поглибленого опису семантики мовних одиниць» [там само, с. 9].

Конкретні методики включають: вибір ключового слова, аналіз лексичної сполучуваності ключового слова, побудову лексико-фразеологічного, дериваційного полів ключового слова, аналіз паремій і афоризмів, художніх текстів, розмовного слововживання, контрастивне вивчення матеріалу різних мов. Крім того, застосовують експериментальні методики, а саме вільний асоціативний експеримент та рецептивний експеримент (моніторинг розуміння мовної одиниці носіями мови) [Попова, Стернин 2003].

Ознаки, встановлені за допомогою усіх цих методик, є підставою для структурування К у вигляді трьохшарової польової моделі. Ядро К – чуттєво-наочний образ, який репрезентує той чи інший К в індивідуальній свідомості, встановлюється за допомогою психологічного експерименту (автобус → жовтий; мистецтво → картини; релігія → люди, які моляться, тощо). Базові шари К (семемі), тобто сукупність його концептуальних ознак (сем), ототожнюються з базовими семантичними ознаками слова-імені К, що виводяться через аналіз дефініцій, синонімічного та антонімічного рядів, частиномовних репрезентацій слова-імені К та прикладів його актуалізації у тексті. Інтерпретаційне поле К встановлюється на підставі аналізу паремій, афоризмів, фразеологізмів та прецедентних текстів.

Намагання поєднати психологічне тлумачення К як надбання індивіда й логічне як метаконструкту викликає критику через еkleктичність [Залевская 2005, с. 243].

Приклади логіко-психологічного аналізу К (ПОБУТ, ДУША, СЕРЦЕ, РОЗУМ, ТУГА, ФОРМА, ЗУСТРІЧ, ПРИВІТАННЯ, ПРОЩАННЯ, РОЗСТАВАННЯ, ШЛЯХ, КУПІВЛЯ, ПРОДАЖ) див. в [Антология концептов 2005-2006].

ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ НАПРЯМ об'єднує підходи, представники яких спираються на суб'єктивістське розуміння об'єкта пізнання як епістемічної, але не онтологічної сутності, продукту гносеологічної діяльності суб'єкта, виходячи з припущення, що у К втілюються не властивості об'єкта як такого, а уявлення суб'єкта пізнання про властивості об'єкта, які формуються у процесі життєдіяльності під впливом соціокультурного досвіду.

Культурологічна спрямованість є характерною для представників трьох підходів – філософсько-культурологічного, лінгвокультурного й когнітивно-культурологічного, які розглядають К як культурно марковане ментальне утворення.

Філософсько-культурологічний підхід представлений концепцією Ю. С. Степанова [2001, 2007(а), (б)], котрий тлумачить К як смисл, що породжується індивідом (творцем) в історичних рамках певної культурної традиції, проте відбиває єство творця, а не онтологію дійсності.

Філософсько-методологічною основою концепції Ю. С. Степанова слід вважати суб'єктивізм: «Виходячи з того, що сутність художнього твору визначається індивідуальною психікою його творця, то, оскільки саме психічне начало є не породженням, а, навпаки, – творцем життя, то й художня творчість, зокрема, література, становить собою зовсім не відображення, або, як нерідко говориться, дзеркало дійсності. <...> Дзеркало покірне і пасивне. Німе зореве відлуння речей, втілення слухняності, воно тільки сприймає і вже цим одним зовсім протилежне нашій дієвості. Витвір останньої, література, тому далеко не віддзеркалення. Вона творить життя, а не віддзеркалює його» [Айхенвальд 1914, вип. I: XII-XV]; цит за [Степанов 2007(а), с. 102].

К **визначається** як «згущення культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини <...> те, за допомогою чого пересічна людина, а не «творець культурних цінностей» сама входить у культуру і в деяких випадках впливає на неї» [Степанов 2001, с. 40-41]. Суть К описується на фоні його протиставлення

антиконцепту: «якщо концепт – це те, що створює для себе мовець (автор, мислитель, діяч першого порядку), то антиконцепт – це те, що створює для себе спостерігач першого, його характеристика того, що відбувається» [Степанов 2007(б), с. 22]. Антиконцепт постає як «культурне явище, що полягає у запереченні певного концепту й утвердженні цього заперечувального концепту як самостійного явища культури, вивчення цього явища дослідниками, потім заперечення цього заперечення іншими дослідниками – як вторинне культурне явище, тобто це буде вже не мова, а метамова культури і т.д., і т.д.» [там само, с. 23].

Структурно К формується на перетині трьох ознак, що різною мірою усвідомлюються представниками лінгвокультури: 1) основної актуальної ознаки, відомої кожному носію культури і значущої для нього; 2) додаткової чи декількох додаткових пасивних ознак, актуальних для окремих груп носіїв культури; 3) внутрішньої форми К, не усвідомлюваної у повсякденному житті, відомої лише спеціалістам, але такої, що визначає зовнішню знакову форму вираження К [Степанов 2001, с. 47-48].

Розмежовуючи К, *значення* і *поняття*, Ю. С. Степанов співвідносить К лише зі змістом поняття, закріплюючи об'єм поняття за значенням одиниці мови [Степанов 2001, с. 44].

Наголошується, що К відрізняється від поняття як певного набору необхідних і достатніх ознак, що відповідають вимогам істинності й позбавлені будь-яких емоційно-оцінних нюансів за рахунок своєї абстрактності, наявністю не лише «логічних ознак, але й компонентів наукових, психологічних, авангардно-художніх, емоційних і повсякденних явищ та ситуацій» [Степанов 2007(а), с. 20]; поняття «мислиться», тоді як К «переживається» як «предмет емоцій, симпатій і антипатій, а іноді й зіткнень» [Степанов 2001, с. 43]. Поняття є предметом логіки, а К – культурології [Степанов 2007(а), с. 19].

Прагнучи знайти «мову-посередник», яка слугувала б засобом перекодування даних однієї семіотичної царини в іншу, Ю. С. Степанов виділяє в мові й культурі спільні «сфери концептуалізації», над якими немов би «бувають» власне К. У межах такого роду царин концептуалізації можливо здійснити опис повного обсягу культурного К, включно з його етимолого-історичним й синхронним буттям [Степанов 2001, с. 67-78].

У *методичному* плані, зважаючи на те, що вихідною формою (етимологією) К є «стисла до основних ознак змісту історія» [Степанов 2001, с. 47-48], важлива роль в описі К надається *етимолого-історичному аналізу*, що висвітлює першооснову К культури, так звані константи [там само, с. 67-68]. *Константи* демонструють постійні принципи культури, що поширюються на її семіотично різні маніфестації.

Список базових концептів російської лінгвокультури, запропонований Ю. С. Степановим, включає ВІЧНЕ, МИР, ЧАС, ВОГОНЬ і ВОДА, ХЛІБ, ДІЯ, РЕМЕСЛО, СЛОВО, ВІРА, ЛЮБОВ, РАДІСТЬ, ВОЛЯ, ПРАВДА й ІСТИНА, ЗНАННЯ, НАУКА, МОРАЛЬ, ГРОШІ, СТРАХ, ТУГА, ГРІХ, СМУТОК, ПЕЧАЛЬ, ДІМ, МОВА [там само].

Лінгвокультурологічний підхід представлений роботами лінгвістів [Бессонова 2002, 2010; Воркачев 2003, 2004, 2007; Карасик 2002; Карасик 2009; Карасик, Слышкин 2007; Красных 2003; Приходько 2008; Полюжин 2005; Полюжин, Венженевич 2009; Слышкин 2000, 2004], які розуміють К як ментальне утворення, що відбиває своєрідність лінгвокультури.

Представники підходу не експлікують **філософсько-методологічної основи** своїх розвідок: «попри всю широту лінгвокультурного опису концепту, за рамками такого опису лишаються суто психологічні і загальнофілософські характеристики аналізованих ментальних утворень» [Карасик 2009, с. 24]. За умовчуванням методологічною платформою підходу слід вважати суб'єктивізм, оскільки, обґрунтовуючи свої методологічні витоки, лінгвокультурологи спираються на ідеї В. Гумбольдта про мову як світ, що лежить між світом зовнішніх проявів і внутрішнім світом людини, які отримали розвиток у суб'єктивістській гіпотезі Сепіра-Уорфа. Згідно з цією гіпотезою, мова обумовлює спосіб мислення представників відповідної лінгвокультури. Окрім того, представники підходу апелюють до П. Абеляра, який намагається примирити реалістів і номіналістів, доводячи, що універсалії не існують у вигляді фізичних явищ, як і не являють собою лише «коливання повітря», а є продуктом пізнавальної діяльності людини, тобто логіко-лінгвістичною категорією, що створює місток між світом думки й світом буття і не є закоріненою у реальній природі речей (див. наприклад [Слышкин 2004, с. 16]).

Лінгвокультурний К (ЛК) **визначають** як умовну ментальну одиницю, спрямовану на вивчення мови, свідомості і культури: свідомість постає як область перебування ЛК, культура детермінує ЛК (ЛК є ментальною проекцією елементів культури), мова і/або мовлення є сферами, де ЛК набуває опредмечення; при цьому, категорії свідомості реалізуються в мовних категоріях і одночасно детермінуються ними [Карасик, Слышкин 2007, с. 12-13; Слышкин 2004, с. 21-22]; вербалізований культурний смисл, «семантичну одиницю «мови» культури, планом вираження якої є двосторонній мовний знак, лінійна довжина якого, в принципі, нічим не обмежена» [Воркачев 2007, с. 10].

Базовими ознаками ЛК вважають його етнокультурну маркованість [Воркачев 2007, с. 10; Красных 2003, с. 268; Карасик, Слышкин 2007, с. 12-13]

та поліапеляційність: до ЛК можна апелювати за допомогою мовних одиниць різного рівня: лексем, фразеологізмів, вільних словосполучень, речень, а також невербальними засобами [Карасик, Слышкин 2007, с. 13]. ЛК можуть набувати опредмечення і в інших сферах – образах музики, живопису, скульптури, театру і кінематографії [там само, с. 12-13; Слышкин 2004, с. 21-22]. На вербальному рівні постулюється існування ЛК як: (1) системного потенціалу, тобто сукупності засобів апеляції у вигляді накопиченого культурою лінгвістичного надбання, зафіксованого у лексикографії; (2) суб'єктного потенціалу, тобто лінгвістичного надбання, що зберігається у свідомості індивіда; (3) текстових реалізацій, тобто апеляцій до ЛК в конкретних комунікативних цілях. «Якщо попередні два рівня відтворюються штучно (перший – при укладанні словників та довідників, другий – шляхом лінгвістичного експерименту), то цей рівень є природним існуванням концепту, що віддзеркалює його властивість діалогічної спрямованості <...>. В рамках третього рівня єдиний концепт, що існує в культурній та індивідуальній пам'яті, розпадається на підконцепти, які функціонують в окремих жанрах та дискурсах» [Слышкин 2004, с. 48-49].

Підсумовуючи різноманітні точки зору стосовно змісту терміну «К» у лінгвокультурології, В. І. Карасик акцентує, що, на відміну від когнітивних концептів, які він розуміє як індивідуальні змістові ментальні утворення, «культурні концепти – це колективні змістові ментальні утворення, які фіксують своєрідність відповідної культури» [Иная ментальность 2005, с. 29; Карасик 2009, с. 28]. При цьому, автори наголошують на обмеженості ЛК свідомістю носіїв мови (колективна свідомість й колективний досвід є похідними від свідомості та досвіду окремих індивідів, що формують певний колектив) [Карасик, Слышкин 2007, с. 13].

Більшість лінгвокультурологів виділяють у *структурі* ЛК поняттєвий, образний та ціннісний складники. Поняттєвий складник містить лише фактичну інформацію про реальний чи уявний об'єкт, яка слугує підґрунтям для формування ЛК; образний складник фіксує когнітивні метафори, що «підтримують» ЛК у мовній свідомості; ціннісний складник визначає місце репрезентованого ЛК феномена в системі аксіологічних орієнтирів лінгвокультурного соціуму [Карасик 2002, с. 139-140; Приходько 2006, с. 21; Слышкин 2000, с. 11-13]. Поняттєвий компонент зберігається у свідомості у вербальній формі, а образний є невербальним і піддається лише опису й інтерпретації [Карасик, Слышкин 2007, с. 13].

Не всі вчені, серед яких, зокрема, С. Г. Воркачев, визнають релевантним для лінгвістичного дослідження ціннісний складник ЛК.

Переважає протилежна точка зору, згідно з якою ціннісний складник у структурі ЛК є особливо значущим, оскільки саме він визначає його етнокультурну специфіку [там само, с. 12; Приходько 2006, с. 21]: ЛК «відрізняється від інших ментальних одиниць, що використовуються в різних областях науки (наприклад когнітивний концепт, фрейм, сценарій, скрипт, поняття, образ, архетип, гештальт, мнєма, стереотип), акцентуацією ціннісного елемента» [Карасик, Слышкин 2007, с. 12].

ЛК не завжди розмежовують із мовним *значенням*. До такого висновку призводить виділення С. Г. Воркачевим «значущісного» складника ЛК, що пов'язується з повним семантичним описом синтагматичних та парадигматичних зв'язків слова-імені ЛК, побудовою синонімічного й антонімічного рядів імені ЛК, його етимологічним аналізом, встановленням його частиномовних реалізацій і словотворчої продуктивності [Воркачев 2004, с. 123]. При цьому «значущісний» складник протиставляється поняттєвому, до якого відноситься усе «те у змісті концепту, що не є метафорично образним і не залежить від внутрішньо системних («значущісних») характеристик його мовного імені» [там само, с. 80]. Така точка зору викликає критику через змішування К і мовного значення: «значущісний складник концепту» не можна поставити в один ряд із поняттєвим та образним (ціннісним) складниками, оскільки він лежить у мовній тілесно-матеріальній площині мовного знаку, яка дана досліднику в чуттєвому досвіді й відкриває доступ до аналізу поняттєвої, образної та ціннісної інформації, що лежить у ментальній ідеальній площині [Мартинюк 2006, с. 11].

Поняття розглядають як один із структурних складників ЛК: «Поняття – це один з модусів концепту (сторона, іпостась, аспект вивчення) <...> Поняття відкрито для визначення, визначити ж концепт досить важко» [Иная ментальность 2005, с. 26]. Розмежовуючи поняття і К, перше пов'язують з раціональним знанням (розумінням), а другий трактують як творчу здатність розуму відтворювати смисли [Воркачев 2004, с. 16].

Щодо *форм існування* ЛК, вважається, що ЛК вміщає в собі ПОНЯТТЯ, ОБРАЗ (УЯВЛЕННЯ) і навіть ЗНАЧЕННЯ: «як синтезуюча лінгвоментальна одиниця, що методологічно прийшла на зміну уявленню образу, поняттю і значенню і вміщає їх в собі у знятому редукованому вигляді. У якості законного спадкоємця цих семіотичних категорій лінгвоконцепт характеризується гетерогенністю і багатоозначковістю, приймаючи від поняття дискурсивність представлення смислу, від образу – метафоричність і емотивність цього уявлення, а від значення – включеність його імені в лексичну систему мови» [Воркачев 2007, с. 10].

Уявлення про взаємовідношення різних ЛК втілюється в таких поняттях, як *ментальність* (спосіб бачення світу взагалі) і *менталітет* (набір специфічних когнітивних, емотивних і поведінкових стереотипів нації) [там само, с. 11]. Поряд з цими термінами, частіше недиференційовано, вживається термін *мовна картина світу*, який визначається як «національна картина світу, що склалася давно і збереглася донині, доповнена асимільованим знанням і така, що відбиває світогляд і світосприйняття народу, зафіксована в мовних формах і обмежена рамками консервативної національної культури цього народу» [Пименова 2007, с. 14-15] й відтак практично не розмежовується з *концептуальною картиною світу*. Практично у такому ж значенні вживаються терміни *концептосфера*, *концептуальний простір*, *концептуальне поле*.

Основним *методом* є *ономасіологічний аналіз*, що полягає у виявленні мовних засобів, які об'єктивують досліджуваній ЛК, в описанні максимально повно семантики цих одиниць, моделюванні змісту ЛК як глобальної ментальної одиниці через її національну (соціальну, вікову, гендерну, територіальну) своєрідність і визначенні місця К в національній картині світу.

Конкретні методики включають дефінітивний, контекстуальний, етимологічний аналіз, вивчення паремій та афоризмів, а також експеримент (інтерв'ю, анкетування) [Карасик 2002, с. 131].

Дослідження ЛК охоплює кілька етапів: «перший етап – аналіз лексичного значення і внутрішньої форми слова, що репрезентує концепт. Другий етап – виявлення синонімічного ряду лексеми-репрезентанта концепту. Третій етап – опис способів категоризації ЛК у мовній картині світу. Четвертий етап – визначення способів концептуалізації як вторинного переосмислення відповідної лексеми, аналіз концептуальних метафор та метонімії. П'ятий етап – дослідження сценаріїв. Сценарій – це подія, що розгортається у часі і/або просторі й передбачає наявність суб'єкта, об'єкта, мети, умов виникнення, часу й місця дії» [Пименова 2007, с. 15].

Для моделювання структури ЛК застосовується польовий принцип: найбільш актуальні для носіїв мови асоціації конституують ядро ЛК, а менш значимі – периферію [Карасик, Слышкин 2007, с. 12]. Одиниці типу фреймів, сценаріїв, скриптів тощо, які мають більш чітку структуру, використовуються для моделювання концептів [там само, с. 13].

Прикладами лінгвокультурного концептуального аналізу є опис таких ЛК, як ЩАСТЯ [Воркачев 2004], ЛЮБОВ [Воркачев 2007], ЧЕСТЬ [Слышкин 1996], GRENZE [Донец 2006], ВЛАДА [Дроздова 2004; Шейгал 2004], ЗМАГАЛЬНІСТЬ [Воронина 1996], ДОЛЯ [Москвин 1997], ВЛАСНІСТЬ [Бабаева 1997], СТАРШИНСТВО [Бунеева 1998],

ПУСТОТА [Суродина 1999], ОСВІТА [Толочко 1999], УВІЧЛИВІСТЬ [Томашина 2000], СЛУХИ [Долгая 2000], ГОСТИННІСТЬ [Павлова 2000], ПОДВИГ [Кохташвили 2001], СМЕРТЬ [Грабарова 2001], ЇЖА [Злобина 2001], САМОПОВАГА [Зеленова 2001], СТРАХ / РАДІСТЬ / СМУТОК / ГНІВ [Красавский 2001], ВАМПІР [Онищук 2006], СОНЦЕ [Панасова 2007], ІНТЕРЕС [Шишкіна 2007], а також ЗДОРОВ'Я, КОХАННЯ, НЕНАВИСТЬ, ТРУД, ОБМАН, КРАСА, ПРИВАТНІСТЬ, ЗАКОН та ін. [Антологія концептів 2005-2006].

Когнітивно-культурологічний підхід об'єднує лінгвістів [Вежбицкая 1996, 1999, 2001; Wierzbicka 1985, 1986; Телия 1996, 2004; Фрумкіна 1984, 1992], які розглядають К як етнокультурно макровану структуровану одиницю знання, що відбиває перцептивний досвід людини крізь призму мови лінгвокультури.

Філософсько-методологічною основою підходу слід вважати суб'єктивізм, оскільки автори підкреслюють, що дійсність дана людині не в безпосередньому сприйнятті, а лише через мислення, опосередковане мовою [Wierzbicka 1985, 1986; Вежбицкая 1996, 1999, 2001; Телия 1996, с. 96-97], що демонструє близькість їхніх поглядів до ідей В. фон Гумбольдта та Сепіра-Уорфа. При цьому мові відводиться першочергова роль: акцентується, що категоризація дійсності є ніщо інше, як «спосіб встановлення і вираження в мові переважно ієрархічних відношень, тобто таких як загальне – конкретне, клас – член класу <...> Категоризація – це відношення на іменах» [Фрумкіна 1992, с. 5-6].

К визначається як об'єкт зі світу «Ідеальне», що має ім'я й заміщає об'єкт, що належить світу «Дійсність», відображаючи культурно зумовлене уявлення про нього [Телия 1996, с. 97; Wierzbicka 1985]. Знакова функція мислиться «не як «заміщення» об'єкта зі світу «Дійсність», а як проекція концепту імені на референт як на названу мовним виразом реалію – справжній об'єкт зі світу «Дійсність», чуттєве сприйняття котрого може відтворюватися по пам'яті» [Телия 1996, с. 98].

Структурно К формується навколо прототипу (гештальт-структури): «концепт – усе те, що ми знаємо про об'єкт в усій екстензії цього знання. Концепту онтологічно передуює категоризація, яка створює типовий образ і формує «прототип» (він і є гештальт-структурою) [там само, с. 97].

Мовне значення тлумачиться як надбання мовної свідомості, реальне джерело інформації: «інформація, приналежна світу «Ідеальне», що закріплюється за певним звукорядом і слугує омовленою пам'яттю, що зберігає знання про об'єкт зі світу «Дійсність» і про категорії і форми зі світу «Мова», що здатні відтворюватися в тому чи іншому об'ємі, коли мовна одиниця втягується в знакову ситуацію, тобто процес

організації мовленнєвих повідомлень» [там само, с. 99]. Підкреслюється така властивість значення, як здатність вбудовуватися у структури знань про світ – прототипи, фрейми (сценарії), які є посередниками між власне мовним значенням і позначуваною дійсністю [там само, с. 91-92]. Відтак, значення практично не розмежовується з К. Лише вказується, що прототип відповідає в імені тому, «що ми називаємо денотатом», [там само, с. 97], а денотат відображає уявлення про клас референтів в мовній свідомості і відповідає в національній мові «наївній» картині світу носіїв певної лінгвокультури [там само, с. 95].

Розмежовуючи К і *поняття* акцентують, що К є не просто термінологічною заміною: К – це знання, структуроване у фрейм, і тому він відсилає не лише до суттєвих ознак об'єкта (як поняття), а й усіх можливих у певній лінгвокультурі знань про об'єкт [Фрумкіна 1992, с. 2-3; Теля 1996, с. 96].

Для представників підходу смисл концептуального аналізу полягає у тому, щоб «прослідкувати пізнання смислу концепту і записати результат формалізованою семантичною мовою» [Теля 1996, с. 97]. Для вирішення такого завдання використовується *методика* опису К за допомогою метамови семантичних примітивів А. Вежбицької [Вежбицкая 1999]; див. також [Апресян 1994].

Когнітивно-поетологічний підхід [Бабелюк 2009; Воробйова 2004; 2005; Белєхова 2002; 2004; Кагановська 2002; Ніконова 2007; Freeman 1995, 2002; Tsur 1992, 2002] представлений лінгвістами, які опікуються специфічним типом К – словесним поетичним образом (СПО), що становить собою лінгвокогнітивний ментаконструкт, який відбиває світобачення автора художнього тексту.

Представники підходу не експлікують *філософсько-методологічної основи* своїх наукових пошуків, обмежуючись характеристикою сфери своїх інтересів як вивчення способів образного осмислення дійсності [Белєхова 2002, с. 62]. Оскільки дійсність тут постає як продукт творчої уяви автора художнього тексту, у філософсько-методологічному плані підхід близький до суб'єктивістського.

СПО *визначають* як лінгвокогнітивний текстовий конструкт, який інкорпорує три іпостасі: передконцептуальну, концептуальну й вербальну. Передконцептуальна іпостась СПО структурована образ-схемами базових концептів (basic-level concepts за [Lakoff 1987, с. 68, 269-270]) та архетипів як формою існування колективного позасвідомого [Юнг 1996, с. 98]. Концептуальна іпостась є когнітивним кодом СПО, який відображає його узагальнений зміст, структурований різними К, упорядкованими

в образ-схемні моделі (image schemas [там само, с. 283-284; Lakoff, Johnson 1999, с. 27, 29]) на підставі трансформації образ-схем царин джерела й мети за принципом метафори, метонімії та оксиморону [Белєхова 2004, с. 53]. Вербальна іпостась, що «оприявлює у словесних образах архетипні образ-схеми й концептуальні схеми» [там само, с. 6], є мовним втіленням передконцептуальної і концептуальної іпостасей, що реконструюються шляхом різних лінгвокогнітивних операцій, серед яких головною є мапування (mapping), а також лінгвокогнітивних процедур – компресії, комбінації й інтертекстуалізації [Lakoff, Johnson 1980, 1999; Fauconnier, Turner 1998; Cienki 1998; Grady 1997]. Характер мапування й, відповідно, структура та зміст СПО, визначаються типом поетичного мислення (аналоговим, асоціативним, парадоксальним, параболічним або есеїстичним) [Белєхова 2002].

Моделюючи *структуру* СПО, автори, з одного боку, намагаються розмежувати метафоричний та неметафоричний складники, посилаючись на [Lakoff, Turner 1989, с. 58], а з іншого боку, подають їх як нерозривне ціле, що лежить у підґрунті трьох структурних площин: універсально-сислової, узагальнено-змістової, оцінно-образної, які, співвідносять, відповідно, з універсальним архетипним, конвенційним лінгвокультурним та індивідуальним знанням (див., наприклад, [Скідан 2007]). На підґрунті універсально-сислової площини реконструюється передконцептуальна іпостась СПО, тобто архетипи, інтуїтивне, емоціогенне передзнання, що активується автоматично позасвідомими операціями [Белєхова 2002, с. 191; Lakoff, Johnson 1999, с. 12]. Узагальнено-змістова площина відбиває як ознакову і дефінітивну структури СПО (тобто інтелектуальне), так і метонімічні, метафоричні тощо залежності між її елементами (образне й чуттєво-емоційне). Оцінно-образна площина СПО віддзеркалює своєрідність суб'єктивних індивідуальних образів, оцінок й емоційних переживань на підставі метафоричних, метонімічних, оксиморонних схем концептуалізації.

СПО співвідноситься з мовним *значенням* як більш складна й об'ємна інформативна структура, мовна актуалізація якої пов'язана з відбором релевантних у кожній конкретній ситуації складників. Відтак, у кожному з фрагментів тексту вербалізується лише частина потенційної структури СПО. Реалізація всієї структури СПО в одному текстовому фрагменті є неможливою, оскільки актуалізуються лише ті складники, що є релевантними для адресанта / адресата у кожній конкретній ситуації. Засобами вербалізації СПО є слова, вільні й ідіоматичні словосполучення, об'єднані єдиним концептуальним референтом в межах певного фрагмента художнього дискурсу (від висловлення до цілого твору), що

дозволяє підвести їх під один СПО на основі процедури узагальнення їхніх семантичних ознак [Белехова 2002, с. 35].

Опікуючись СПО, представники підходу спеціально не зосереджують увагу на розмежуванні його з *поняттям*. З огляду на те, що узагальнено-змістова площина СПО відбиває його дефінітивний зміст, слід вважати, що поняття входить до структури СПО.

Автори послуговуються термінами *концептуальний простір, образний простір, концептосфера*, під якими розуміють систему СПО того чи іншого художнього тексту.

У *методичному* плані концептуальний аналіз мислиться як «виявлення концептуальних характеристик сутностей концептосфер шляхом аналізу семантики мовних одиниць, які актуалізують ці сутності в об'єктній і суб'єктній частинах словесних поетичних образів» [Белехова 2004, с. 35]. Базовою тут є *методика реконструкції СПО* [Lakoff, Johnson 1980, 1999; Fauconnier, Turner 1998; Cienki 1998, Grady 1997; Белехова 2002, 2004] через аналіз наївно мовних, профанних, секуляризованих і міфопоетичних, етнічних, язичницьких та християнських уявлень про певний феномен об'єктивного світу [Слухай 2005; Проскурин 1991].

Співвідношення між СПО і значенням мовних знаків, що вербалізують його у художньому тексті, пояснюється із застосуванням понять *профілю / бази* Р. Ленекера, де актуальна частина змісту СПО постає як фокус уваги [Langacker 2001, с. 145], висвітлена частина. Найбільш значуща інформація називається профільованою, тобто додатково підсвіченою на фоні актуалізованої структури [Langacker 1987(a), с. 486-490]. Висвітлення одних складників пов'язане з приховуванням інших [Kövecses 2002, с. 80]. У кожному текстовому фрагменті за допомогою вербальних засобів висвітлюється один або кілька аспектів й профілюється один або кілька контурів СПО. Цілісний «портрет» СПО можна скласти, звівши в одну реконструйовану структуру усі ідентифіковані контури.

Встановлення передконцептуальної іпостасі СПО передбачає застосування *етимологічного аналізу* [Торопов 1994; Слухай 2005], спрямованого на виявлення міфологічного, символічного, архетипного значення як вищого гатунку універсальних модусів буття знаку, методики *тезаурусного подання художнього тексту* для виявлення й структуровання концептуальної інформації, що включає глибинні універсальні смисли [Карпинець 2004], а також залучення даних суміжних дисциплін, насамперед, філософії, психології, культурології, літературознавства. Виявлення концептуальної іпостасі СПО, яка поєднує раціонально-логічне й картинно-образне осмислення художньої дійсності, включає

аналіз словникових дефініцій імені СПО, контекстуальний аналіз, а також моделювання за принципом образ-схем [Johnson 1987; Белехова 2002], що поєднується з використанням інструментарію *теорії концептуальної метафори* [Gibbs 1993, с. 252-277; Lakoff, Johnson 1980; Lakoff 1985, 1993, с. 202-251; Чес 2000, с. 5-7; Чернейко 1995] та *концептуальної метонімії* [Kövecses, Radden 1998, с. 37-77].

Приклади когнітивно-поетологічного аналізу К див. [Бабелюк 2009; Белехова 2002, 2004; Григоруk 2002; Димитренко 2000; Долбина 2004; Єлісова 2006; Єремєєва 1997; Кагановська 2002; Кемаєва 2003; Колесник 1996; Кузьміна 2006; Купчик 2007; Ляшиk 2006; Луньова 2006; Луценко 2007; Маріна 2004; Ніконова 2005; Павкін 2002; Присяжнюк 2007; Скідан 2007; Слухай 2005; Сороченко 2003; Ярова 2003].

ЕКСПЕРІЄНЦІАЛЬНИЙ НАПРЯМ (від англ. *experience* – досвід) представлений західними когнітивістами другого покоління [Fauconnier 1985, 1997, 1998; Fillmore 1968, 1975, 1977, 1978, 1981, 1984; Jackendoff 1976, 1984, 1987, 1990, 1992(a),(b), 1993, 1994; Johnson 1987; Langacker 1987(a), (b), 1988 (a), (b), 1991, 1993, 2000; Lakoff 1962, 1971, 1986, 1987, 2003; Talmy 1978, 1988, 2000; Taylor 1994, 1995 та ін.], які розуміють К як продукт тілесного досвіду людини й нейронних структур мозку, що забезпечують цей досвід. Основні здобутки підходу пов'язані з ідеєю втіленості (*embodiment*) Дж. Лакоффа, згідно з якою концептуальні структури людини виникають з її сенсомоторного досвіду і набувають значення через зв'язок із тілом [Lakoff, Johnson 1999; Johnson, Lakoff 2002]. Звідси висновок, що природу мови можна розкрити за умови вивчення нейронних механізмів мозку й пов'язування подальших успіхів когнітивістики з її інтеграцією з нейронною теорією (нейрофізіологією й нейропсихологією) [Lakoff 2003].

Філософсько-методологічною основою напрямку, за визначенням Дж. Лакоффа, є емпіризм, який слугує альтернативою об'єктивізму й радикальному суб'єктивізму. З одного боку, емпіризм приймає постулати об'єктивізму щодо реальності об'єктів об'єктивного світу, які існують незалежно від індивіда й визначають способи взаємодії з ними та їх розуміння, а також важливість істинності і знання фактів для успішного функціонування індивіда в матеріальному і культурному оточенні; проте не визнає абсолютної істини і заперечує її необхідність. З іншого боку, емпіризм узгоджується з суб'єктивістським уявленням про індивідуальність значення, обумовленість його не лише раціональним знанням, а й минулим досвідом, цінностями, почуттями й інтуїтивним осяянням індивіда; але заперечує ідею про те, що істина може бути досягнутою

лише через уяву, яка не залежить від зовнішніх обставин. Для емпіриків істина пов'язана з розумінням, з поняттєвою системою людини, яка заснована на досвіді і постійно перевіряється власним досвідом індивіда й досвідом представників його культури у повсякденній взаємодії з іншими людьми та з фізичним і культурним оточенням [Lakoff, Johnson 1980, Ch. 29]: «І міф об'єктивізму, і міф суб'єктивізму – обидва не враховують того, що розуміння, а відповідно, й істинність обов'язково пов'язані з культурно обумовленими концептуальними системами, і що розуміння неможна втиснути в яку-небудь довершену або нейтральну концептуальну систему. <...> Суб'єктивізм ігнорує те, що розуміння, навіть переважно образне розуміння, може відбуватися лише на основі поняттєвої системи, яка коріниться в успішному досвіді функціонування людини у фізичному і культурному оточенні» [там само].

Емпіризм в інтерпретації Дж. Лакоффа властивий коннекціоністському розумінню процесу пізнання, в рамках якого здійснюється моделювання нейронної активності людського мозку. Коннекціоністи відмовляються від метафори дзеркального відображення навколишньої дійсності, вбачаючи джерело концептуальних структур не лише у зовнішньому впливі, а й в особливостях процесів обробки інформації нейронними сітками мозку людини. Завдяки ідеї паралельно розподілених процесів обробки даних (parallel distributed processing) [McClelland e.a. 1986; Fiske, Taylor 1991, с. 309-311], репрезентації концептуальних структур не розглядаються як такі, що становлять собою постійну величину, яка «записана» в нейронній сітці в готовому вигляді й існує як окремий вузол, що активується мовним знаком (саме так виглядає картина обробки інформації в ранніх локалістських моделях, орієнтованих на символні репрезентації; див. наприклад [Rumelhart e. a. 1972; Anderson, Bower 1973]). К виникають завдяки постійній активації і збудженню взаємопов'язаних елементів нейронної сітки й становлять собою сукупність зв'язків (коннекцій – від англ. connections), кожен з яких окремо не піддається інтерпретації. Причому, частина таких коннекцій виникає внаслідок сигналів ззовні, а частина – як результат зв'язків між нейронами в самій сітці. Іншими словами, нейронні сітки мозку становлять собою системи, які здатні «навчатися», тобто набувати нових моделей поведінки у відповідь на зовнішні збудники.

Приймаючи ідеї коннекціонізму, когнітивісти другого покоління поділяють уявлення про те, що знання про світ, втілені у К, корелюють не з власне дійсністю, а з її образом у свідомості людини. При цьому, не робиться спроби визначити характер співвідношення між світом-проекцією та реальним світом. Автори не специфікують механізмів

процесу концептуалізації, зазначаючи, що про речі можна говорити лише тоді, коли вони оформилися у ментальні репрезентації; інформація, що передається у мовленні, стосується лише світу-проекції (projected world, experienced world, phenomenal world) [Jackendoff 1993, с. 28]. Відмінності між реальним світом та світом-проекцією пояснюються: специфічними особливостями людського організму, суб'єктивністю сприйняття конкретної ситуації та специфікою лінгвокультури; див. критичний аналіз [Сонин 2002, с. 74-75].

Мова розглядається як простий інвентар когнітивних звичок, які піддаються інтерпретації як «рекурентні конфігурації активації» [Langacker 1987(a), с. 9-10]; поверхнева структура, що об'єктивує глибинні концептуальні структури, операції над якими здійснюються у когнітивній системі людини: «Процеси, які ми називаємо раціональною думкою – це комп'ютація концептуальних структур, здійснювана незалежно від мови <...>, якщо концептуальна структура може бути записана (placed in registration) за допомогою синтаксичної і фонологічної структур, тобто якщо вона може бути виражена лінгвістично, вона тим самим стабілізується в пам'яті» [Jackendoff 1987, с. 323]. Відповідно, мову розглядають як інструмент фіксації знань у свідомості й передачі знань в актах спілкування; див. критичний аналіз концепції [Сонин 2002, с. 81-83].

Виходячи з такого методологічного підґрунтя, *К* **визначається** як ментальна репрезентація – продукт концептуалізації, не співвіднесений з фрагментом реального світу; спосіб репрезентації світу у свідомості людини [Jackendoff 1992(b), с. 195; Kempson 1995, с. 16]; «породження розуму, які впливають на нашу повсякденну діяльність до найбільш тривіальних деталей, <...> структурують наші відчуття, поведінку, наше відношення до інших людей» [Lakoff, Johnson 1980, Ch. 1]; «базова одиниця ментальної репрезентації, яка містить опис важливих властивостей класу або поняття» [Clausner, Croft 1999, с. 14]; див. також [Smith, Medin 1981].

Структурно *К* мислиться у вигляді ГЕШТАЛЬТА, тобто когнітивного утворення, елементи якого не можуть існувати поза цілим або/і загальне значення якого не може бути виділеним зі значень його елементів і того, як вони об'єднуються один з одним [Lakoff 1987, с. 284].

Основною властивістю *К* вважається неізолюваність, зв'язаність з іншими *К*. Ця властивість реалізується в понятті абстрактного *концептуального простору* (когнітивної області (cognitive domain) за Р. Ленекером; когнітивної структури (cognitive structure) за Л. Талмі, ментального простору (mental space) за Ж. Фоконьє і Дж. Лакоффом, фрейму (frame) за

Ч. Філмором), які розуміють як царину концептуалізації, співвідносну з осмисленням людиною реальних ситуацій минулого і майбутнього, гіпотетичних ситуацій і ситуацій можливих світів. Концептуальні простори мають суто когнітивний статус (вони не існують поза мисленням) і структуруються за допомогою когнітивних моделей.

У межах концептуального простору К як дискретні сутності можуть бути адекватно осмисленими і відмежованими один від одного лише на фоні структури знань, частиною якої вони є [Clausner, Croft 1999, с. 2; Carston 2002, с. 2]. Ідея когнітивного контексту як структури знань, що слугує фоном для виділення (профілювання) К, втілюється в поняттях: ДОМЕНУ як структури знань, стосовно якої можливо осмислення К як цілісної сутності [Langacker 1987(a); Lakoff 1987]; МАТРИЦІ ДОМЕНІВ як структур знань, що належать не до одного, а до кількох доменів: домен, що становить безпосередній когнітивний фон, стосовно якого профілюється певний К, сам профілюється на фоні іншого домену [Langacker 1987(a), с. 152]; ФРЕЙМУ як «системи К, співвіднесених таким чином, що для розуміння будь-якого з них потрібно взяти до уваги цілісну структуру, до якої входить К» [Fillmore 1982, с. 111].

У термінах Р. Ленекера співвідношення між К та доменом описується за допомогою візуальної пари «профіль – база» [Langacker 1987(a)], а в термінах Дж. Лакоффа – «К – ІДЕАЛІЗОВАНА КОГНІТИВНА МОДЕЛЬ» [Lakoff 1987] (фрейм, що становить собою «ідеалізований варіант світу, який просто не включає усі можливі реальні ситуації» [Croft, Cruse 2004, с. 28]).

Сукупність ментальних репрезентацій (К), що профілюються стосовно доменів, які відрізняються від ідеалізованої когнітивної моделі, утворюють ПОНЯТТЄВУ КАТЕГОРІЮ (conceptual category) [Lakoff 1987]. Іншими словами, ідеалізована когнітивна модель репрезентує К, який лежить в основі формування категорії і визначає її зміст, тобто ПРОТОТИП – когнітивний орієнтир категорії [Coleman, Kay 1981; Lakoff 1987; Rosch 1976, 1977; Rosch, Mervis 1975].

Концептуальні простори структуруються за допомогою різних когнітивних моделей: образно-схемних, пропозиціональних, метафоричних, метонімічних, символічних. Особливо продуктивними виявляються схемні моделі: саме схеми, за виразом Дж. Лакоффа, «структурують наш просторовий досвід, структурують і власне концепти» [Lakoff 1987, с. 283]. СХЕМА або ОБРАЗ-СХЕМА розуміється як укорінена у свідомості категоризувальна абстракція (абстрагована від цілого ряду конкретних мовних форм і значень), яка не має конкретного втілення (it is not embodied) [Johnson 1987, с. 75; Langacker 1987(a), с. 371; Clausner, Croft 1999,

с. 4, 15], і може бути репрезентована графічним способом. Це когнітивний конструкт, який допомагає співвіднести конкретні перцептивні відчуття, емоційні переживання, тілесні рухи людини з ментальними репрезентаціями, тобто підвести їх під загальні рамки, де одиничне зводиться до загального і піддається ідентифікації / категоризації. М. Джонсон виділяє 27 образ-схем, що пронизують свідомість людини: PATH, SURFACE, NEAR-FAR, SCALE, CENTRE-PERIPHERY тощо; термін *image schema* також перекладають як «топологічна схема», підкреслюючи її зв'язок з просторовими примітивами [Рахилина 2000, с. 364-365]. У мові представлені як схемні структури різного ступеня абстрактності, так і схемні сутності [Taylor 1990, с. 523-533].

Концептуальні структури практично не розмежовують з мовним **значенням**. Останнє постає як продукт процесу концептуалізації. Значення мовних виразів прирівнюються до *K*, які вони виражають [Jackendoff 1992(b), с. 195]; так, *K* ототожнюють із значенням номінацій природних класів (*table*), ситуацій (*to visit*) й індивідів (*George Lakoff*). При цьому, враховують, що не всі концептуальні структури мають мовні кореляти, деякі з них співвідносяться не з конкретними мовними формами, а абстракціями, що задають стереотипи мовних форм і значень. Такі структури можна інтерпретувати лише в термінах схем.

Р. Джекендофф висловлює гіпотезу про те, що концептуальні структури утворюються на особливому рівні свідомості людини, на який «стікається» й переробляється інформація різних модальностей (зорова, слухова, тактильна, моторна тощо), отримана ззовні. Певну роль в освоєнні цієї інформації відіграє й мовний, амодальний досвід. При цьому, здатність до утворення *K*, у тому числі й мовний досвід, вважається вродженим [Jackendoff 1984, с. 54]. Допускається «існування певних вроджених здібностей до ментальної діяльності, набору когнітивно нередукованих репрезентаційних просторів або полів концептуального потенціалу <...>. Серед них – час і здатність концептуалізувати в двох- і тримірному просторі, кольори, смак, запах тощо» [Langacker 1988(b), с. 55]. Такі концептуальні простори називають *базовими доменами*. Орієнтуючись на досвідний, повсякденний характер процесу пізнання, представники підходу виходять із тісного взаємозв'язку візуального (образного) сприйняття й мовного опису об'єкта (недарма *K* тут малюють, зображають у вигляді схем). У такий спосіб пропонується варіант вирішення проблеми **форм існування *K*** у свідомості людини (когнітивісти першого покоління співвідносили ментальні репрезентації лише з мовними структурами; визнання образних ментальних репрезентацій пов'язується з ідеєю «подвійного кодування світу» А. Пейвіо

[Paivio 1971, 1986]: картиноподібного (образного) і мовноподібного (пропозиціонального)). Різні форми існування К і концептуальних просторів визначаються характером когнітивних моделей, за допомогою яких вони структуруються: образ-схемних (ОБРАЗ-СХЕМА: КОНТЕЙНЕР, ЧАСТИНА–ЦІЛЕ, ВЕРХ–НИЗ, ШЛЯХ тощо), пропозиціональних (ПРОПОЗИЦІЯ, ФРЕЙМ / СЦЕНАРІЙ / СКРИПТ), прототипних (ПРОТОТИП, РАДІАЛЬНА КАТЕГОРІЯ), метафоричних, метонімічних, символічних (ОБРАЗ) [Lakoff 1987; Fauconnier 1985]. При цьому, цілісний смисл когнітивної структури кореспондує з гештальтним (комплексним, симультанним) способом інтерпретації дійсності [Langacker 1987(a), с. 371].

Поняття образ-схеми і матриці доменів використовуються для структурування більш складних концептуальних просторів через МЕТАФОРУ [Johnson 1987, с. xix; Johnson, Lakoff 2002, с. 250]. Принципова можливість метафоричного перенесу з царини джерела на царину мети обумовлена тим, що і та і друга є матрицями доменів, які містять одну чи більше сумісних між собою образ-схем. При накладанні царини джерела на царину мети структура образ-схеми зберігається. Відповідно, створення метафори передбачає переструктурування матриці доменів царини мети з тим, щоб залучити (сумісні) образ-схеми, які містяться у матриці доменів царини джерела [Clausner, Croft 1999, с. 25].

Викладені ідеї представляють ключові положення основних шкіл когнітивної лінгвістики, зокрема когнітивної граматики [Langacker 1987(a)], фреймової семантики [Fillmore 1968, 1977, 1982], граматики конструкцій [Goldberg 1995], теорії прототипів [Rosch 1975, 1977; Lakoff 1987; Taylor 1990, 1995], теорії концептуальної метафори [Lakoff, Johnson 1980, 1999], що закладають теоретико-методологічний і *методичний* фундамент (методики *фреймового, прототипного, образ-схемного, метафоричного* моделювання; див. рубрики ФРЕЙМ, ПРОТОТИП, ОБРАЗ-СХЕМА, МЕТАФОРА), на якому базуються усі подальші напрями когнітивної лінгвістики взагалі і концептології зокрема.

Критика положень підходу пов'язана з ігноруванням соціальної природи процесу когніції й замкненні цього процесу на свідомості окремої людини; див. [Кравченко 2009, с. 60-63; Сонин 2002, с. 74-80].

ДІЯЛЬНІСНИЙ НАПРЯМ об'єднує лінгвістів, що розглядають К як динамічну сутність, що не існує поза ситуацією інтерпретації мовної форми у процесі сприйняття мовлення (усного / письмового) в режимі реального часу. Діяльнісна методологія складає підґрунтя для двох підходів: психолінгвістичного і дискурсивного.

Психолінгвістичний підхід репрезентований психолінгвістичною школою О. О. Залевської [Залевская 1999; 2005, 2006], в рамках якої К розуміють як динамічну одиницю психічних ресурсів людини, що виникає у процесі означування словесної форми під час інтерпретації тексту і поєднує перцептивні, когнітивні й афективні аспекти пізнання дійсності.

Філософсько-методологічною платформою підходу є діяльнісний СТИЛЬ МИСЛЕННЯ, втілений в розумінні мовного знака як словесної форми, що набуває значущості лише у процесі інтерпретації тексту (див. психолінгвістичну теорію мовного знака у рубриці МОВНИЙ ЗНАК).

Представники підходу наполягають на розмежуванні К-надбання індивіда, К-інваріанта й К-конструкту. *К-надбання індивіда визначається* як «базове перцептивно-когнітивно-афективне утворення динамічного характеру, підпорядковане закономірностям психічного життя людини й відтак за рядом параметрів відмінне від понять і значень як продуктів наукового опису з позицій лінгвістичної теорії» [Залевская 2005, с. 411]. Єдиним засобом доступу до К-надбання індивіда визнається слово: «у природних ситуаціях для носія мови смисл слова злитий з його значенням і актуалізується у складі певного фрагмента образу світу за взаємодії знання і переживання ставлення до цього знання» [там само, с. 239]. *Образ світу* як надбання індивіда є симультанним, голографічним і багатоликим продуктом переробки перцептивного, когнітивного й афективного досвіду, що функціонує на різних рівнях усвідомлення за умови обов'язкової взаємодії «знання» і «переживання» та лише неповною мірою піддається вербальному опису.

Образ світу не є тотожним *концептуальній картині світу* (ККС), що корелює з К-конструктом й виводиться з аналізу *мовної картини світу* (МКС), яка почасти ототожнюється з лексичною системою мови. З точки зору О. О. Залевської, трактування ККС як концептуальної системи є неточним, оскільки зводить багатство індивідуального образу світу лише до однієї логіко-раціональної іпостасі, ігноруючи перцептивний і афективний (емоційно-оцінний) аспекти [там само, с. 243-244].

Представники підходу не зосереджують увагу на описі *структури* К, за винятком акцентуації наявності у К-надбання індивіда як когнітивної, так і перцептивної та афективної «зон».

К-конструкти нічим не відрізняються від *понять* (як і *загально-системних значень*) як продукти наукового опису. Щодо К-надбання індивіда, то вони відрізняються від поняття (як наукового, так

і індивідуального) тим, що не потребують зусиль для осмислення (функціонують спонтанно) й практично співпадають із *психологічним значенням* [там само, с. 240-241].

Значення слова, яке тлумачать, виходячи з його медіативної функції (з одного боку, забезпечення розуміння при спілкуванні, а з іншого – виведення на фрагмент індивідуального образу світу в усьому багатстві його зв'язків та відносин й емотивно-оцінних переживань), розщеплюється на загальносистемне та психологічне.

Загальносистемне значення (системність тут опосередкована індивідуальним досвідом) є засобом доступу, з одного боку, до загальномовної системи значень як взаємодії між сукупним знанням-переживанням, що формується й функціонує у певному лінгвокультурному соціумі за законами психічної діяльності та взаємодії у супервеликих системах (порівн. поняття «колективного несвідомого» [Чернейко 1997, с. 185]), а з другого – до зареєстрованого у продуктах діяльності людей колективного знання (у тому числі і мовної системи), що відбиває лише частину сукупного знання-переживання. У першому випадку має місце кореляція з К-інваріантом, тобто продуктом соціальної взаємодії та спілкування, що функціонує в межах супервеликих систем; а в другому – з К-конструктом, тобто продуктом наукового опису. Загальносистемне значення піддається вербалізації, слугує опорою для самоконтролю у процесах пізнання і спілкування, є функціонально достатнім для розуміння й допускає аналіз за дефініціями тлумачних словників.

Психологічне значення є доступом до індивідуального знання людини, що висвічує в індивідуальному образі світу певний фрагмент, який ідентифікується на різних рівнях усвідомлення як цілісна ситуація з обов'язковими й факультативними складниками, ознаками і ознакам ознак, на тлі чого актуалізуються або підсвідомо враховуються вивідні знання різних видів – мовні та енциклопедичні, що супроводжується суб'єктивним переживанням ситуації. Психологічне значення корелює з К-надбанням індивіда. О. О. Залевська вважає, що термін «К» правомірно використовувати лише на позначення К-надбання індивіда [Залевская 2005, с. 242-243].

У межах підходу досліджуються не ізольовані К, а оперування ними індивідом у процесі породження й інтерпретації тексту. Основним *методом* дослідження К-надбання індивіда вважається *експеримент* (насамперед *асоціативний*). Процедура аналізу матеріалів експерименту передбачає групування за спільністю підстав для зареєстрованих зв'язків чи відношень з урахуванням глибинного рівня (ситуацій, подій, образів об'єктів, їхніх ознак та ознак ознак тощо) незалежно від особливостей

мовного оформлення на поверхневому рівні (лексико-граматичної належності, показників роду, числа, відмінка тощо), якщо врахування останніх не становить одне із завдань дослідження. Слово є репрезентантом К в межах індивідуального ментального лексикона. Лексикон як надбання індивіда є самоорганізованою системою, що функціонує у складі й на базі складної взаємодії перцептивних, когнітивних і афективних процесів та їхніх продуктів при постійних переходах між різними рівнями усвідомлення (від актуального усвідомлення через свідомий контроль і несвідомий контроль до неусвідомлюваного з максимальним превалюванням останнього).

Когнітивно-дискурсивний підхід представлений лінгвістами різних дослідницьких шкіл [Архипов 2006; Залевская 2005, 2006; Кравченко 2006, 2009; Китова, Кравченко 2006; Мартинюк 2006, 2008, 2009(а), (б); Морозова 2008(б)], яких об'єднує тлумачення К як динамічної одиниці психічних ресурсів людини, що виникає у процесі наділення мовної форми значущістю (тобто здатністю забезпечувати орієнтацію у життєвому просторі) у ситуації дискурсивної взаємодії індивідів й є втіленням їх індивідуального (перцептивного, афективного й когнітивного) досвіду, сформованого в рамках певної лінгвокультури.

Філософсько-методологічною основою підходу є діяльнісний СТИЛЬ МИСЛЕННЯ, що визначає діялісне розуміння МОВНОГО ЗНАКА і ДИСКУРСУ.

Діялісне трактування мовного знака є несумісним з поглядом на КОМУНІКАЦІЮ як трансляцію смислів. В інтеграційному смислі комунікацію розуміють як зусилля по встановленню загальних орієнтирів у тій чи іншій ситуації взаємодії (концесуальній царині). Ступінь успішності комунікації залежить і від спільності життєвого досвіду суб'єктів, набутого у процесі соціалізації в певному лінгвокультурному соціумі, і від біологічної й функціональної подібності діяльності людського мозку щодо «приписування» значень.

У рамках підходу К *визначають* як подію наповнення мовної форми смислом ([Морозова 2008(б), с. 12] у ситуації інтерсуб'єктної дискурсивної взаємодії. Така взаємодія фактично становить собою діалог двох свідомостей: свідомості продуцента мовлення, закодованої у тексті (усному / письмовому) й свідомості інтерпретатора, що сприймає текст. Смисл, що народжується, є індивідуальним (він породжується суб'єктом-інтерпретатором). Інтерсуб'єктивна сутність смислу полягає у тому, що він не залежить цілком і повністю лише від того, що відбувається у тілесній оболонці організму суб'єкта; це результат його

попереднього досвіду (мовного й позамовного, усвідомлюваного й неусвідомлюваного), який трансформується під впливом безпосереднього досвіду, отримуваного тут і зараз у ситуації взаємодії; життєдіяльність суб'єкта як організму забезпечується *структурним щепленням організму з середовищем, інгерентну властивість якого становить присутність інших організмів (суб'єктів)*; структура нервової системи суб'єкта постійно змінюється під впливом безупинного потоку взаємодій між ним і середовищем у процесі підтримання життєдіяльності.

Опис *структури* К здійснюється в термінах модусної моделі М. В. Нікітіна, [Никитин 2003, с. 173-174], яка розбудовується в діяльнісному ключі [Мартинюк 2010; Морозова 2008(б)]. В рамках моделі К тлумачиться як гештальтне утворення, що існує у вигляді складного переплетіння операційних модусів – іпостасей, що забезпечують ті чи інші функції у процесі життєдіяльності людини (систематизацію, класифікацію, категоризацію, ідентифікацію, структурацію тощо – їх повний перелік ще не встановлений). Кожний модус включає як когнітивний (опис світу й сутностей, що його «населюють»), так і прагматичний зміст (їх оцінка й емотивне переживання).

Модусна модель містить відповідь на запитання щодо взаємовідношення К і *значення*, а також К і *поняття*, які постають як грані К, що стикаються з різними світами – мовним і позамовним – й забезпечують їх взаємозв'язок. Подібно до дволикого Януса, К однією стороною повернутий до світу, який він відбиває / конструює, а другою – до мови і знаків, які його виражають і називають.

Відповідно, по відношенню до мови, К постає як *значення* (денотат і сигніфікат), а по відношенню до світу – як усі можливі іпостасі, визначені потребами мисленнево-комунікативної діяльності індивіда – насамперед, як *поняття* і *уявлення*, що становлять граничні іпостасі К [Морозова 2008(б), с. 12], а також як образ, символ, прототип і стереотип [Никитин 2003, с. 188].

Модусні іпостасі К докорінно відрізняється і від *форм існування* К, і від складників структури К (поняттєвого / образного / ціннісного; див. [Карасик 2002, с. 139-140; Слышкин 2000, с. 11-13]) як вони трактовані в рамках репрезентаційних підходів. В основу модусної структури К покладена антиномія «загальне :: одиничне», яка втілюється, насамперед, у понятті й уявленні, де поняття абстрагується від оцінки, репрезентуючи загальне знання, максимально відсторонене від переживань суб'єкта – думку про клас (як реально існуючий, так і сконструйований свідомістю) в абстрагованості від конкретних представників класу або про ознаку чи відношення, абстраговані від їх носіїв, а уявлення, навпаки, тяжіє до

оцінки й її емотивного переживання, оскільки репрезентує думку про одиничне в усій повноті його ознак. Образ відіграє особливу роль, займаючи серединну позицію між поняттям і уявленням та забезпечуючи рух думки від одичного до загального і навпаки. Як модусна іпостась К, образ прив'язує поняття до перцептивно сприйманої конкретності світу і разом з тим перетворює конкретні параметри відчуттів на конкретно-узагальнену мисленнєву форму, проміжну на шляху до абстрактно-відстороненої форми поняття [Никитин 2003, с. 190]. Окрім систематизації ознак поняття (образ класу та образ одиничного), образ слугує ідентифікації, класифікації / категоризації сутності (образ-прототип, образ-стереотип), проясненню абстрактної сутності через уподібнення її сутності, даній в перцептивному досвіді (метафоричний образ), міфологізації сутності в парадигмі культури образ-символ) [Мартинюк 2010(a)].

Функції іпостасей К не пов'язані з усвідомленим цілеспрямованим когнітивним зусиллям суб'єкта пізнання. Вони є способом і умовою його життєдіяльності як біологічного і соціального організму. Винятком є така гранична іпостась К, як логічне поняття (очевидно, це та грань, за якої К більше не існує як індивідуальний смисл; логічне поняття репрезентує іншу сутність – метаконструкт, який і є об'єктом більшості лінгвістичних досліджень різних напрямків концептуального аналізу), хоча теоретично допустимий випадок неусвідомлюваного оперування логічним поняттям, коли суб'єктом є фахівець у відповідній царині пізнання.

І К як приналежність ментального світу, і мовне значення як приналежність лінгвального світу, що за допомогою мовних знаків надає мисленню нового, вищого виміру «абстрактно-узагальнюючої закономірнісної свідомості» [Никитин 2009, с. 164], трактовані як *інтерсуб'єктивні сутності, що виникають лише у процесі дискурсивної взаємодії індивідів*, мають діяльнісну природу, обумовлену особливостями існування й адаптивної діяльності індивіда як біологічної та соціальної істоти й спрямовані на взаємну орієнтацію індивідів у життєвому просторі задля збереження екологічної системи «організм – світ».

Дослідження К як інтерсуб'єктивної сутності вимагає застосування *методик* аналізу, які б дозволяли «схопити» індивідуальний смисл, що народжується у ситуації спілкування. Таким вимогам відповідає *методика когнітивно-дискурсивної інтерпретації* [Мартинюк 2006, с. 6]. Ця методика дозволяє виявити ПРЕСУПОЗИЦІЇ суб'єкта дискурсу, покладені в основу ЕКСПЛІКАТУР та ІМПЛІКАТУР, і вивести ІНФЕРЕНЦІЇ стосовно тих чи інших ознак К, якщо інтерпретатор і дослідник є однією особою, й/або прогнозувати інференції іншого інтерпретатора. Формально-структурні границі аналізованого фрагменту

дискурсу визначаються модусною і постассю К: для встановлення ознак метафоричного образу достатньо інтерпретувати фрагмент висловлення, що розкриває синтагматичні зв'язки імені К; для виявлення ознак (стереотипного) уявлення потрібний фрагмент дискурсу, не менший за висловлення, а для символу – цілісний текст або серія текстів.

Приклади дискурсивного аналізу К див. [Благодарна 2009; Братусь 2009; Китова, Кравченко 2006; Кукушкин 2010; Мартинюк 2010(б); Морозова 2008(б)].

МЕТАФОРА (КОГНІТИВНА / КОНЦЕПТУАЛЬНА) – спосіб концептуалізації дійсності шляхом тлумачення сутностей певної сфери людського досвіду в термінах сутностей іншої сфери досвіду.

У рамках когнітивної теорії М, започаткованої Дж. Лакоффом і його співавторами М. Джонсоном та М. Тернером [Lakoff 1987; Lakoff 1993; Lakoff, Johnson 1980, 1999; Lakoff, Turner 1989; Johnson 1987; Turner 1993, 1994, 1998], ідеї яких набули розвитку у роботах багатьох зарубіжних та пострадянських лінгвістів [Арутюнова 1990(а); Баранов 1991; Баранов, Добровольський 1997; Дем'янков 1992, 1994; Касевич 1989; 1998; Кубрякова 1992, 1994, 2004; Попова 1999; Телия 1988; Ченки 1996, 2002; Barnden 1997; Brugman 1990; Cognitive Linguistics 1999; Conceptualisation 1993; Croft 2004; Evans 2003; Freeman 1995; Glucksberg, McGlone 1999; Goaty 1997; Heywood, Semino, Short 2002; Jäckel 1999, 2002; Kövečses 1995, 2000, 2002; McGlone 1996; Metaphor 1992; Murphy 1996; Turner, Fauconnier 2000; Zinken 2004], М розглядають як когнітивний механізм, який забезпечує мовленнєво-розумову діяльність людини: «Наша повсякденна концептуальна система, в термінах якої ми одночасно думаємо та діємо, є метафоричною за своєю природою» [Lakoff 1980, с. 3].

Суть когнітивного механізму М полягає у поясненні концептуальної структури одного виду за допомогою концептуальної структури іншого виду [Lakoff 1993, с. 203; Lakoff, Johnson 1999, с. 5] на основі категоріального зрушення [Molino 1979], яке має місце у результаті приписування позначуваному певної «невластивої» для нього ознаки через подібність за аналогією [Арутюнова 1999, с. 341-342; Телия 1977, с. 202, 211],

Концептуальна структура (conceptual domain), що проектується на іншу структуру, називається *цариною джерела*, а царина, на яку здійснюється проекція, – *цариною цілі* [Lakoff, Johnson 1980]. На позначення цих структур в лінгвістичній літературі також застосовують терміни *концептуальний корелят* – *концептуальний референт*, *сигніфікативна зона* – *денотативна зона*, *донорська зона* – *реципієнтна зона*. Системні відповідності між цариною джерела й цариною цілі повністю конвенціо-

налізовані в концептуальній системі носіїв мови [Lakoff 1993, с. 208; Lakoff 1994, с. 48].

Дія механізму М пояснюється в термінах *мапування* (*mapping*) [Белехова 2001, с. 148; Kövečses 2002, с. 6; Lakoff 1993, с. 210; Lakoff, Johnson 1999, с. 71] – когнітивної операції, що полягає у накладанні концептуальних елементів царини джерела на концептуальні елементи царини цілі [Kövečses 2002, с. 6; Lakoff 1980, с. 245], у процесі чого «висвітлюються» (*highlight*) ті ознаки осмислюваного явища, які, з погляду носіїв мови, є суттєвими для його розуміння [Lakoff 1994, с. 54].

Концептуальні структури, задіяні в когнітивній операції мапування, описують у термінах концептів [КСКТ 1996; Маккормак 1990; Никитин 2003; Lakoff, Johnson 1980], ідеалізованих когнітивних моделей [Lakoff 1987, с. 539], ДОМЕНІВ (матриць доменів), організованих на основі ОБРАЗ-СХЕМ, що забезпечують переструктуризацію царини цілі за принципом царини джерела [Allbritton 1995, с. 33-46; Brugman 1990, с. 257-266; Clausner, Croft 1999, с. 25] і ФРЕЙМІВ [Минский 1988, с. 291-292].

Вважають, що цариною цілі завжди є більш абстрактний, дифузний, розмитий концепт, а цариною джерела – концепт, що безпосередньо спостерігається у повсякденній практичній діяльності, легко вицленується у просторі й, відповідно, становить результат узагальнення практичного досвіду індивіда [Опарина 1988; Телия 1988; Cienki 1998; Goaty 1997; Johnson 1987; Lakoff 1993; Lakoff, Johnson 1980]. Це уявлення втілено у тезі про односпрямованість метафоричної проєкції (*unidirectional principle*): «метафора дозволяє нам розуміти досить абстрактні або в силу своєї природи неструктуровані сутності в термінах більш конкретних або, у крайньому випадку, більш структурованих сутностей» [Lakoff 1993, с. 245]. Відтак, основною функцією метафори вважають позначення у термінах чуттєвого сприйняття «складних розумових просторів», що не можуть бути ідентифіковані органами чуття [КСКТ 1996, с. 55].

Використання конкретних концептів для осмислення більш абстрактних ментальних сутностей пояснюється принципом «втіленості» (*embodiment*) когнітивних структур, відповідно до якого свідомість людини, антропоцентрична за своєю природою, організовує непередметну дійсність, виходячи зі свого безпосереднього чуттєвого досвіду [Lakoff 1980, 1987; Lakoff, Johnson 1998]. Хоча дані сучасних досліджень когнітивної метафори не завжди співзвучні з принципом односпрямованості, оскільки царина цілі виявлених метафор подекуди більш конкретна, ніж царина джерела [Баранов 2008], ядро метафоричної системи переважно конституїзоване односпрямованими метафорами. Односпрямованість метафори пояснюють її антропоцентричністю, що обумовлюється

«бажанням людини інтерпретувати абстрактне у термінах чуттєвого досвіду, шляхом співвіднесення трансцендентного зі своїм життєвим досвідом за допомогою аналогії та використання принципу фіктивності (als ob)» [Жоль 1984, с. 42].

За ступенем усталеності розмежовують *конвенціональні* та *нові* або *творчі* метафори [Lakoff, Johnson 1980, с. 211]. *Нові / творчі* метафори надають «нове розуміння нашого досвіду» [там само, с. 61], наприклад: КОХАННЯ є СПІЛЬНИМ ВИТВОРОМ МИСТЕЦТВА [там само, с. 211]. *Конвенціональні* метафори спрямовані головним чином на заповнення номінативних концептуальних лакун шляхом дескриптивного опису феноменів. Образ у складі таких метафор є стертим, що обумовлює втрату ними експресивності. Конвенціональні метафори формують поняттєву систему людини, базуючись на повторюваних «систематичних кореляціях між явищами, зафіксованими у нашому досвіді» [там само] і сприймаються як звичні способи концептуалізації дійсності, що реалізуються у повсякденній мовленнєво-розумовій діяльності.

За природою царини джерела конвенціональні метафори поділяються на різновиди, найбільш поширеними серед яких є *онтологічні*, *структурні* та *орієнтаційні* [там само, с. 14-61].

Онтологічні метафори репрезентують нефізичний об'єкт як дещо цілісне і відчутне на дотик. Це спосіб «трактування подій, дій, емоцій, ідей тощо як предметів і речовин» [там само, с. 58]. Однією з реалізацій онтологічної метафори є *персоніфікація* [Kövecses 2002, с. 35]. Залежно від характеру царини джерела (неживий предмет або жива істота) онтологічна метафора може бути, відповідно, предметною (наприклад, ІДЕЇ є ОБ'ЄКТАМИ [Kittay 1987, с. 283]), біоморфною або зооморфною (наприклад, АБСТРАКТНІ КОМПЛЕКСНІ СИСТЕМИ є РОСЛИНАМИ [Kövecses 2002, с. 281]), ВОГОНЬ є ГОЛОДНИМ ЗВІРОМ [там само, с. 283] і антропоморфною (наприклад, ЧАС є ЗЛОДІЄМ [там само, с. 285]). Остання в теорії метафори характеризується як базисна, оскільки вона є підґрунтям для притаманного людині засобу пізнання об'єктів навколишнього світу через призму самої себе [Блек 1990, с. 155; Kövecses 2002, с. 35].

Структурні метафори представляють об'єкт як такий, що складається з інших об'єктів, й використовують чітко означений та окреслений у просторі концепт для структурування іншого [Lakoff, Johnson 1980, с. 14-61], наприклад КОХАННЯ є ПОДОРОЖ; СПІР є ВІЙНА [Kövecses 2002, с. 33-34; Lakoff, Johnson 1980, с. 14].

В основі *орієнтаційної метафори* перебуває досвід просторової орієнтації людини у світі, опозиційні протиставлення типу «внизу-вгору» (БІЛЬШЕ є ВВЕРХУ – МЕНШЕ є ВНИЗУ), «попереду-позаду»

(МАЙБУТНІ ПОДІЇ є ПОПЕРЕДУ – МИНУЛІ ПОДІЇ є ПОЗАДУ) тощо [Lakoff, Johnson 1980, с. 15].

В аспекті когнітивних процесів симіляції, що являють собою основу метафоричного переносу, конвенціональні та образні метафоричні вирази кваліфікуються як «дві специфічні маніфестації єдиного універсального когнітивного процесу» [Варламов 1995, с. 49].

М втілюється за допомогою метафоричних виразів [Lakoff 1994, с. 43]. Як метафоричний вираз розглядається будь-яка мовна структура, що означає певний клас об'єктів, предметів тощо і використовується для характеристики та найменування іншого класу об'єктів [Арутюнова 1993, с. 3]. «Поверхневі» метафоричні вирази становлять собою матеріал для реконструкції концептуальних елементів, які переносяться з однієї царини в іншу. У переважній більшості випадків це словосполучення різної частиномовної приналежності. Наприклад, словосполучення *the weight of power / authority* концептуалізує ВЛАДУ як ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ, облігаторною властивістю якого є вага; *to have / lose power* – як ОБ'ЄКТ ВОЛОДІННЯ; *to give power to smb/to be given power, to hand power (over) to smb, to cede power to smb, to give up one's power in favour of smb, to hand power back to smb, to inherit power from smb, to renew power, to restore power* – як ОБ'ЄКТ ВІДЧУЖЕННЯ; *balance of power, division of authority, more / less / the most / the least power / authority* – як динамічний МАТЕРІАЛЬНИЙ РЕСУРС, що підлягає кількісному перерозподілу; *to desire / to want / to be desperate for power* – як ОБ'ЄКТ БАЖАННЯ; *to use / abuse / wield power to obtain smth* – як АРТЕФАКТ-ІНСТРУМЕНТ; *corridors / hall of power* – як АРТЕФАКТ-АРХІТЕКТУРНУ СПОРУДУ; *the mechanics of power* – як АРТЕФАКТ-МЕХАНІЗМ тощо [Чорновол-Ткаченко 2007].

Метафори персоніфікації реалізуються предикаціями, в рамках яких денотат царини цілі відіграє семантичну роль агенса, наприклад теорія, інфляція, комп'ютер не є живими сутностями, але їм надаються ознаки людини, а саме: здатність пояснювати, їсти, помирати [Kövecses 2002, с. 35]: *His theory explained to me the behavior of chickens raised in factories / Inflation is eating up our profits / The computer went dead on me.*

МЕТОНІМІЯ – (**КОГНІТИВНА / КОНЦЕПТУАЛЬНА**) – спосіб концептуалізації дійсності на підґрунті заміщення сутностей у рамках спільної сфери людського досвіду.

Когнітивна теорія метонімії виникла на основі когнітивної теорії **МЕТАФОРИ** [Barcelona 2002, 2005; Dirven 2002; Kövecses, Radden 1998, 1999; Goossens 2002; Lakoff, Johnson 1980; Mendoza 2000, 2002; Panther

1999; Radden 2002; Turner, Fauconnier 2000; Ungerer 1999]. Механізм формування М є аналогічним метафорі: цари́на джерела (концептуальний корелят) проектується на царину цілі (концептуальний референт) [Barcelona 2002, с. 211] з тією різницею, що у М обидві царини належать до спільної сфери досвіду, на відміну від метафори, де вони належать до різних сфер [Barcelona 2002, с. 215; Köveçses, Radden 1998, с. 39].

Як і метафора, М закорінена на аналоговому мапуванні. Під мапуванням стосовно М розуміють операцію ідентифікації зв'язків між складниками певної концептосфери джерела та їх проектування на інший складник цієї ж концептосфери (мети) шляхом заміщення [Barcelona 2002, с. 225; Köveçses 2005, с. 26-28].

На позначення конститuentів метонімічного відношення застосовують термін *складники концептосфери* (концептосферу розуміють як «поняттєве поле, цілісну область знань» [Dirven, Verspoor 1998, с. 37; Lakoff 1987, с. 547]) або *складники ідеалізованої когнітивної моделі* (ІКМ), за Дж. Лакоффом [Köveçses, Radden 1999, с. 20; Lakoff 1987, с. 78]; *концепти, домени / матриці доменів* [Croft 2002, с. 166-177; Mendoza 2000].

Метонімічні відношення визначаються в термінах суміжності [Köveçses, Radden 1999, с. 19–20; Lakoff 1987, с. 117; Peirsmann 2006, с. 273] й описуються обмеженим набором концептів. Конфігурації цих концептів є досить усталеними і репрезентують універсальні продуктивні моделі метонімічних перенесень [Köveçses, Radden 1999, с. 31-44;]: ЧАСТИНА замість ЦІЛОГО (*We don't have longhairs*), ВИРОБНИК замість ПРОДУКТУ (*He bought a Ford*), ОБ'ЄКТ, що ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ, замість КОРИСТУВАЧА (*The sax has the flue today*), КОНТРОЛЮЮЧИЙ замість КОНТРОЛЬОВАНОГО (*Napoleon lost at Waterloo*), ІНСТИТУЦІЯ замість ВІДПОВІДАЛЬНИХ ОСІБ (*The senate thinks abortion immoral*), МІСЦЕ замість ІНСТИТУЦІЇ (*The White House isn't saying anything*), МІСЦЕ замість ПОДІЇ (*Let's not let Thailand become another Vietnam*). Систематичність цих моделей вказує на їх усталеність у повсякденній свідомості, що сприяє процесу конвенціоналізації метонімії [Barcelona 2002, с. 229–231; Lakoff, Johnson 1980, с. 37-39].

МОВНИЙ ЗНАК – динамічна інтерактивна подія означування мовної форми у ситуації дискурсивної взаємодії суб'єктів.

Найпростіша теоретична модель МЗ включає як мінімум три компоненти: мовний – форму МЗ (у більшості випадків її асоціюють зі знаком як таким); ментальний / семантичний – поняття або значення (їх можуть ототожнювати) і предметний – сутність матеріального світу, до якої відсилає мовна форма – референт або ДЕНОТАТ.

Тлумачення МЗ розрізняються на підставі СТИЛЮ МИСЛЕННЯ, що визначає взаємовідношення між формальним, ментальним / семантичним і предметним компонентами МЗ.

З позицій **репрезентаційного стилю мислення** МЗ тлумачать як засіб репрезентації «готового» знання про об'єктивний реальний світ, що є відстороненим від абстрактного суб'єкта пізнання (об'єктивізм) або світ-конструкцію, котра є продуктом розумової активності, творчої уяви, відчуттів та інтуїції суб'єкта (суб'єктивізм). При цьому **об'єктивістська** схема знакового відношення виходить з апіорної даності МЗ як матеріальної сутності, а **суб'єктивістська** – з ідеальної природи МЗ як продукту інтенціональної діяльності свідомості. В обох випадках МЗ постає як сформована стала одиниця структурованого знання. Спроба інтегрувати об'єктивістський та суб'єктивістський підходи втілюється в **емпіричній** теорії МЗ.

В рамках **діяльнісного стилю мислення** МЗ тлумачать як наділення мовної форми семіотичною значущістю у процесі інтерактивної дискурсивної взаємодії суб'єктів.

ОБ'ЄКТИВІСТСЬКІ ТЕОРІЇ розглядають МЗ як білатеральну матеріально-ідеальну сутність, що репрезентує певний предмет (ознаку, відношення, ситуацію тощо) дійсності; єдність певного змісту й ланцюжка фонематично виокремлюваних звуків. Сукупність МЗ утворює особливу знакову систему – мову. Дві сторони МЗ, що знаходяться у постійному опосередкованому свідомістю зв'язку, складають сталу єдність, яка через чуттєво сприйману форму МЗ репрезентує соціально приписуване цій формі значення. МЗ має значення тому, що репрезентує реально існуючі у світі об'єкти або відношення між об'єктами.

На сьогоднішній день об'єктивістське розуміння МЗ складає імпліцитну методологічну основу переважної більшості лінгвістичних досліджень.

За традицією, що йде від Ф. де Соссюра, матеріальну сторону МЗ називають позначувальним, а ідеальну – позначуваним. Інша пара термінів на позначення двох сторін МЗ була запропонована Л. Єльмслевим: план вираження і план змісту.

Об'єктивістські моделі МЗ базуються на *субстанціональних теоріях* значення, які розуміють значення як ідеальну (*концептуалістські теорії*) або матеріальну субстанцію (*референціальні теорії*) [Левицкий 2006, с. 17-18], відповідно ототожнюючи його з однією з вершин трикутника – поняттям / сигніфікатом (Г. Стерн [Stern 1931], Дж. Лайонз [Лайонз 1977, с. 428] або референтом / денотатом (Г. Фреге [Frege 1892])).

Найбільш широко розповсюдженою **субстанціональною концептуалістською моделлю** МЗ є «семантичний трикутник» Ч. К. Огдена і А. А. Ричардса [Ogden, Richards 1927], який втілює відоме з часів середньовічних граматик положення про те, що форма мовного виразу (позначувальне) одночасно звернена до предмета (референта), який вона називає, і до поняття про цей предмет, яке вона виражає, знаходячись серед речей (див. рис. 3).

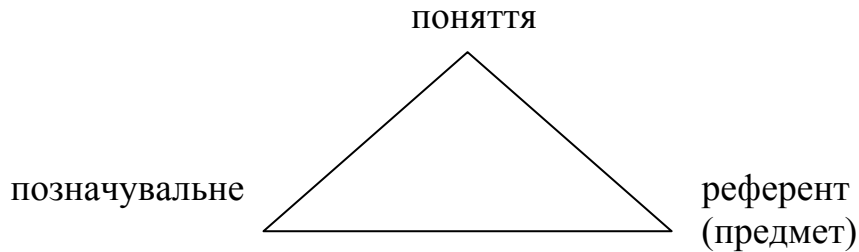

Рис. 3. Схема мовного знака за [Ogden, Richards 1927]

Подальші субстанціональні концептуалістські теорії спростовують пресупозицію, на якій заснований класичний семантичний трикутник, акцентуючи, що відношення МЗ і речі завжди опосередковане поняттям про цю річ. Так, за Г. Стерн знак-символ (word) співвідноситься з предметом (referent) і позначає (символізує) думку (поняття) про предмет; при цьому між символом та референтом не існує безпосереднього зв'язку; зв'язок між ними здійснюється через поняття [Stern 1931] (див. рис. 4).

Рис. 4. Схема мовного знака за [Stern 1931]

Г. Пауль розуміє значення слова як сукупність уявлень члена певної мовної спільноти [Пауль 1960, с. 94]; К. О. Ердман тлумачить значення як поняття і пов'язані з ним емоційні оцінки й побічні уявлення [Erdmann 1925, с. 107]; Г. Кронассер визначає значення як «більш чи

менш складний психічний феномен, пов'язаний з чуттєво сприйманим символом» [Kronasser 1952, с. 56]; О. І. Смирницький подає значення як відображення предмета, явища або відношення у свідомості, <...> залучене до структури слова у якості так званої внутрішньої його сторони» [Смирницький 1955, с. 89].

Подібну схему МЗ репрезентує Дж. Лайонз з тією різницею, що виносить слово за межі трикутника й розмежовує його форму і значення, ототожнюючи останнє з поняттям [Лайонз 1977, с. 428] (див. рис. 5).

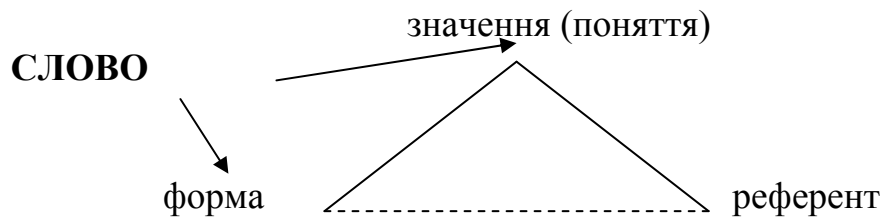

Рис. 5. Схема мовного знака за [Лайонз 1977, с. 428]

Недоліком подібних теорій вважають ототожнення значення і поняття. [Кобозева 2007, с. 47; Левицкий 2006, с. 65; Schirpan 1988, с. 23]. Спробою вирішення цієї проблеми є заміна трикутника трапецією (див. тлумачення Е. Лендваї [Лендваи 1998], І. М. Кобозевої [Кобозева 2007, с. 49], Л. А. Новікова [Новиков 1982]), яка демонструє співвідношення між МЗ (словоформою), значенням, поняттям і предметом: конвенціональний ланцюжок звуків або букв визиває у свідомості носія мови певне ментальне зображення – образ предмета, набір суттєвих ознак класу однорідних предметів – поняття, і пов'язане з ними мовне значення (денотативне, сигніфікативне і прагматичне). Так, в моделі Е. Лендваї жирні лінії між знаком (точніше, формою) і поняттям, а також між поняттям і предметом вказують на безпосередній і причинний характер цих зв'язків, у той час як пунктирна лінія між знаком і предметом вказує на те, що цей зв'язок є не безпосереднім, а опосередкованим поняттям (див. рис. 6).

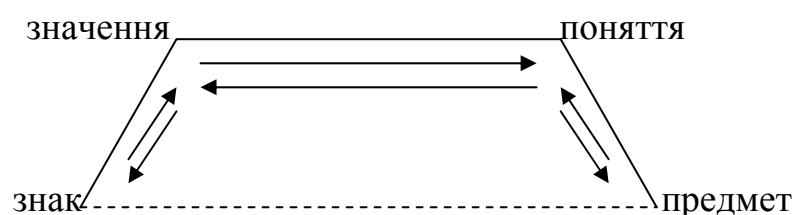

Рис. 6. Схема мовного знака за [Лендваи 1998]

Розмежовуючи мовне значення слова і пов'язаний з цим словом мисленнєвий зміст (поняття), і перше і друге вважають відбитками дійсності у свідомості носія мови; при цьому поняття розуміють як повний відбиток ознак і властивостей певної категорії об'єктів чи явищ дійсності, а значення – як такий, що лише фіксує їх диференційні риси; в останньому випадку значення уподібнюється «наївному поняттю» [Кобозева 2007, с. 48].

Цінність таких моделей полягає в уточненні уявлення про семантичний вимір МЗ із виділенням двох його ракурсів – мовного (значеннєвого) й ментального (поняттєвого). До числа недоліків відносять «жорстку» проекцію МЗ на світ дійсності: ці моделі не враховують, що суть значення мовної форми полягає не в тому, що вона співвідноситься з немовною дійсністю, позначаючи її фрагменти, а в тому, що вона репрезентує певну абстракцію як результат мисленнєвої діяльності суб'єкта пізнання, пов'язаної з абстрагуванням від ознак реальної речі, трансформацією їх в ідеальну сутність. Відтак, ці моделі залишаються «стерильними» [Залевская 1999, с. 120] стосовно врахування ролі суб'єкта у процесі означування.

Найвідомішою спробою подолання зазначених проблем є модель МЗ Ч. Пірса [Pierce 1931] (див. також інтерпретацію цієї моделі Ч. Морісом [Morris 1971]), яка включає не лише (1) форму МЗ; (2) сутність, яку вона позначає (референт / денотат); (3) поняття або уявлення, яке вона виражає (сигніфікат), але й (4) мовців, що користуються МЗ, а також (5) інші МЗ. Відношення між знаками можуть мати парадигматичну природу (вибір з множини МЗ того, що відповідає мовленнєвому завданню при заповненні певної позиції в мовленнєвому ланцюжку) та синтагматичну природу (сумісність, що дозволяє сполучати МЗ один з одним в мовленнєвих ланцюжках). Відношення МЗ до речі (референта / денотата) формує його денотативне значення; до поняття – сигніфікативне значення; до мовця – прагматичне значення; до інших знаків на парадигматичній осі – диференціальне значення, або значимість, а на синтангматичній осі – валентність. Ця модель МЗ співвідносна з трьома розділами семіотики: семантика розглядає МЗ в його відношенні до речей і понять; прагматика – відношення МЗ і мовців, синтактика – відношенням між МЗ на парадигматичній та синтагматичній осях; приклад моделі такого типу див. на рис. 7.

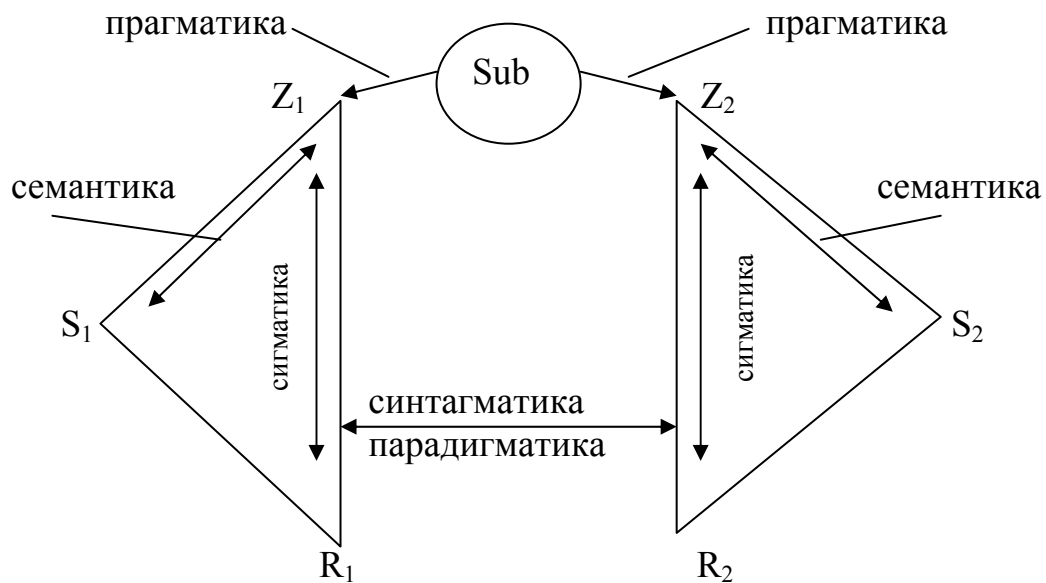

Рис. 7. Схема мовного знака за [Кобозева 2007, с. 49]

Концепція Ч. Пірса викликає критику через: 1) нехтування фактом опосередкованості відношення «МЗ – річ» поняттям (перш ніж ідентифікувати й позначити річ, її потрібно концептуалізувати, тобто віднести до певного класу, сформувані поняття про неї); 2) недостатньо чітке визначення змісту відношення «МЗ – користувачі МЗ» (прагматика вивчає одиниці мови й мовлення і стосовно вираження прагматичних значень: суб'єктивно-оцінних, емотивних, естетичних, модальних, і стосовно цілей й результатів вербальної комунікації; відтак, об'єкт прагматики визначається скоріше не через відношення «МЗ – користувачі МЗ», а через заперечення: до прагматики відносять усе те у змістовій стороні знакової діяльності, що не вміщує семантика, яка розробляє у змісті словесних знаків переважно референціальний аспект); нерозуміння того факту, що прагматичне значення МЗ виникає не прямо з відношення «мовець – МЗ», а опосередковано – через відношення «мовець – денотат», яке проектується на МЗ, що позначає цей денотат, і є результатом відбиття у МЗ суб'єктивної оцінки й переживання денотата мовцем; 3) ігнорування того факту, що відношення «МЗ – МЗ» не має семіотичної значущості [Никитин 2003, с. 104-108].

Субстанціональні референціальні моделі репрезентовані, насамперед, семантичним трикутником Г. Фреге, котрий ототожнював значення (*Bedeutung*) з вершиною трикутника, що відноситься до немовної дійсності (див. рис. 8).

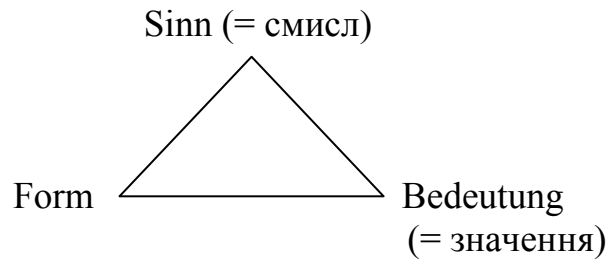

Рис. 8. Схема мовного знака за [Frege 1892]

У сучасній семантиці цю вершину називають терміном «референт / денотат». Г. Фреге вважав, що смисл визначає об'єм ознак денотату (об'єкта реального світу): якщо ім'я асоціюється з певним смислом, то зміст цієї асоціації встановлює віднесеність імені до дійсності. Такий підхід є характерним для логічної семантики [Карнап 1959; Черч 1960; Russell 1956].

Об'єктивістські моделі ілюструють ідею довільності відношення між тілом МЗ і його референтом у реальному світі: сприймаючи й відбиваючи світ, людина оперує образами й поняттями, передача яких іншим людям у процесі комунікації є неможливою без посередництва певних сутностей, що встановлюють зв'язок між реально існуючим матеріальним світом і світом ідеального, тобто думкою людини про матеріальний світ. Цими посередниками і є МЗ, пов'язані зі своїми референтами опосередкованим (незначущим) зв'язком у свідомості людини, у той час як зв'язок між думкою і матеріальним предметом, з одного боку, і думкою та знаком – з другого, має значущий характер. Наявність значущого зв'язку між двома сторонами трикутника надає МЗ властивість репрезентувати матеріальний об'єктивний світ. Характер зв'язку МЗ з усіма можливими референтами може бути вичерпно описаним, оскільки при двох визначених сторонах трикутника кількість допустимих значень для третьої є обмеженою (див. критику об'єктивістської моделі О. В. Кравченком [Кравченко 2006, с. 145]).

І МЗ, і те, знаком чого він є, становлять собою матеріальні сутності, що існують в єдиному хронотопі (просторі й часі), і тому є доступними сприйняттю. Об'єктивізм виходить із того, що концептуалізація йде у напрямку від предмета до думки про цей предмет, а від думки (образу, ментальної репрезентації предмета) – до знака, який і дозволяє здійснити опосередковане вказування на предмет думки, немовби заміщуючи, репрезентуючи його, оскільки знаки обслуговують мисленнєву діяльність як здатність свідомості віддзеркалювати світ [там само, с. 148].

З точки зору представників діяльнісного підходу, основні вади об'єктивістських моделей полягають: 1) з одного боку, у неврахуванні

активності суб'єкта пізнання у процесі семіозису (означування, знакової діяльності), а з іншого – онтологічних властивостей знакових і незнакових сутностей (не кожен фрагмент дійсності виділяється і враховується свідомістю на фоні інших фрагментів, іншими словами, наділяється семіотичною значущістю; остання має відносний характер і цілком визначається конкретними характеристиками поточної ситуації); 2) в ігноруванні інтерсуб'єктного характеру семіозису [Залевская 2006; Кравченко 2006].

СУБ'ЄКТИВІСТСЬКІ ТЕОРІЇ репрезентовані **реляційними моделями МЗ**, що тлумачать його як відношення між субстанціями. Прикладом такої моделі є концепція С. Ульмана [Ullman 1957], який вважає слово двосторонньою одиницею, що складається зі звукового комплексу (name) і смислу (sense): «значення є взаємовідношенням між іменем і смислом, яке дозволяє їм визивати одне одного (у свідомості)» (див. рис. 9).

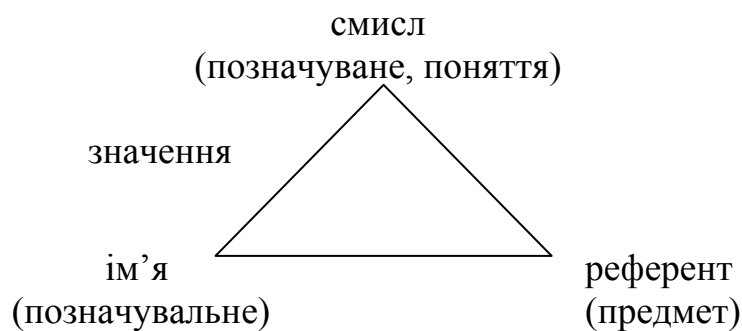

Рис. 9. Схема мовного знака за [Ullmann 1962, с. 70]

Подібні концепції спираються на суб'єктивістське уявлення, що МЗ створюються власне мовою. МЗ тут постає як продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності, спеціально створений для реалізації знакової функції, яка полягає у трансляції смислів. Цей погляд на мову належить В. фон Гумбольдту і знаходить розвиток у гіпотезі мовної релятивності Сепіра–Ворфа, спираючись на положення про єдність МЗ і думки: «процес мислення і процес оперування знаками мови становить складний двоєдиний процес» [Шаумян 2001, с. 158]. Граничним проявом такої точки зору є впевненість у тому, що значення знаходиться «в голові» і єдиною реальністю є реальність існування свідомості індивіда, яка породжує значення.

Суб'єктивістська концепція МЗ ігнорує той факт, що для суб'єкта пізнання МЗ є однією з численних типів природних матеріальних сутностей, у взаємодії з якими він відкриває для себе їх значення через наявність певного значущого зв'язку з іншими проявами матеріального світу, невід'ємною частиною якого є інші суб'єкти в усіх аспектах їхньої діяльності, у тому числі, й мисленнєвої [Кравченко 2006, с. 151].

Схожість об'єктивістської й суб'єктивістської позицій полягає у тому, що обидві: 1) тлумачить мову як систему знаків; 2) орієнтуються на абстрактного суб'єкта пізнання, відірваного від його реальних фізичних, фізіологічних, психічних, психологічних, соціальних, культурних характеристик; 3) ніяк не враховують соціальної сутності суб'єкта; ні в тих, ні в інших моделях не знаходиться місця для свідомості ІНШОГО.

ЕМПІРИЧНІ ТЕОРІЇ є спробою подолати недоліки проаналізованих вище моделей. Методологічно ці теорії є доволі близькими до емпіризму Дж. Лакоффа [Lakoff, Johnson 1980], а також інших лінгвістів, котрі акцентують увагу на ролі тіла в мовленнєвій комунікації й доходять висновку, що «мова нічого не означає сама по собі, позначування природною мовою потребують тіла і емоцій для того, щоб стати семантично функціональними» [Залевська 2006, с. 102]. Звідси і назва теорій.

Прикладом емпіричних моделей МЗ є психосеміотичний тетраедр Ф. Є. Василюка [Василюк 1993], який є результатом розвитку в інтеграційному ключі ідей О. Н. Леонтьєва про існування трьох конститuentів свідомості: особистісного смислу, значення і чуттєвої тканини [Леонтьєв 1977]. Виходячи з того, що свідомість людини детермінується зовнішнім світом, внутрішнім світом людини, культурою і мовою, Ф. Є. Василюк розробляє модель образу свідомості, в якій зовнішній світ репрезентований предметним змістом (П), внутрішній світ – особистісним смислом (Л – від рос. «личностный смысл»), культура – значенням (З), а мова – словом (С), вірніше, словоформою (див. рис. 10).

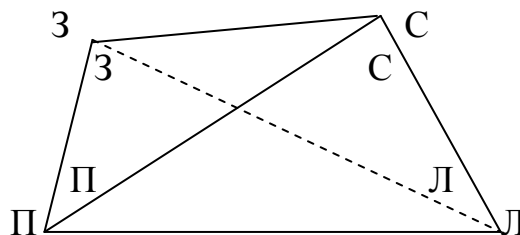

Рис. 9. Схема мовного знака за [Василюк 1993]

Кожен з названих вузлів трактується як «погранична сутність, одним боком повернена до об'єктивно існуючої реальності (зовнішнього світу), внутрішнього світу, мови і культури, а другим – до безпосередньої суб'єктивності; усі ж разом ці вузли задають об'єм, в якому пульсує і переливається живий образ» [Василюк 1993, с. 8]. Цей об'єм заповнений «живою, текучою, дихаючою плазмою чуттєвої тканини», що є «представником тіла», особливим внутрішнім «конститuentом» образу. При цьому підкреслюється, що «образ постає перед нами не як зовнішня стосовно всіх цих трьох світів сутність, яка детермінується ними ззовні, зі

сторони, а як частина кожного з них, як інтеграл, як їх інтерференції, «голограма», в яку вливаються хвилі енергії всіх цих світів, не зливаючись в аморфну масу, але й не залишаючись окремими, а вступаючи в таку єдність, як окремі голоси у багатоголоссі» [там само, с. 18].

Якщо О. Н. Леонт'єв [Леонт'єв 1977] розглядає чуттєву тканину як чуттєвий відбиток предметного світу, що породжується у практичній взаємодії з цим світом, то Ф. Є. Василюк вважає, що «чуттєва тканина – є не враженням, що прийшло ззовні, а чуттєвістю, що підіймається зсередини; вона не слухняний матеріал для образу, а вируюча маса, що породжує форми і думки; їй немає діла до надання реальності картині світу, оскільки вона є феноменологічною реальністю» [Василюк 1993, с. 7].

Цінність емпіричних теорій полягає у врахуванні ролі тілесності й емоцій у процесі семіозису. Разом з тим, пояснюючи, що стоїть за мовним знаком в індивідуальній свідомості, вони залишають поза розглядом проблему МЗ як засобу міжсуб'єктної взаємодії.

ДЯЛЬНІСНІ ТЕОРІЇ МЗ поділяються на *психологічні* та *дискурсивні*.

Психологічні теорії МЗ є кроком вперед порівняно з емпіричними. Акцентуючи роль тілесних відчуттів і емоцій у процесі семіозису, вони намагаються зробити наступний крок «для пояснення не тільки того, що лежить за словом в індивідуальній свідомості й підсвідомості (тобто при використанні слова «для себе»), але й того, як, дякуючи чому і якою мірою слово виявляється здатним виступати засобом міжперсональної взаємодії (тобто при використанні слова «для інших»)» [Залевак 2006, с. 103].

Суть психологічної теорії МЗ, що ґрунтується на концепції семіозису як взаємодії тіла, мозку і культури [Danesi, Perron 1999; Damasio 1999; Hardy 1998; Ruthrof 1998; 2000; Зінченко 1997; 1998], у найбільш загальному вигляді зводиться до таких положень:

1) тіло і мозок є інтегрованим організмом й взаємодіють через хімічні й нейронні зв'язки;

2) активність мозку спрямована на регуляцію життєвих процесів організму через координування внутрішніх операцій власне тіла і заємодії між цілісним тілесним організмом, з одного боку, і фізичним і соціальним оточенням – з іншого; метою такої взаємодії є благополучне виживання (survival with well-being);

3) у складних організмах, таких як людський, регуляторні операції мозку залежать від створення ментальних образів (ідей або думок) і маніпулювання ними у процесах, які називаються розумом (mind); відтак, здатність сприймати об'єкти і події, зовнішні по відношенню до організму, чи внутрішні, вимагає наявності образів;

4) образи є результатом взаємодії між індивідами й об'єктами; при цьому, реальними є і об'єкти, і взаємодія між об'єктами й організмом, і образи, що виникають; у в той же час, образи є конструкціями мозку, *підказаними* об'єктами, а не дзеркальними відображеннями: «Це не картинки об'єкта, що оптично передаються від ретини до зорових центрів мозку. Оптика закінчується на ретині, за її межами відбуваються фізичні трансформації з досягнутим завдяки довгій історії еволюції набором відповідностей між незалежними від нас фізичними характеристиками об'єкта і наборами можливих відповідей організму на ці характеристики. Біологічно ми настільки близькі один одному, що ми конструємо схожі нейронні патерни тієї ж речі, а із схожих нейронних патернів виникають схожі ментальні образи» [Залевская 2006, с. 99];

5) мовні знаки становлять символні образи: «Дякуючи креативній уяві, ми можемо винаходити допоміжні образи, для того щоб символізувати об'єкти і події і репрезентувати абстракції, <...> будь який об'єкт або подія може бути символізованим за допомогою певного винайденого, уявного знака, такого як цифра або слово; такі знаки можуть комбінуватися у висловлення або речення» [там само, с. 96-98];

б) словесна форма набуває значущості лише у процесі інтерпретації мовлення (у контексті тексту): «текст створюється і сприймається людиною, без якої існує лише «тіло» тексту, а воно поза взаємодією з людиною залишається звуковим шумом або ланцюжком якихось фігур, що не стають знаками до тих пір, поки не з'явиться дехто, здатний приписати їм значення – означити» [Залевская 2005, с. 350].

Відповідно до викладених положень, психологічна модель мовного знака О. О. Залевської формується навколо значення словоформи як прототипового мовного знака й має вигляд спіралі. Авторка виходить з припущення, що словоформа природної мови виконує ряд важливих функцій, вбудованих в систему знакових відношень: з одного боку, вона має забезпечити вихід на *індивідуальний образ світу*, поза чим ніяке розуміння або взаєморозуміння є неможливим, а з іншого – уможливити *співвіднесення особистісних образів світу*, для чого необхідна загальноприйнята системність значення.

Подвійна функція словоформи передбачає існування двох видів значення – *загальносистемного* (знання того, що носії відповідної мови повинні (за домовленістю) розуміти під тим чи іншим словом) та *психологічного* (переживання слова як зрозумілого, встановлення його значення для себе). Роль слова уподібнюється до ролі лазерного променя при зчитування голограми: воно висвічує певний умовно-дискретний фрагмент континуальної і багатомірної індивідуальної картини світу й одночасно включається у внутрішній (вертикальний – перцептивний,

когнітивний, афективний) та зовнішній (горизонтальний – вербальний і ситуативний) контекст.

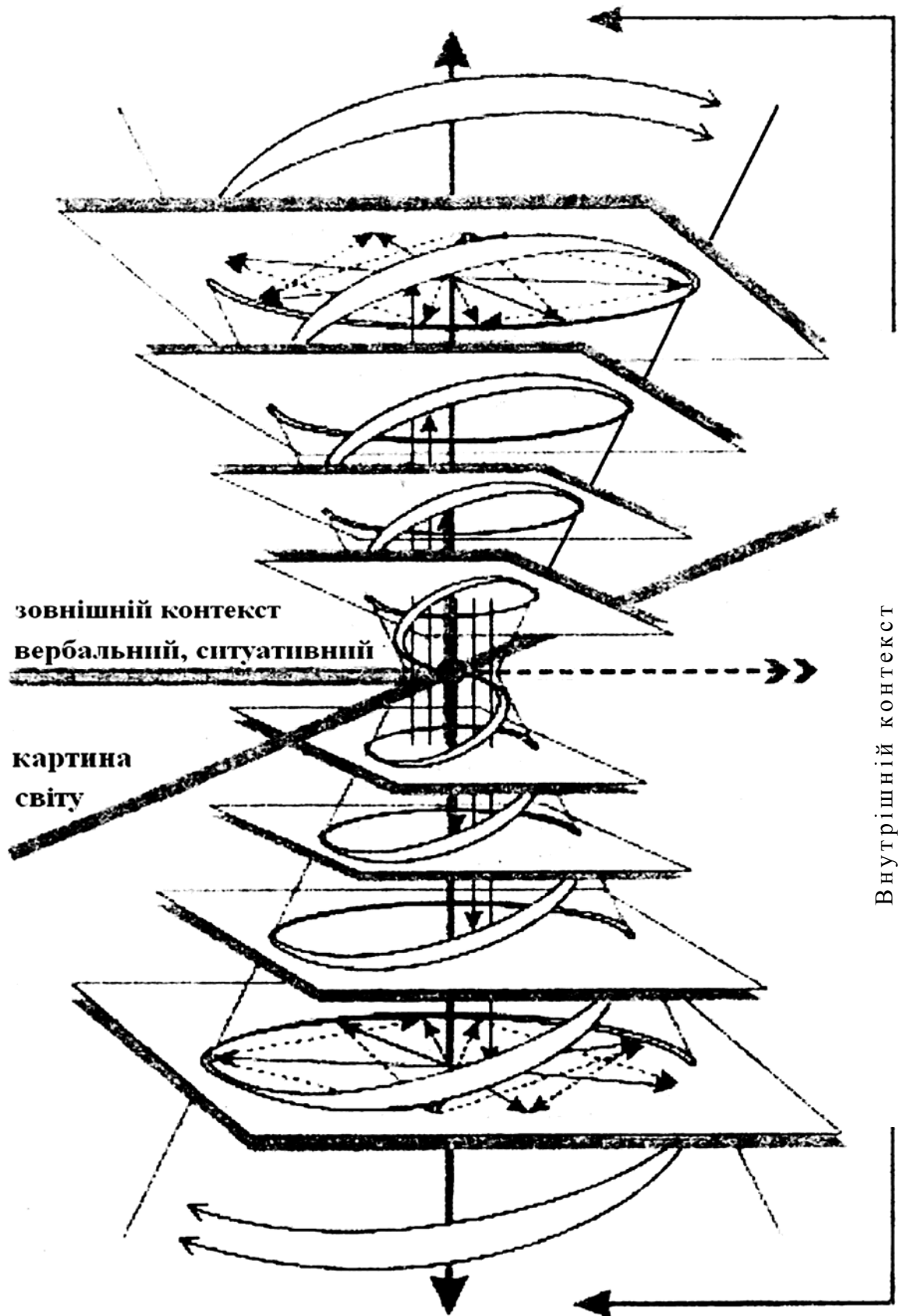

Рис. 11. Схема мовного знака за [Залевская 2005, с. 434-435]

Ці уявлення описуються через двоспрямовану спіралевидну модель, що «розкручується» від «тіла знака» (графічно або фонетично представлені форми слова), по-перше, вглибину багатостороннього попереднього досвіду індивіда (мовного і немовного; усвідомлюваного і неусвідомлюваного; перцептивного, когнітивного, емоційно-оцінного), а по-друге – у проекцію вербального контексту (тексту), який формується, трансформується, переглядається при взаємодії багатьох факторів (див. рис. 11).

Авторка наголошує, що перцептивно-когнітивно-афективна інформаційна база індивіда формується за законами психічної діяльності людини, але під контролем форм і оцінок, що виробляються соціумом, і ширше – культурою [Залевская 2006, с. 103].

Якщо у психологічній моделі МЗ його інтерсуб'єктна сутність лише береться до уваги, то **дискурсивні теорії МЗ** виходять з інтерсуб'єктності семіозису як умови, що його уможлиблює. Методологічно дискурсивні теорії МЗ спираються на діяльнісне розуміння мови (див. діяльнісний напрям аналізу дискурсу у рубриці ДИСКУРС) і зводяться до таких положень:

1) МЗ є матеріальною сутністю, апріорно даною організму (свідомості індивіда) через органи чуття, але даною як фізичний компонент середовища, джерелом якого є інший організм (свідомість іншого індивіда); механізм взаємодії з МЗ відрізняється від механізму взаємодії з іншими матеріальними сутностями, що виступають в ролі референтів знаків, лише тим, що взаємодія на рівні МЗ обов'язково передбачає наявність джерела МЗ, тобто іншого організму (свідомості іншої людини) [Кравченко 2006, с. 153];

2) відносини між взаємодіючими організмами мають *орієнтуючий* характер, оскільки в кінцевому підсумку вони спрямовані на збереження екологічної (каузально взаємообумовленої) системи «організм – світ» [Jarvilehto 2000];

3) семіотична значущість не є інгерентною властивістю МЗ; форма стає знаком лише у «місці знаходження», будучи поміщеною у топографічний контекст: мовна форма «стає знаком як тільки і коли вона використовується у якості такого, та її значення є функцією такого використання» [Лав 2006, с. 115];

4) як наслідок, МЗ не можна вважати носієм значень у тому смислі, що значення не становить частини матеріального тіла МЗ (ні на якому рівні єдності форми і змісту знака не існує): «знаки не несуть і не передають значень (це метафори) від однієї людини до іншої» [Никитин 1988, с. 16];

5) значення є «когнітивним феноменом, тобто феноменом, що породжується цариною когнітивних взаємодій організмів» [Кравченко 2006, с. 153];

б) таке розуміння МЗ вимагає відмови від погляду на комунікацію як діяльність, пов'язану з «передачею смислів» і розгляду її як зусилля щодо встановлення спільних орієнтирів у тій чи іншій ситуації взаємодії [там само, с. 153];

б) основним призначенням МЗ є інтеграція усіх видів людської діяльності.

На думку О. В. Кравченка, дискурсивну модель МЗ можна зобразити у вигляді модифікованого семантичного трикутника, у якому відношення «думка – знак» і «знак – думка», подібно до відношення «предмет – думка», не є одновекторними. Вони виникають як наслідок встановлення значущого зв'язку між двома організмами (свідомостями), що має біосоціальну основу [там само, с. 153].

Діяльнісне тлумачення МЗ виходить із нерозривності двох основних функцій МЗ – когнітивної й комунікативної, які у сукупності пояснюють функціональну необхідність МЗ й визначають його природу. Когнітивна функція МЗ полягає у формуванні структур свідомості якісно нового – поняттєвого – рівня, що уможлиблює мислення про законмірності світу: «Знак відіграє роль необхідної технічної умови, додаткового рівня одиниць у свідомості, які забезпечують структурування світу на вищому рівні абстрактно-узагальнюючої свідомості» [Никитин 2009, с. 164]. Комунікативна функція, яка уможлиблюється наявністю у знаковому відношенні форми (тіла знака), дозволяє людині як соціальній істоті зорієнтуватися у світі.

Акцентуація не лише присутності, але й активної ролі ІНШОГО у процесі семіосизу суттєво відрізняє діяльнісне тлумачення МЗ від інших: «знак безмірно розширює границі свідомості (в оригіналі «со-знання», де префікс со-, очевидно, акцентує діалогізм індивідуальної свідомості, що постійно знаходиться у стані взаємодії зі свідомістю ІНШОГО – А. М.): він робить індивідуальне знання суспільним набутком, а спільні знання про світ за допомогою знаків безмірно поповнюють багаж індивідуальної свідомості («со-знання»)» [там само, с. 164].

Відтак, з позицій діяльнісного підходу МЗ розуміють не як сталу сутність, а як результат наділення мовної форми семіотичною значущістю у процесі дискурсивної взаємодії суб'єктів.

ОБРАЗ-СХЕМА – спосіб осмислення сутності у вигляді схеми як проєкції дійсності.

У когнітивній семантиці О-С тлумачиться як базова структурна одиниця, що спирається на сенсомоторний досвід індивіда у взаємодії з фізичним світом, має гештальтну організацію [Johnson 1987, с. 75] й використовуються для концептуалізації більш складних когнітивних структур [Johnson 1987, xix; Johnson, Lakoff 2002, с. 250]; рекурентна

динамічна модель процесів сприйняття і моторних програм, що надає зв'язності і структури нашому досвіду [Cienki 1998; Johnson 1987; Lakoff, Johnson 1999; Pauwels, Simon-Vanderbergen 1995; Turner 1993].

З одного боку, О-С конкретні, оскільки вони репрезентують тілесний досвід людини, тобто переміщення тіла у просторі, маніпулювання предметам, перцептивну взаємодію, а з іншого – абстрактні, оскільки вони репрезентують схемні моделі, що виростають із образів, які структурують наш тілесний досвід [Clausner, Croft 1999, с. 14].

О-С становить основу для концептуалізації цілого ряду феноменів через метафоричний перенос. Принципова можливість метафоричного перенесу з царини джерела на царину цілі обумовлена тим, що і та і друга є матрицями ДОМЕНІВ, які містять одну чи більше сумісних між собою О-С. При накладанні царини джерела на царину цілі структура О-С зберігається. Відповідно, створення метафори передбачає переструктурування матриці доменів царини мети з тим, щоб залучити (сумісні) О-С, які містяться у матриці доменів царини джерела [там само, с. 25]; див. також [Brugman 1990].

У когнітивній граматиці Р. Ленекера О-С трактовано як набір потенційних можливостей структурувати й тлумачити зміст концептуальної царини [Langacker 1991, с. 35]. Різне форматування когнітивного змісту за допомогою О-С задається їхніми шістьма базовими вимірами: перший передбачає виділення з бази (base) певного елемента – профілю (profile); другий – конкретизацію (level of specificity); третій пов'язаний з поняттями шкали (scale) і сфери предикації (scope of predication) й визначає, наскільки концептуальна царина покривається певною предикацією; четвертий репрезентує профілювання через релятивні конструкції фігури й фону (figure / ground organization), траектора (trajectory – джерела події) й точки відліку (landmark); п'ятий обумовлює конструювання ситуації залежно від різних фонових припущень і очікувань; шостий визначає перспективу відбиття події й залучає такі фактори, як орієнтація, прийнята точка спостереження, об'єктивність інтерпретації [там само, с. 5-12].

На сьогодні виявлено набір базових О-С [Lakoff 1987; Lakoff, Johnson 1999; Langacker 1991], розроблена методика опису О-С [Потапенко 2004; Ченки 1997; Lakoff 1987, с. 271-280, с. 453-457; Lakoff, Johnson 1999, с. 161-164, 269-277], запропоновано перелік О-С, які пронизують нашу свідомість: ШЛЯХ, БЛИЗЬКО–ДАЛЕКО, ЦЕНТР–ПЕРИФЕРІЯ, ВЕРХ–НИЗ тощо [Johnson 1987, с. 126].

У когнітивній поезиці О-С трактовано як передконцептуальну структуру словесного поетичного образу; універсальну гештальтну передконцептуальну структуру (емоціогенне передзнання), що репрезентує

архетипи та базові концепти, які об'єднують спільні для всього людства знання [Белехова 2002]. О-С містять концептуальні ознаки, що актуалізуються у семантиці номінативних одиниць, та концептуальні імплікації, які не отримують експліцитного вираження, але викликають ефект дифузних емоцій [там само]. Метамовою семантичного опису О-С архетипів слугують дескрипції архетипів й їх символів, які вилучаються з теоретичних праць, присвячених проблемам міфології, міфологічних словників, культурологічних енциклопедій, словників символів.

ОДИНИЦІ ДИСКУРСУ – наразі залишаються остаточно невизначеними. З точки зору діяльнісного підходу, найбільш задовільним є тлумачення ОД як фрагмента **ДИСКУРСУ**, що є достатнім і необхідним для виявлення й опису присутності у ситуації суб'єктів дискурсивної діяльності (як продуцента, так і інтерпретатора) з урахуванням усього розмаїття ситуативних чинників, які є релевантними для вироблення спільних смислів. У формально-структурному аспекті граничними випадками такого фрагменту є висловлення, що формально дорівнює реченню, і текст / серія текстів.

ОД як елементарні конституенти дискурсу визначаються методологічним підходом до його тлумачення.

З позицій репрезентаційного стилю мислення (див. **СТИЛЬ МИСЛЕННЯ**) цілком очікуваним є уявлення, згідно з яким при функціонуванні мови «все відбувається так, начебто одиниці різних рівнів просто шикувалися в лінійний ряд, визначаючи сегментну побудову мовлення» [Кацнельсон 1972, с. 100].

Відтак, у рамках **формального напрямку** до тлумачення дискурсу, у потоці мовлення можна виділити ієрархію ОД співвідносних з одиницями мови – фонетико-просодичних: звук, (аллофон і фонему), склад, фонетичне слово (foot), синтагму (tone group), фразу (paratone) і лексикограматичних: морфему, слово, словосполучення, предикацію (clause), речення, надфразову єдність або складне синтаксичне ціле, абзац [Berry 1981; Cruttenden 1986; Chafe 1987, 1992, 1994; Fries 1952; Grimes 1975; Halliday 1961, 1967; Harris R. 1988; Linde 1975; Longacre 1983; Lyons 1977, с. 385, 387; A Comprehensive 1985; Ventola 1987].

З точки зору представників **функціонального напрямку**, ОД розглядаються «не як примітивний набір ізольованих одиниць мовної структури, а як цілісна сукупність функціонально організованих, контекстуалізованих одиниць вживання мови» [Макаров 2003, с. 86]. З таких позицій на базі таксономії системно-структурного мовознавства намагаються збудувати таксономію ОД: предикативна одиниця →

мовленнєвий акт; речення → висловлення; складне синтаксичне ціле → діалогічна єдність; текст → дискурс [Макаров 2003, с. 181].

Найчастіше статус ОД приписується *висловленню* [Арутюнова 1976, с. 43; Бенвенист 1974, с. 312; Леонтьев А. А. 1979; Clark 1992, с. xiii; Coulthard 1977, с. 9; Drew 1995, с. 65; Dijk 1981, с. 4; Leech 1983, с. 59; Renkema 1993, с. 1; Schiffrin 1994, с. 39-41] (підходи до тлумачення висловлення див. [Бахтин 1979, с. 263; Степанов 1981, с. 291; Колшанский 1984, с. 85; Падучева 1985, с. 4; Слюсарева 1981, с. 67; Coscare 1982, с. 81; Чупина 1987, с. 42; Лурия 1975, с. 33; Борботько 1981, с. 27; Brown, Yule 1983, с. 19; Levinson 1983, с. 18; Sperber, Wilson 1995, с. 9]) або *мовленнєвому акту* [Austin 1962; Searle 1969; Серль 1986(а); 1986(б); 1986(в); Серль, Вандервекен 1986; Strawson 1986, 1991 та ін.].

Обґрунтовуючи статус *висловлення* як мінімальної ОД, вчені, з одного боку, протиставляють його реченню як одиниці тексту: «основними одиницями спілкування є «дискурси», «упакований» в форму тексту, і його складова частина, – висловлення, «упаковане» в форму речення» [Формановская 2002, с. 36]; «Речення – звичайний для нас елемент структури. Висловлення об'єднує в собі як власне речення, так і соціальний контекст його використання. На вищому рівні ці ж відношення повторюються у тексті і дискурсі» [Почепцов 1996, с. 75]; а з іншого боку – підкреслюють нерозривну єдність висловлення і речення: М. М. Бахтін вважає, що вони існують як «гібрид» [Бахтин 1986, с. 41]; «речення виступає основною синтаксичною одиницею лише настільки, наскільки паралельно існує його дзеркальна проекція – висловлення, що є одиницею мовлення» [Приходько 2003, с. 88].

Серед характеристик висловлення, що надають йому статусу ОД, називають його здатність вписуватися в *ситуативний контекст*: висловлення «поєднує в собі як власне речення, так і соціальний контекст його використання» [Почепцов 1996, с. 75]; має певне функціональне призначення в конкретній ситуації спілкування [Чахоян 1979, с. 30]; а також у *мисленнєво-комунікативний контекст* дискурсу [Фролова 2009, с. 65]. Також підкреслюють акціональну природу висловлення, визначаючи його як комунікативно-семантичну одиницю мовленнєвої *діяльності* [Чахоян 1979, с. 30]; одиницю, що набуває в комунікації статусу мовленнєво-поведінкового акту [Арутюнова 1994, с. 4], суть якого полягає в поєднанні слова та дії, у результаті чого формуються різні типи адресованої поведінки й людської взаємодії [Арутюнова 2000, с. 444]. Наголошують, що для продуктивних видів мовленнєвої діяльності продуктом слугує висловлення (текст), в якому втілено весь психологічний зміст діяльності – її предмет, засоби, спосіб, а також психологічні особливості мовця як

суб'єкта цієї діяльності, його ціннісні орієнтири, мотивація, цілі діяльності, умови спілкування, відношення до партнера і характер впливу на нього [Зимня 2001, с. 174].

Хоча висловлення й імплікує *взаємодію*, виходячи з принципу діалогізму М. М. Бахтіна, у тому смислі, що «якщо щось говориться або пишеться, це робиться не просто так, безадресатно, а завжди для когось» [Сидоров 2008, с. 13], для вчених, які виводять на перший план таку конститутивну характеристику дискурсу, як інтераційність, пошук ОД прирівнюється до встановлення *структури обмінів мовленнєвими діями* [Макаров 2003, с. 175].

Розуміння висловлення як мовленнєвої дії втілюється в понятті *мовленнєвого акту* (speech act), тобто висловлення, що набуває статусу інтенціональної мовленнєвої дії у ситуації спілкування (основи теорії мовленнєвих актів закладені в роботах [Austin 1962; Searle 1969; Серль 1986(а); 1986(б); 1986(в); Серль, Вандервекен 1986; Strawson 1986, 1991], і отримали розвиток у численних подальших дослідженнях [Безугла 2007; Карабан 1989; Романов 1988; Сусов 1980; Шевченко 1998; Allwood 1976; Bach, Harnish 1979; Brunner, Grafen 1994; Cohen e.a. 1990; Cole 1978, 1981; Cole, Morgan 1975; Evans 1985; Geis 1995; Lanigan 1977; Moeschler, Reboul 1994; Nuyts 1993; Parret, Sbisà 1981; Sadock 1974; Verschueren 1980, 1987; Searle e.a. 1980, 1992; Wierzbicka 1991; Wunderlich 1980 та ін.]).

У структурі мовленнєвого акту виділяють локутивний, іллокутивний та перлокутивний акти. Локутивний акт (locutionary act) містить власне акт висловлення (utterance act) і пропозиціональний акт (propositional act), що реалізуються через референцію, тобто співвіднесення з певними актантами, і предикацію, тобто приписування актантам певних властивостей і відносин. Співвідносячи пропозиціональний зміст висловлення з комунікативним наміром (communicative intention), суб'єкт дискурсу здійснює іллокутивний акт (illocutionary act). Результат інтенціонального мовленнєвого впливу виражений в перлокутивному акті (perlocutionary act). Перлокутивний акт більшою мірою залежить від контексту: інтерпретація іллокуції адресатом може не співпадати з інтенцією адресанта.

На думку деяких лінгвістів, теорія мовленнєвих актів, яка створювалася з метою встановлення мінімальної дискретної одиниці для інтерпретації мовленнєвої комунікації, не справилася з цим завданням; див., наприклад, [Макаров 2003, с. 171; Романов 1988, с. 15; Сусов 1984, с. 5; Франк 1986, с. 367; Shiffrin 1994, с. 60]. Критика теорії зводиться до таких основних положень: 1) мовленнєвий акт є односпрямованою одиницею, яка не враховує інтераційної природи спілкування; 2) поняття мовленнєвого акту є абстрагованим від реальної комунікації: воно репрезентує не

реальне висловлення, а тип висловлення, відірваний від реальних умов спілкування (utterance types [Shiffrin 1994, с. 60]); 3) як наслідок: не враховується лінгвальний контекст (попередні й наступні висловлення), що призводить до ігнорування поліфункціональності висловлень в реальній комунікації й висвічує безплідність намагань співвіднести кожне висловлення з конкретним типом мовленнєвого акту; 4) адресант і адресат постають як абстрактні «стерильні» індивіди, вирвані з реального соціокультурного й фізіологічного, психічного контексту мовленнєвої діяльності [Shiffrin 1994, с. 60; Макаров 2003, с. 171].

Відтак, мовленнєвий акт не виконує дискурсивної функції, залишаючись віртуально комунікативною одиницею, призначеною для досягнення вузького набору типізованих комунікативних цілей [Макаров 2003, с. 184].

Необхідність включення в ОД адресата, який розпізнає комунікативний намір адресанта [Austin 1962, с. 117; Bach, Harnish 1979; Holdcroft 1992; Sbisà 1992; Henne, Rehbock 1982] втілюється в інтеракційному акті й комунікативному акті, які складають альтернативу як висловленню, так і мовленнєвому акту.

Інтеракційний акт тлумачиться як мінімальна дискретна одиниця комунікативної поведінки (як мовленнєвої, так і немовленнєвої), яка просуває спілкування до досягнення комунікативних цілей [Edmonson 1981, с. 6].

Поняття **комунікативного акту** включає мовленнєвий акт адресанта, аудитивний акт адресата і комунікативну ситуацію в єдину структуру [Дейк 1989, с. 121-122].

Як *інтеракційний*, так і *комунікативний акт* поєднують іллокутивність (комунікативні акти функціонують через іллокутивні акти) й інтеракційність (мовленнєвому акту надається інтеракційний зміст), проте вони не є задовільними, для тих лінгвістів, які (імпліцитно) пов'язують дискурс, насамперед, з діалогічною формою комунікативної взаємодії, оскільки, з їхньої точки зору, ці поняття ніяк не враховують фактор розгортання Д. через постійну зміну мовців.

Це завдання вирішується за допомогою таких ОД, як **комунікативний**, або **інтерактивний хід** (communicative move, interactional move), що розглядаються як мінімально значуща функціонально-структурна одиниця (вербальна або невербальна дія одного з учасників), що розвиває взаємодію, просуває спілкування до досягнення комунікативної цілі [Coulhart 1977, с. 69; Edmodson 1981, с. 6; Owen 1983, с. 31; Stenström 1994, с. 36]. Комунікативний / інтерактивний хід не завжди співпадає з мовленнєвим актом: може реалізуватися за допомогою низки мовленнєвих актів або *складного макроакту*, що втілює ідею ієрархічно організованого навколо цільової домінанти комплексу дій, розроблену в роботах Ю. Хабермаса і Т. ван Дейка [Habermas 1981; van Dijk 1977, 981].

Іншим поняттям такого плану є *дискурсивний акт*, тобто мінімальна комунікативна одиниця (мовленнєва або жестово-мімічна), яка у кожному конкретному випадку має свою специфічну значущість з точки зору розвитку мовлення як системи дій, комунікативних планів і стратегій. Мовленнєвий акт може слугувати складником (вербальним і просодичним) дискурсивного акту [Henne, Rehbock 1982, с. 182]. Тобто дискурсивний акт практично дорівнює комунікативному ходу [Макаров 2003, с. 183].

Поняття ходу акцентує функцію розвитку дискурсу, що втілюється у типології ходів (ініціювальні, континуальні, підтримувальні, рамочні, завершальні, відповідні, метакомунікативні та ін. [Романов 1988, с. 100; Зернецкий 1987; Wunderlich 1980, с. 293-294; Sinclair, Courthard 1975, с. 28-34; Carlson 1983, с. 58; Owen 1983, с. 33; Courthard 1985, с. 123ff; Stenström 1994, с. 36]).

Поняття *комунікативного / інтерактивного ходу* як функціонально-структурної одиниці слід розмежовувати з поняттям *репліки* як формально структурної одиниці, що використовується в конwersаційному аналізі й визначається як відрізок діалогу між змінами мовців або відрізок мовлення одного мовця, обмежений мовленням інших [Goodwin С. 1981, с. 2]: «якщо розумінню дискурсу як діалогу відповідає тлумачення інтеракції як обміну репліками (мінімальної одиниці комунікативної поведінки), то з поняттям дискурсу як єдності мисленнєвої, культурно-соціальної вербалізованої діяльності кореспондує розуміння інтеракції як діалогу свідомостей – обміну смислами через конструювання вербальних знаків» [Фролова 2009, с. 66].

Мінімальною інтеракційною ОД визнають *обмін* (exchange [Coulthard 1977, 1985; Sinclair, Coulthard 1975]; interchange [Stubbs 1983, с. 131-132; Owen 1983, с. 35; Goffman 1981]); elementary interaction [Sinclair, Coulthard 1975; Coulthard 1977, 1985; Stubbs 1983; Stenström 1994, с. 30; Ninio, Snow 1996, с. 23ff] adjacency pair [Schegloff, Sacks 1973, с. 295; Sacks 1995]; див. також [Сусов 1984; Кучинский 1985].

Багатокомпонентні обміни також називають *трансакцією* (transaction [Sinclair, Coulthard 1975; Coulthard 1977, 1985; Stenström 1994], phase [Edmondson 1981; Owen 1983]; див. також [Зернецкий 1987, с. 92]. Існують також інші терміни, які, подекуди, відбивають організацію не дискурсу, а діалогу.

Принципи виділення обмінів і трансакцій ще до кінця не визначені. На сьогоднішній день межі обміну і трансакції встановлюються або за границями предметної ситуації, що відбиває розвиток глобальної теми у локальних темах дискурсу (у декларативному аспекті), або за границями

типу діяльності у розвитку сценарію дискурсу (у процедурному аспекті). Наприклад, обмін співпадатиме із вводом й реалізацією (прийняттям / неприйняттям) локальної теми у розмові (у декларативному плані) й відповідними ходами регуляції мовленнєвої взаємодії на акціональному рівні (у процедурному плані); трансакція відповідатиме розвитку певної теми в рамках одного виду діяльності: у шкільному уроці пояснення матеріалу й опитування учнів в рамках однієї теми складатимуть різні трансакції [Макаров 2003, с. 188-189].

Найбільш масштабною ОД є **комунікативна подія**. За словами Т. ван Дейка, «Дискурс в широкому смислі слова, є складною єдністю мовної форми, значення і дії, яка могла б бути найкраще охарактеризована за допомогою поняття комунікативної події [Дейк 1989, с. 121-122]. Прикладами комунікативних подій є урок, судове засідання, ділова нарада, бесіда тощо. Причому поняття комунікативної події включає поняття комунікативного акту, як наприклад, слухання в суді включає промову адвоката, а розмова – окремі історії співрозмовників.

Обґрунтовуючи зміст поняття комунікативної події, деякі автори застерігають від тлумачення її лише як крок в наведеній вище ієрархії й акцентують, що комунікативна подія є якісно новою сутністю: «глибшою», оскільки включає не лише діяльнісний, а й когнітивний аспект і «ширшою», оскільки охоплює інтенціональний стан свідомості мовця, що передує комунікативному актові, й інтенціональний стан адресата в результаті комунікативного акту [Серль 2002, с. 89, 94]: «мовленнєвий акт – одиниця мовленнєвої дії, комунікативний акт – комунікативної взаємодії, комунікативна подія – мисленнєво-комунікативної взаємодії» [Морозова 2005, с. 154]; «дискурс – це передусім подія когнітивна» [Кубрякова 2001(в), с. 10].

З позицій **діяльнісного напрямку** аналізу дискурсу усі запропоновані ОД не є задовільними з тієї простої причини, що вони не відбивають конститутивних властивостей дискурсу й відтак не здатні розкрити його природи, надаючи можливість здійснити аналіз сутності лише «за елементам, в результаті чого ми маємо продукти, чужорідні по відношенню до аналізованого цілого, – елементи, які не містять у собі властивостей, притаманних цілому як такому» [Выготский 1982, с. 13]. Поняття ОД «має бути таким продуктом аналізу, який на відміну від елементів містить усі основні властивості, притаманні цілому» [там само, с. 15]. Іншими словами, ОД повинна відповідати діяльнісному розумінню дискурсу (див. **ДІЯЛЬНІСНИЙ НАПРЯМ** аналізу дискурсу у рубриці **ДИСКУРС**), яке додає до функціонального визначення дискурсу – як ситуативно обумовленої інтерсуб'єктної мовленнєво-мисленнєвої взаємо-

дії – суттєві «деталі», що прояснюють зміст цієї взаємодії, – конструювання спільних смислів; мету – взаємоорієнтація у середовищі існування; і мотив – збереження екологічної системи «індивід – середовище».

За такого тлумачення визначення формально-структурних границь ОД не є принциповим: ОД може дорівнювати будь-якому предикативному (здатному відобразити референтну ситуацію) фрагменту дискурсу (граничними випадками є висловлення, що формально дорівнює реченню, й текст / серія текстів), що є достатнім і необхідним для врахування присутності у ситуації «слідів» інтерактивної діяльності суб'єктів дискурсу (продуцента й інтерпретатора мовлення), які постають в усьому розмаїтті ситуативних чинників, релевантних для формування спільних смислів.

Виокремлення ОД на діяльнісних підставах знаходиться ще на початковій стадії. До вирішення цього завдання наближається поняття *дискурсеми*, розроблене для аналізу НЕПРАВДИ як когнітивно-комунікативного утворення, що визначається як фрагмент дискурсу, який містить неправдиве висловлення, ядро дискурсеми, і метамовне нашарування – експлікаторну частину, де висвітлюються ситуативні чинники, які суб'єкт рефлексії вважає релевантними для інтерпретації ситуації [Морозова 2008, с. 13].

Іншим спорідненим поняттям є *дискурсивний контекст*, що використовується для аналізу концептів й визначається як фрагмент дискурсу, що містить мовні засоби експліцитної або імпліцитної актуалізації концепту й залучає продуцента й інтерпретатора мовлення, які визначають поняттєвий та аксіологічний зміст концепту [Мартинюк 2010(а), с. 4]; див. застосування поняття дискурсивного контексту для дослідження концептів [Благодарна 2009; Братусь 2009; Кукушкин 2010; Яценко 2007].

ПАЩЕНС – мисленнєвий аналог пасивного учасника предметної ситуації, відображеної висловленням.

У семантичному синтаксисі – **АРГУМЕНТ** (**АКТАНТ**), на який спрямована дія **АГЕНСА** або який знаходиться у певному стані (*Тарілка розбита*) чи зазнає певних змін (*Гілка горить*); може протиставлятися об'єктиву як об'єкт-істота фізичної дії (*Петро побив Івана*) об'єкту-неістоті фізичної дії (*Петро розбив тарілку*) або ототожнюватися з ним [Алефиренко 2005; Апресян 1983; Арутюнова 1999; Богданов 1977, 2007; Бондарко 1984; Васильев 1976; Вихованець 1983; Гак 1998; Кибрик 1990; Кронгауз 2001; Никитин 1988, 2003; Приходько 2002; Распопов 1981; Степанов 2002; Сусов 1973; Теньер 1988; Тестелец 2001; Чейф 1975].

У когнітивній лінгвістиці – відповідний учасник подієвої схеми дії [Dirven, Verspoor 1998] або конститuent / слот ФРЕЙМУ [Жаботинська 2006, 2009(б); Кубрякова 2004; Goldberg 1995; Fillmore 1968, 1977; Lakoff 1971].

ПРЕДИКАТ – не здатний до референції (денотації) учасник відображеної висловленням предметної ситуації, який позначає властивості АРГУМЕНТА або відношення між кількома аргументами.

У логіці – конститутивний компонент судження; те, що стверджується стосовно суб'єкта. У семантичному синтаксисі – обов'язковий компонент структури ПРОПОЗИЦІЇ, що репрезентує семантичну модель речення, мисленнєвий аналог ознаки аргумента (предмета) або відношення між аргументами; визначає кількість та характер аргументів на підставі своєї валентності й, відповідно, відіграє роль конструктивного центра синтаксичної одиниці (словосполучення, речення) й організуючої ланки пропозиції, що відкриває місця для будь-яких інших структурних компонентів.

Найчастіше П репрезентований фінітним дієсловом, але також може бути вираженим прикметником, числівником, прийменником, займенником, іменником.

Одномісні П називають **ВЛАСТИВОСТЯМИ**, а багатомісні – **ВІДНОШЕННЯМИ**. За характером властивості або відношення П поділяють на: П дії (динамічна ознака, акт волевиявлення суб'єкта-агенса: *Петро збудував дім*); П процесу (динамічна ознака, що не є наслідком волевиявлення суб'єкта-експерієнцера: *Петро одужує*); П стану (статична ознака, не пов'язана з волевиявленням суб'єкта-експерієнцера: *Петро – учитель*).

За семантикою окремо виділяють П буття (*існувати, бути*). Решту П поділяють на П фізичної сфери (*ходити, носити, бити, будувати* тощо) й П духовної сфери (розумової дії: *думати, розмірковувати, вважати, згадувати* тощо; інформації та знання: *інформувати, передавати, сповіщати, знати, пам'ятати* тощо; духовного / емоційного / психічного стану: *переживати, радіти, захоплюватися*; духовного / емоційного / психічного впливу: *тривожити, непокоїти, тішити* тощо; суб'єктивно-оцінних / емоційно-оцінних відношень: *подобатися, схвалювати, осуджувати, хвалити* тощо; чуттєвого сприйняття: *бачити, чути* тощо; логічного умовиводу: *обґрунтовувати, встановлювати* тощо). Проміжну групу становлять П мовленнєвої діяльності (*говорити, шепотіти, розказувати*) й соціальної активності (*нагороджувати, дякувати, рекомендувати*).

За критерієм присутності / відсутності семи впливу розмежовують каузативні П (*заставляти, заспокоювати, налякати*) та некаузативні П (*сидіти, стояти, боятися*).

Крім того, виділяють кількісні П (кількісна ознака: *багато, мало, численний*), які протиставляють усім іншим якісним П (некількісна ознака). Останні охоплюють реальні П (такі, що подають ознаку як факт: *Я знаю, що вона українка*) і модальні П (такі, що оцінюють можливість ознаки: *Я думаю, що вона українка*); фазисні П (такі, що вказують на часові фази існування динамічної ознаки: *починати, продовжувати, завершувати*) й аспектуальні П (видові: *говорив – заговорив*). Модальні, каузативні й фазисні П називають функторами – («ущербні» П, що вимагають обов'язкового доповнення предикатними актантами) [Адмони 1955; Алефиренко 2005; Апресян 1983; Арутюнова 1980, 1990, 1999; Кибрик 1980; Богданов 1977, 2007; Бондарко 1984; Васильев 1976; Вихованець 1983; Гак 1998; Демьянков 1980; Кронгауз 2001; Кубрякова 2004; Никитин 1988, 2003; Приходько 2002; Распопов 1981; Степанов 1981, 2002; Теньер 1988; Тестелец 2001; Чейф 1975; Fillmore 1968, 1977; Lakoff 1971].

ПРЕСУПОЗИЦІЇ – передумови дискурсивної реалізації висловлення; спільна налаштованість учасників дискурсивної взаємодії на сприйняття актуалізованої висловлення інформації як комунікативно релевантної.

Виділяють *семантичні пресупозиції* і *прагматичні пресупозиції*.

СЕМАНТИЧНІ ПРЕСУПОЗИЦІЇ (СП) становлять різновид семантичних наслідків. Судження Р вважають СП судження S, якщо як з істинності, так і з хибності S впливає, що Р є істинним. Хибність СП веде до аномалії судження S. Наприклад, СП висловлення *John gave me the book* є *John exists*. Ця СП залишається істинною і при запереченні (*John didn't give me the book*), запитанні (*Will John give me the book?*), і при дії інших епістемічних (*I believe John gave me the book*) і модальних операторів (*John must have given me the book / John, give me the book*) [Макаров 2003, с. 119].

Існує проблема розмежування СП і формально-логічних інференцій (ФЛІ) або простих логічних наслідків (entailments). Для висловлення *John gave me the book* ФЛІ включають такий ряд суджень: *Somebody gave me the book; John gave somebody the book; John gave me something*.

ФЛІ відрізняються від СП тим, що у випадку ФЛІ хибність вихідного висловлення передбачає хибність наслідку, тобто для істинного судження *John gave me the book* логічні наслідки – *Somebody gave me the book; John gave somebody the book; John gave me something* – будуть істинними, а для заперечного висловлення *John didn't give me the book* –

хибними. Відповідно, СП відрізняються від ФЛІ здатністю зберігатися при зміні модального або епістемічного контексту висловлення. Більш детально про СП див. [Dismore 1981; Gazdar 1979; Levinson 1983; Heim 1991; Soames 1991; Yule 1996].

До аналізу дискурсу залучені лише ПРАГМАТИЧНІ ПРЕСУПОЗИЦІЇ (ПП), які орієнтовані не на висловлення як таке, а на продуцента й інтерпретатора висловлення. ПП розуміють як відношення між мовцем і доречністю висловлення у контексті [Keenan 1971; Levinson 1983, с. 177]: Р є ПП судження S, якщо кожний раз, коли промовляння S є комунікативно доречним, адресант висловлення S вважає, що Р є істинним, і припускає, що його адресант також вважає, що Р є істинним [Макаров 2003, с. 136; Stalnaker 1972, с. 387; 1974, с. 200-300; Auwera 1979, с. 251; Kevelson 1980, с. 56].

Набір усіх ПП мовця в певному контексті задає клас можливих світів, в яких ці ПП є релевантними, але не обов'язково істинними: «Пропозиція є пресупозицією в прагматичному смислі, якщо мовець вважає її істинність очевидною і виходить з того, що інші учасники контексту вважають так само» [Столнейкер 1985, с. 427].

Поняття ПП тісно пов'язане з поняттям *інтерсуб'єктивності* (див. КОМУНІКАЦІЯ) як базової умови дискурсивної діяльності: суб'єкти дискурсу (як продуцент, так і інтерпретатор висловлення) мають володіти *спільним пресупозиційним фондом* (СПП), без якого їхня спільна діяльність (породження й інтерпретація висловлення) є неможливою. СПП також називають метаконтекстом [Тарасова 2000, с. 274], спільними знаннями (*shared knowledge, common knowledge, background knowledge*) [Gupertz 1982, с. 84; Hall 1969; Lewis 1969, с. 52-60], культурними сценаріями (*cultural scripts*) [Вежбицкая 1990], обопільними знаннями (*mutual knowledge*) [Ballmer 1981, с. 17-55; Clark, Marshall, с. 10-63; Shiffer 1972, с. 30-42; Sperber, Wilson 1982, с. 60-131], загальними підставами (*common ground*) [Clark 1996, с. 92-121], енциклопедичними знаннями [Залевская 1999, с. 100], когнітивним підґрунтям [Красных 2003, с. 61], базовим стереотипним ядром знань [Прохоров 1997, с. 5-21], заданою інформацією (*given information*) [Stalnaker 1974, с. 197-214], комунікативною компетенцією [Hymes 1972(a), (b)], загальними контекстуальними уявленнями [порівн. КСКТ, с. 174], системою даних [Каменская 1990, с. 19], єдиним інформаційним тезаурусом [Залевская 2005, с. 429], спільним когнітивним фондом [Макаров 2003, с. 136] тощо й зараховують до нього знання, уявлення, образи, переконання, очікування, оцінки, відчуття, емоційні стани, упередження членів конкретної етнолінгвокультури, що задають клас «можливих світів», у рамках яких є релевантними їхні ПП.

Уважають, що окрім спільного етнокультурного пресупозиційного фонду, суб'єкти дискурсу володіють також спільним пресупозиційним фондом усіх соціальних груп (професійних, сімейних, освітніх, конфесійних, політичних, територіальних, за інтересами тощо), членами яких вони є; а також можуть мати знання, що є їхнім особистим надбанням. Індивідуальні пресупозиційні фонди відрізняються своїми епістемічними складниками, але їхньою центральною значенневою ланкою є феноменальне ядро, що відбиває структуру спілкування й діяльності, доступну всім учасникам дискурсивної ситуації [Макаров 2003, с. 152].

СПП не слід розуміти як певну кількість інформації, яка є однаковою мірою доступною суб'єктам дискурсу. Інтерсуб'єктивна природа СПП полягає в *обопільній схильності* суб'єктів до сприйняття інформації, завдяки якій виправдовуються припущення адресанта щодо того, що адресат з певною мірою ймовірності може *прийняти на віру* [Макаров 2003, с. 137; Столнейкер 1985, с. 427; Brown, Yule 1983, с. 29; Givon 1995, с. 50; Grice 1981, с. 190]. СПП не є готовою інформацією, заданою до акта спілкування: він *динамічний*, а не статичний: індивідуальні знання суб'єктів дискурсу, їхня концептуальна система – це динамічна система даних (уявлень, думок, знань), що безупинно конструюється та модифікується [Каменская 1990, с. 19; Макаров 2003, с. 132; Schiffrin 1994, с. 356]. Динамічність СПП забезпечується *творчою активністю* суб'єктів дискурсу, адже вони розуміють мовні вирази лише за умови, що постійно «інтерпретують контексти» [ван Дейк 1989, с. 30; Sperber, Wilson 1982, с. 129-130] і здійснюють спільну діяльність конструювання смислів.

Існує необхідність більш чіткого розмежування ПП з *дискурсивними імплікатурами* (ДІ) й *ймовірно-індуктивними інференціями* (ЙІ). ДІ становлять собою спосіб представлення інформації мовцем, за якого інтерпретація висловлення передбачає опору не стільки на лінгвальний ко-текст, скільки на СИТУАТИВНИЙ КОНТЕКСТ ДИСКУРСУ; ЙІ є способом інтерпретації як експліцитно, так і імпліцитно поданої інформації, з тією різницею, що у випадку імпліцитної інформації існує більша вірогідність того, що інтерпретатор виведе смисли, які не «мав на увазі» адресант; ПП репрезентує постійно оновлюваний й модифікований когнітивно-перцептивно-афективний досвід учасників дискурсивної взаємодії, що уможливорює процес породження й інтерпретації висловлення на основі обопільної схильності до сприйняття певної інформації як комунікативно релевантної.

ПРОПОЗИЦІЯ – базова структура репрезентації знань.

Уважають, що специфіка вживання терміна «пропозиція» в сучасній когнітивній науці значною мірою визначена Г. Фреге [Frege 1892], який

«відокремив думку від акта її промовляння мовцем» [Арутюнова 1990(б), с. 119].

За Г. Фреге, П становить собою модель елементарного речення, яка включає логічний суб'єкт і логічний предикат (властивість, приписувану суб'єкту). Незмінний конститuent моделі є аргументом, а перемінний – функцією. Пропозиціональна функція (ПФ) може реалізуватися як суб'єктом, так і предикатом. Наприклад, у П *X* (*фіалка / троянда / гладіолус*) – це квітка та *X* (*сосна / береза / верба*) – це квітка ПФ реалізується суб'єктом при незмінному предикаті; у П *Фіалка* – це *X* (*квітка / дерево / предмет*) ПФ реалізується предикатом. При цьому деякі з наведених П є істинними (*X* (*фіалка / троянда / гладіолус*) – це квітка; *Фіалка* – це *X* (*квітка*), а деякі – хибними (*X* (*сосна / береза / верба*) – це квітка; *Фіалка* – це *X* (*дерево / предмет*)).

Поняття ПФ Г. Фреге набуває розвитку у логіці, де ПФ застосовується для встановлення істинності / хибності судження, вираженого реченням (висловленням), а власне П розуміється як: 1) судження (певна форма думки), що стверджує або заперечує щось стосовно дійсності, і може бути істинним або хибним (*Людина смертна / безсмертна*); 2) «об'єктивований» зміст думки, відокремленим від комунікативної мети ствердження або заперечення й здатний набувати істинного або хибного значення, поєднуючись з відповідною комунікативною метою (П *Людина безсмертна*, поєднуючись з комунікативною метою ствердження, утворює судження, яке має значення «неправда»); 3) об'єктивований зміст речення будь-якого комунікативного типу; у цьому випадку П співвідносна з ПФ від прагматичних перемінних, які набувають конкретних значень у висловленні й перетворюють ПФ у замкнуту пропозицію (для того, щоб визначити, істинним чи хибним є твердження *Петро кохає Галю* потрібно знати, про яких Петра і Галю йде мова, де, коли, ким і кому було зроблене це твердження тощо).

Тлумачення П як реляційної структури, що складається з аргументів та предиката, відбиває ідею про ізоморфізм семантико-синтаксичної структури П і структури факту (Б. Рассел [Russell 1956], Л. Вітгенштейн [Wittgenschtein 1978], Ч. Філмор [Fillmore 1968, 1977], С. Кацнельсон [Кацнельсон 1984, 1986]).

Дискурсивні реалізації П тлумачать в термінах комунікативних чи пропозиціональних настанов (*communicative or propositional attitudes*) [Richard 1990]. Уявлення про П як незмінний, інваріантний зміст речення, що позначає реальний або можливий стан справ і стає стабільним семантичним ядром висловлення, яке зберігається при його трансформаціях (*Я вважаю / сумніваюся / думаю / заперечую, що промовець переконав*

учасників круглого столу) слугує підставою для виділення *об'єктивної семантичної константи*, яка при реалізації у дискурсі може набувати логіко-семантичного значення істинності, і *суб'єктивної змінної*, яка виражає відношення смислу висловлення до дійсності, оцінку достовірності повідомлення мовцем, комунікативну мету висловлення й емотивне ставлення мовця до повідомлення. За такого підходу семантика мови розглядається крізь призму істинності / хибності й інтенції / конвенції [Carston 1988; Davidson 1984; Gazdar 1979; Montague 1974; Tarski 1944].

У семантичному синтаксисі та відмінковій граматиці вивчаються шляхи реалізації ПФ на підставі заповнення змінних П різними одиницями мови й узагальнення відношень, що встановлюються між аргументами та їх функціями. П розглядається як абстрактна модель позамовної ситуації, до складу якої входять АРГУМЕНТИ і ПРЕДИКАТ, котрий набуває модальних і вищо-часових характеристик. Центром П є предикат, який вказує на кількість та статус аргументів, а також відношення між ними [Адмони 1955; Алефиренко 2005; Апресян 1983; Арутюнова 1999; Богданов 1977; Бондарко 1984; Васильев 1976; Вихованець 1983; Гак 1998; Дем'янков 1980; Кибрик 1980; Кобозева 2007; Кронгауз 2001; Кубрякова 2004; Никитин 1988, 2003; Падучева 1985; Приходько 2002; Распопов 1981; Степанов 2002; Теньер 1988; Тестелец 2001; Чейф 1975].

У когнітивній лінгвістиці П розуміють як елементарну когнітивну структуру, що відображає певні онтологічні відношення між предметами й їх властивостями як вони осмислені в голові людини [Кубрякова 1986]. П є конститутивним елементом ФРЕЙМУ, який включає логічний суб'єкт (цільовий концепт) і логічний предикат (ознаку, приписувану суб'єкту). Незмінний конститuent П є аргументом, а змінний – функцією. Перемінна (функція) П може реалізуватися як суб'єктом, так і предикатом. Зв'язані набори П (кілька ознакових предикатів при одному суб'єкті або реляції між кількома предметними сутностями (АКТАНТАМИ) в рамках стандартної ситуації, що лежать в основі приписуваних актантам аргументних ролей (за Ч. Філмором [Fillmore 1968, 1977]) утворюють фрейми [Жаботинська 2009(а), с. 5-6]; див. також [КСКТ 1996, с. 137-140; Болдырев 2001, с. 37; Караулов 1987, с. 194; Макаров 2003, с. 150-151; Панкрац 1992, с. 24; Anderson 1996; Dijk van 1995; van Dijk, Kintch 1983; Fodor 1988; Lakoff 1971; Levinson 1983, с. 276; Schank 1982].

Більшість теорій П побудовано на інформаційно-кодovій моделі КОМУНІКАЦІЇ. На думку М. Л. Макарова, своєю чільною роллю П зобов'язана тому авторитету, що його у 70-х і 80-х роках ХХ століття здобуває когнітивна модель пам'яті як асоціативної мережі (*associative*

network) [Anderson, Bower 1973; Fiske, Taylor 1991; Cognitive Science 1987, с. 26], в рамках якої П вважають базовим кодом [Макаров 2003, с. 150]. Відповідно до цієї моделі, знання зберігаються в пам'яті людини у вигляді наборів П, що складаються з мережі вузлів (*nodes*): дієслів та імен, а також зв'язків між ними (*links*). Асоціативні зв'язки між вузлами тим стійкіші, чим частіше відбувається їх *активація*, тобто «викликання знань з пам'яті». Чим більше зв'язків, тим більше альтернативних маршрутів активації (*alternative retrieval routes*). Важливим аспектом цієї теорії є розмежування довготермінової та оперативної пам'яті (*long-term memory – short-term memory*). Теорія асоціативних пропозиціональних зв'язків побудована за принципом *послідовного процесора*: знання не змінюються під час переходу з довготермінової пам'яті в оперативну, вони подані як застигла конфігурація.

Із середини 80-х років у когнітивних науках популярності набувають інші моделі пам'яті й когнітивної архітектури в цілому [КСКТ 1996, с. 12; Anderson 1996; Jackendoff 1992(b)]. Ці моделі доповнюють пропозиціональну модель новими уявленнями про когнітивні процеси. Однією з найбільш відомих є модель *паралельно розподіленого оброблення інформації* (*PDP, parallel distributed processing*) [McClelland, Rumelhart, Hilton 1986, с. 3-44; Fiske, Taylor 1991, с. 309-311]. На відміну від асоціативної моделі, вона побудована за принципом *рівнобіжного процесора*, що дозволяє подати знання не статично, а динамічно. У межах цієї моделі активація не може відповідати виклику структури, попередньо закладеної в пам'ять, оскільки структури знання не зберігаються в ній у готовому вигляді, а виникають під час когнітивної діяльності людини (див. більш детально [Сонин 2002, с. 163-165]).

Модель паралельно розподіленого оброблення інформації не заперечує роль П як базового коду репрезентації знань. При цьому акцентується безупинна модифікація набору П у пам'яті, динаміка когнітивних структур старого й нового знання відтворюється в термінах зміни статусу П під час переходу з оперативної в довготермінову пам'ять, коли вона залучається на правах конститутивного елемента до когнітивних структур, що мають більш складну організацію, на кшталт фреймів, акцентується роль ІНФЕРЕНЦІЙ, ІМПЛІКАТУР, ПРЕСУПОЗИЦІЙ, пояснюється можливість сприйняття повідомлення в неідеальних умовах, коли воно втрачає частину своєї «форми».

ПРОТОТИП – мінімізоване знання, що становить ядро, навколо якого сформований концепт, і слугує когнітивною точкою референції для формування однойменної категорії.

У найбільш загальному вигляді П тлумачать як ідеалізований член категорії з максимально повним набором ознак, якому властиві: 1) цілісність сприйняття; 2) швидка ідентифікацію; 3) широке функціонування; 4) мовна репрезентація загальноповживаним, нейтральним, простим, первинним з точки зору входження у словник словом [Rosch 1972(a), (b), 1975, 1976, 1977, 1978; Lakoff 1987]; «концепт, що лежить в основі формування категорії й визначає її зміст» [Болдырев 2001, с. 83].

Концепт є здатним виконати свою класифікаційну функцію, тобто звести все розмаїття спостережуваних феноменів під єдину рубрику і сформуванати категорію, лише завдяки наявності в його структурі мінімізованого типізованого знання – П. Якщо концепт – «це все, що ми знаємо про об'єкт у всій екстензії цього знання» [Телия 1996, с. 97], то прототип становить собою деяку мінімізовану й типізовану (універсальну чи культурно-національну) форму знання, «яка кореспондує з поняттям, формує зміст і умови референції» [там само, с. 95].

Прототип закладений у свідомості людини від народження, «він не аналізований, а просто «даний» (презентований чи продемонстрований)» [КСКТ 1996, с. 142].

Прототип є підґрунтям пізнавальної і мисленнєво-мовленнєвої діяльності людини, реалізованих у дискурсі. «Переклад» з мови мозку під час мовленнєво-розумової діяльності відбувається на підставі прототипів: «Зміст знака (слова) створюється психікою індивіда, який говорить / пише, під час породження дискурсу, що починається із задуму висловлення й рішення про використання відповідних слів і закінчується прослуховуванням чи зоровим контролем за знаками, що «випускаються». Зміст отриманого знака (насправді лише його форми) створюється знову у процесі сприйняття дискурсу індивідом, що слухає / читає, котрий починається із зіставлення отриманих матеріальних форм з образами відповідних прототипів і закінчується виведенням (*inference*) відповідних концептів» [Архипов 2001, с. 14-15, див. також Залевская 1999, с. 6-7].

Виділяють **різновиди прототипів**. До таких відносять типові приклади, соціальні стереотипи, ідеали, взірці, зразки, метонімічні моделі [Болдырев 2001, с. 81-82].

Типові приклади, як правило, не усвідомлюються. Вони сприймаються як такі і мають стабільний характер. Так, залежно від лінгвокультури, типовим прикладом фрукта може бути банан або яблуко.

Соціальні стереотипи є одним із різновидів П [Болдырев 2001, с. 36; Красных 2003, с. 269; Телия 1996, с. 94] і становлять собою мінімізоване й конкретизоване, «суперфіксоване, суперстійке» [Прохоров 1997] уявлення про предмет чи явище, що асоціюється з конкретним концептом [Красных

2003, с. 232]. Наприклад, уявлення про типового американського політика містить таку інформацію: «Займає улесливу позицію, зарозумілий, безчесний» [Lakoff 1988, с. 34]. Соціальні стереотипи усвідомлюються, можуть викликати неприйняття, змінюються з часом і різняться у різних лінгвокультурах.

Ідеали являють еталонні взірці, як наприклад, уявлення про ідеального чоловіка – добре заробляє, викликає повагу, не має поганих звичок, вірний дружині, привабливий. При цьому ідеали можуть не співпадати ні з типовими прикладами, ні зі стереотипами (стереотипне уявлення про чоловіка містить такі характеристики: лінивий (сидить на дивані перед телевізором), мало заробляє, неспортивний, нецікавий тощо).

Зразки представляють категорію на основі знання про її окремих членів, як скажімо, П «перша ракетка світу» в різний час репрезентується уявленням про конкретну особу, яка займає це почесне місце.

Метонімічні моделі П представляють категорію на основі схеми ЧАСТИНА-ЦІЛЕ. Так, Оксфорд є П моделі престижної освіти.

СИГНІФКАТ – результат пізнавальної діяльності суб'єкта, пов'язаної з осмисленням ознак предметної сутності, репрезентованої **ДЕНОТАТОМ**; ідеальна репрезентація позначуваного ознакового імені.

С є однією з форм мовленнєво-мисленнєвої реалізації **КОНЦЕПТУ** (поряд із денотатом), спеціалізацією концепту в ознаковій функції, коли зміст концепту конституюється за рахунок відсічення ознак, несумісних з денотатами певної структури [Никитин 2003, с. 172].

Традиційно С тлумачиться як відображення у свідомості індивіда властивостей відповідного денотата [Morris 1971]; зміст поняття у традиційній логіці; «поняття» у класичному семантичному трикутнику [Ogden, Richards 1923]; «смысл» (Sinn) у трикутнику Г. Фреге [Frege 1892]; «інтенціонал» (зміст поняття) за Р. Карнапом [Карнап 1959], «концепт» у А. Черча [Черч 1960]. С протиставляється денотату-референту як ідеальне матеріальному; денотату-екстенціоналу як номінат слова у системі мови номінату слова у мовленні [Гак 1986].

Висловлюються ідеї про існування «пропозитивних» С, які іменують ситуацію (подібно до того, як С слова пов'язують з поняттям, С речення / висловлення – з «судженням» («думкою», «пропозицією», «предикацією», «семантичною моделлю речення»). Ці ідеї втрачають релевантність при протиставленні С денотату як нереперенційної одиниці референційній.

СИРКОСТАНТ – факультативний учасник предметної ситуації, відображеної висловленням.

У семантичному синтаксисі АРГУМЕНТ (АКТАНТ), що не входить до числа обов'язкових семантичних валентностей ПРЕДИКАТА; мисленнєвий аналог місця, часу, причини, умови тощо у структурі ПРОПОЗИЦІЇ, що репрезентує семантичну модель речення [Алефиренко 2005; Апресян 1983; Арутюнова 1999; Богданов 1977, 2007; Бондарко 1984; Васильев 1976; Вихованець 1983; Гак 1998; Кронгауз 2001; Никитин 1988, 2003; Приходько 2002; Распопов 1981; Степанов 2002; Сусов 1973; Теньер 1988; Тестелец 2001; Чейф 1975].

У когнітивній лінгвістиці – відповідний учасник схеми дії [Dirven, Verspoor 1998] або конститuent / слот ФРЕЙМУ [Жаботинська 2009(б); Кубрякова 2004; Goldberg 1995; Fillmore 1968, 1977; Lakoff 1971].

СИТУАТИВНИЙ КОНТЕКСТ ДИСКУРСУ – спосіб моделювання релевантних з точки зору суб'єкта факторів оточуючого середовища, що виробляється у процесі взаємодії суб'єкта із середовищем, під час якої фактори цього середовища стають частиною внутрішнього світу суб'єкта.

Поняття СК втілює синергетичну ідею неможливості встановлення сутнісних характеристик об'єкта без врахування факторів природного середовища його існування, яка об'єктивується в таких термінах функціональної лінгвістики, як «концепт – домен / когнітивна модель / фрейм» (когнітивна семантика), «профіль – база» (когнітивна граматика), «текст – ситуаційний контекст» (дискурсологія), «референтна ситуація – комунікативна ситуація» (комунікативна лінгвістика) [Морозова 2010(а), с. 99-100].

Поняття СК еволюціонує у процесі розвитку функціоналізму разом з поняттям ДИСКУРСУ й відбиває різні методологічні підходи до тлумачення останнього. Аналіз СК передбачає вирішення двох взаємопов'язаних проблем: 1) сутнісної природи СК; 2) принципів побудови моделей СК.

Проблема сутнісної природи СК вимагає прояснення ролі суб'єкта дискурсу в виокремленні СК як інструменту аналізу дискурсу.

З позицій **репрезентаційного СТИЛЮ МИСЛЕННЯ** СК постає як віддзеркалення оточуючої дійсності у свідомості суб'єкта. Така позиція співзвучна метафорі дзеркала, що тлумачить мову як інструмент накопичення й обміну інформацією про навколишній світ, який існує незалежно від суб'єкта й віддзеркалюється в поняттях – результатах пізнавальної діяльності, які об'єктивуються одиницями мови.

При цьому має місце певна варіативність поглядів щодо ступеня активності суб'єкта пізнання у виокремленні СК, яка втілюється у метафорі кривого дзеркала: «мова віддзеркалює дійсність не прямо, а через два зигзаги: від реального світу до мислення та від мислення до мови. Метафора із дзеркалом вже не така точна, як здавалося спочатку,

тому що дзеркало виявляється кривим: його викривлення зумовлене культурою мовного колективу» [Тер-Минасова 2007, с. 10].

У перших спробах опису поняття СК домінує спрощений вульгарний підхід, де СК постає як «реальність оточуючого середовища», яка сприймається людиною безпосередньо через її сенсорний досвід [Malinovsky 1935, с. 57], без систематизації й упорядкування на підставі певних теоретичних моделей. За такого підходу завдання системного аналізу параметрів СК перетворюється на «спробу описати безкінечність» [Cook 1990, с. 1]. У класифікації Д. Магнуссона таке розуміння СК інтерпретується як реальна ситуація в її зовнішніх, об'єктивних проявах, як вона може бути описана безпристрасним, універсальним суб'єктом [Magnusson 1981, с. 32].

У більш пізніх функціональних описах СК постає як певним чином структурована абстракція [Дейк 1989, с. 15]; ментальний конструкт, результат обробки певного перцептивного досвіду свідомістю суб'єкта [Firth 1957]; «знання про релевантні чинники світу і ко-текст, скоріше ніж світ і ко-текст як такі» [Cook 1992, с. 24]; ситуація через сприйняття реальних індивідів [Magnusson 1981, с. 32]; «знання, вірування, уявлення, наміри в їхньому відношенні до комунікантів, дискурсу, реального й можливого світу, до культурної ситуації, статусно-рольових стосунків учасників, способу комунікації, стилю дискурсу, предмета й регістру спілкування, рівня формальності інтеракції, фізичного і психологічного стану – усіх аспектів контекстуальності» [Макаров 2003, с. 150].

За такого розгляду до параметрів ситуації залучаються усі ті, що є дискурсивно релевантними, тобто впливають на реалізацію змісту висловлення. При цьому у сучасній лінгвістичній літературі не існує загальноприйнятої моделі комунікативної ситуації, в якій систематизувалися б усі її можливі параметри. До таких зараховують досить різноманітні феномени, як, наприклад, предмет спілкування, рівень формальності / неформальності, контактності / дистантності спілкування, статусно-рольові відношення, місце спілкування, обставини, соціально-культурне середовище, ступінь знайомства комунікантів, їхній емоційний, психологічний, фізичний стан, ставлення один до одного та до предмету спілкування, наміри, мотиви, мету спілкування тощо.

Функціональні моделі СК поділяються на статичні і динамічні. **Статичні моделі** уподібнюються «стоп-кадру», що репрезентує ситуацію як застигле зображення [Schiffrin 1994, с. 365]. Вони відповідають ситуативному тлумаченню дискурсу, що вкладається у формулу «текст + ситуація», де ситуація постає як зовнішня стосовно суб'єкта дискурсу сутність.

За наявністю / відсутністю у процесі аналізу СК процедури типологізації (розрізнення й зіставлення параметрів, характерних для різноманітних ситуацій й встановлення на цій основі типів дискурсу) статичні моделі поділяються на *внутрішньоситуаційні* й *міжситуаційні* [Гришина 1997, с. 125].

Переважає більшість широко відомих моделей СК відносяться до статичних *внутрішньоситуаційних* [Беликов, Крысин 2001, с. 61; Карасик 2002, с. 23; Красных 2003, с. 87-91; Полюжин 2003, с. 6-20; Argyle e.a. 1981; Brown, Fraser 1979, с. 35; Cicourel 1987; Cook 1990; Dijk 1981, с. 9; Dascal, Weizman 1987; Dijk, Kintch 1983; Duranti, Goodwin 1992; Firth 1957; Fishman 1976, с. 257; Furnman 1981; Gumperz 1982; Hymes 1972, 1977; Johnson-Laird 1983; Leech 1983; Levinson 1983, с. 2-23].

Одним з таких прикладів є модель М. Геллідея, де основні метафункції мови – концептуальна, оцінно-комунікативна (*interpersonal*) й текстова – співвіднесені з такими контекстними перемінними, як поле (*field*), тональність (*tenor*) і формат (*mode*). Концептуальна функція передбачає відображення дійсності (хто і що робить, на кого / що спрямована дія, коли, де, чому і як) й має емпіричний (репрезентація досвіду засобами лексики й морфології) та логічний (репрезентація синтаксичних відношень на кшталт сурядності / підрядності) аспекти. Оцінно-комунікативна функція полягає в організації соціальної взаємодії і включає експресивний (орієнтованість на адресанта) та конативний (орієнтованість на адресата) аспекти. Текстова функція передбачає організацію концептуального й оцінно-комунікативного змісту тексту відповідно до контексту.

Контекстні перемінні отримують такі визначення: поле постає як соціальна дія (що відбувається), головним складником якої є вербальна взаємодія комунікантів, а визначальною характеристикою – царина спілкування (сфера функціонування мови – математика, релігія, політика тощо); тональність тлумачиться як рольова структура (хто бере участь у соціальній дії), яка включає статусні, позиційні й реляційні ролі як постійні, так і змінні, а також дискурсивні ролі, що формуються на ґрунті соціальних ролей й відповідають меті спілкування; форму розуміють як символічну організацію (яку роль відіграє мова у тій діяльності, частиною якої вона є), що залежить від поля й тональності й містить канал передачі інформації (письмовий, усний, комбінований), «риторичну форму» (переконування, пояснення, настанови) й таку характеристику ситуації, як формальність / неформальність. Різні комбінації мовних і контекстних параметрів визначають реєстр дискурсу, тобто різновид мовлення, який виділяється відповідно до соціальної діяльності [Halliday 1978, 1985].

У такому трактуванні реєстр є співзвучним мовленнєвому жанру М. М. Бахтіна.

Теорія реєстрів М. Геллідея отримує розвиток у теорії реєстрів і жанрів Дж. Мартіна, де реєстр постає як контекст ситуації, а жанр – як контекст культури [Martin 1992]; див. також [Hasan 1995; Poynton 1985; Ventola 1995].

Міжситуаційне розуміння СК співвідносне із тлумаченням дискурсу як «сукупності текстів», що об'єднуються на основі характеристик дискурсу, які обумовлюють комунікативну специфіку суб'єкта соціальної дії й передбачають відповідь на запитання *чий* або *який* дискурс? (наприклад, Барака Обама, парентальний, спортивний, патріотичний, політичний, терапевтичний, релігійний, юридичний тощо) [Морозова 2010(а), с. 102]. Критерії виділення типів дискурсу за таким принципом розроблені у низці досліджень [Белова 2002; Григорьева 2007; Шевченко, Морозова 2005; Карасик 2002, 2009; Красных 2003 та ін.].

Прикладом міжситуаційних моделей СК є модель А. Д. Белової, яка, розвиваючи теорію мовленнєвих жанрів М. М. Бахтіна, розрізняє типи дискурсу за сферою комунікації, а різновиди – за характером комунікації, різні вияви яких і визначають комунікативну специфіку суб'єкта дискурсу. Згідно з цією типологією, за сферою комунікації дискурс поділяється на академічний, дипломатичний, політичний, рекламний, релігійний, медичний тощо; за характером – відповідно до висування на перший план одного з потенційно можливих класифікаційних критеріїв – на спонтанний / підготовлений (за функціонально-стилістичним), офіційний / неофіційний (соціолінгвістичним), чоловічий / жіночий / дитячий, парентальний / матримоніальний / сімейний тощо (за конфігурацією адресантно-адресатних відношень); аргументативний / конфліктний / авторитарний тощо (за типом комунікативної настанови) [Белова 2002].

Багатовекторність міжситуаційних моделей СК лежить в основі поняття *інтердискурсивності* як лінгвістичної когнітивно-комунікативної категорії вищого ієрархічного рівня, що об'єднує інші категорії дискурсу й проявляється у взаємодії між різними дискурсами, «побудові дискурсу одного типу за когнітивними (набір дискурсотворчих концептів тощо) й комунікативними (стратегії і тактики та ін.) стандартами дискурсу іншого типу» [Шевченко 2009, с. 57].

Когнітивний образ статичної ситуації репрезентується схемою або ФРЕЙМОМ [Макаров 2003, с. 158]. Статичні ситуації переважно містять і описують параметри, що не виходять за рамки акціонального фрейму: *ХТО, З КИМ, ДЕ, КОЛИ, ПРО ЩО і ЯК ГОВОРИТЬ*.

Динамічні моделі репрезентують СК як такий, що постійно змінюється, розгортаючись у часі і просторі. Вони «організуються <...> групою факторів і зв'язків, в яких, залежно від того чи іншого часового періоду, може отримати перевагу якийсь один з видів зв'язків, або домінуючу роль будуть відігравати цілі групи факторів і зв'язків або відношень» [Солодухо 2005, с. 86].

Підкреслюючи продуктивність динамічних моделей для аналізу дискурсу, О. І. Морозова зосереджується на етимології слова *ситуація* (*situation*), яке походить від лат. *situs* (положення, співвідношення умов і обставин, що створюють певну обстановку) й звертає увагу на наявність у значенні етимона сем «темпоральність» (*такі, що створюють*, – передбачає тимчасовість, непостійність стану справ) і «зв'язність» (на це вказує ідентифікатор *співвідношення*) [Морозова 2010, с. 102-103]. Це спостереження акцентує той факт, що за своєю природою ситуація є мінливою, динамічною, а її поліфакторний характер й виникнення випадкових зв'язків між її компонентами заважає побудові стійких закономірностей [Солодухо 2005, с. 86].

Динамічні моделі СК зосереджуються на процесі взаємодії, що протікає в реальному часі і постійно змінює конфігурації параметрів. Такі моделі відповідають тлумаченню дискурсу як взаємодії мовця й інтерпретатора в реальному часі у певному ситуативному контексті. За такого розуміння на перший план висувається категорія інтерсуб'єктивності, що у цьому випадку втілюється у намаганні комунікантів створити спільний «об'єктив», крізь який вони дивляться на світ [Langacker 1988, с. 145]. Те, що опиняється у фокусі їхньої уваги, є предметною (референтною) ситуацією, а не що залишається поза межами «об'єктиву» – комунікативною ситуацією [Морозова 2010(а), с. 103].

Терміни «статична» та «динамічна» ситуація не слід змішувати з термінами «предметна» і «комунікативна» ситуація, що вживаються, відповідно, на позначення ситуації, яка моделює *предмет* комунікативної взаємодії й репрезентована висловлюванням експліцитно, та ситуації, яка моделює *процес* комунікативної взаємодії й репрезентована імпліцитно, проявляючись у виборі мовних засобів. На подібних підставах розмежовують ситуацію спілкування й ситуацію-тему [Леонтьев 2003, с. 162], мовленнєву і предметну ситуації [Гак 1981, с. 8], ситуацію взаємодії і предметно-референтну ситуації [Макаров 2003, с. 159], ситуацію мовленнєвого спілкування і ситуацію розумової діяльності [Богин 1997, с. 146-147]. Зрозуміло, що за бажанням комунікантів «об'єктив» може бути наведеним і на ситуацію комунікації, якщо її параметри стають темою обговорення.

Хоча і статична, і динамічна моделі СК репрезентують ментальні конструкції, різні компоненти яких мають різний ступінь релевантності для різних комунікантів за різних обставин, відмінність між ними полягає у тому, що остання становить собою більш складний спосіб упорядкування компонентів, оскільки намагається схопити динаміку контексту дискурсу, що невпинно змінюється, вводячи в «об'єктив» нові параметри і видозмінюючи наявні. Складність подібного завдання виражається у скептицизмі окремих вчених, які в принципі заперечують можливість створення динамічної моделі, зазначаючи, що «динамічний опис, який системно презентує – тобто не тільки проаналізує, але й передбачить – особливості, чергування, повороти, зміни і т.п. для кожного окремого випадку, повинний бути здатним визначити умови, за яких може бути передбачена поява непередбачуваного» [Hasan 1995, с. 189].

Когнітивний образ динамічних моделей репрезентується у вигляді сценарію (сценарного ФРЕЙМУ) або скрипту [Минский 1979, с. 81; Parret 1980, с. 63]. Сценарій називають динамічним фреймом, оскільки він моделює комунікативну поведінку та її інтерпретацію. Окрім сценарію, застосовують *фазові моделі* [Морозова 2007], які моделюють комунікативну взаємодію на основі виокремлення домовленневої, мовленнєвої й постмовленнєвої фаз і задіюють сценарій для прогнозування варіантів розвитку комунікативної ситуації.

Найбільш довершеними видаються динамічні моделі, розроблені в рамках синергетичної теорії акомодатії (Communication Accommodation Theory) (апроксимації (approximation), інтерпретабельності (interpretability), управління дискурсом (discourse management) та міжсуб'єктного контролю (interpersonal control)) [Accommodating 1988; Accommodating 1995; Gallois, Giles 1998; Giles, Powesland 1975; Giles e.a. 1991; Hamilton 1991; Jones e.a. 1999; Myer-Scotton, Bolonai 2001; Street 1991]), які моделюють і прогнозують сценарії комунікативної поведінки індивідів, виходячи з припущення, що під час інтеракції мовець, втілюючи ті чи інші комунікативні інтенції, свідомо або несвідомо пристосовує свою мовленнєву поведінку під партнерів по комунікації, точніше різноманітних аспектів їхніх мовленнєвих особистостей, віддзеркалених різноманітними стереотипними настановами, а також під різноманітні контексти протікання інтеракції.

З позицій **діяльнісного СТИЛЮ МИСЛЕННЯ**, де оточуюча суб'єкта дійсність постає як епістемологічна, але не онтологічна сутність, структурно-детермінований продукт мовного опису, а об'єкт аналізу – дискурс – як породження і прояв пізнавальної діяльності суб'єкта, СК розглядається як нерозривне ціле з суб'єктом дискурсу. Взаємодія

суб'єкта і середовища (невід'ємною частиною якого є інші суб'єкти) є способом його існування й запорукою інтелектуального розвитку. За такого підходу СК не можна розглядати як об'єкт аналізу, відсторонений від суб'єкта. У діяльнісному розумінні СК тлумачиться як спосіб упорядкування факторів оточуючого середовища, що виробляється у процесі комунікативної взаємодії суб'єкта з середовищем (іншими суб'єктами), під час якої фактори цього середовища стають частиною внутрішнього світу суб'єкта.

Тлумачення СК як продукту когнітивної діяльності суб'єкта сягає корінням ідей Л. С. Виготського [Вьготский 1984], що отримали подальшу розробку у роботах К. Левіна [Lewin 1936] й зводяться до розуміння ситуації як абстракції, що утворюється в результаті ментальної обробки людиною свого досвіду; як абстрактного схематизованого конструкту, який заміщає більш складно організований або важкий для сприйняття об'єкт і вможливує його моделювання [Беляевская 2008, с. 99-100].

СТИЛЬ МИСЛЕННЯ – філософсько-методологічне підґрунтя наукових досліджень.

Розуміння основних понять сучасної лінгвістики, таких як мова, мовний знак, концепт, дискурс, комунікація, визначається СМ – репрезентаційним, який домінував в науці протягом століть, або діяльнісним, який склав альтернативу репрезентаційному в останній третині ХХ століття.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЙНИЙ СТИЛЬ МИСЛЕННЯ спирається на філософське підґрунтя об'єктивного реалізму, що бере свій початок в антропологічній концепції Аристотеля. Основні ідеї об'єктивізму зводяться до таких тез:

1) царина існування суб'єкта пізнання (об'єктивна реальність) є онтологічно первинною й незалежною від нього, але доступною його розуму;

2) суть процесу пізнання полягає у пасивному віддзеркаленні дійсності ідеальним (взятим в абстрагованості від усіх можливих фізіологічних, психологічних, соціальних, культурних тощо характеристик) суб'єктом;

3) мова є засобом об'єктивації готового знання; джерелом мовного значення є референція як співвіднесеність одиниці мови з об'єктами та явищами немовної реальності; кожна одиниця мови є нерозривною стабільною єдністю форми і значення / значень, що у сукупності створюють постійний мовний код;

4) факт мовлення являє собою реалізацію мовної системи як ієрархічно організованого набору форм-значень і правил користування ними як інструментом для вираження думки; без опори на систему мовлення не може бути ні породженим, ні інтерпретованим;

5) комунікація є можливою завдяки наявності у комунікантів спільного знання набору форм-значень і правил користування ними (мовного коду); суть комунікації полягає у кодуванні й декодуванні інформації в термінах спільного коду; мета комунікації – в обміні інформацією як готовою сутністю, закодованою в одиниці мови.

На сьогоднішній день об'єктивізм є імпліцитною філософсько-методологічною основою переважної більшості лінгвістичних досліджень.

Популярність об'єктивістської схеми пояснюється її простотою. Інтроспекція вказує індивіду на те, що його свідомість відбиває попередню ментальну діяльність. Коли індивід починає звертати увагу на зміст своїх знань, загальна структура його когнітивної системи вже сформована і його рефлексія спрямовується на вже сформовані знання, походження та природа яких для нього закриті. Індивід протиставляє себе реальності, яку він пізнає. Звідси дуалістична репрезентація Я та зовнішнього світу, у якій вони мають власний незалежний зміст [Сонин 2002, с. 6].

ДІЯЛЬНІСНИЙ СТИЛЬ МИСЛЕННЯ являє собою принципово нове розуміння процесу пізнання, яке втілюється в таких принципах:

1) суб'єкт пізнання є онтологічно первинним стосовно царини свого існування;

2) об'єкт пізнання формується у процесі пізнавальної діяльності суб'єкта – «об'єктивна» реальність постає як епістемологічна, але не онтологічна сутність, продукт осмислення й мовного опису результатів перцептивних процесів суб'єкта;

3) мова є видом комунікативної взаємодії суб'єктів, змістом якої є вироблення спільної системи орієнтації у життєвому просторі на основі формування й іменування розумових об'єктів; у кінцевому підсумку ця взаємодія спрямована на збереження екологічної системи «суб'єкт – царина існування»;

4) мовна форма набуває семіотичної значущості лише у процесі комунікативної взаємодії суб'єктів в конкретному ситуативному контексті в реальному часі.

ДСМ формується в останній третині ХХ століття на перетині кількох векторів науки – загальнонаукового (синергетика), філософського (феноменологія і постмодернізм), природничого (теорія автопойєзису), соціологічно-психологічного (символічний інтеракціонізм, конструкти-

візм, соціальний конструкціонізм, теорія соціальних уявлень і дискурсивна психологія) й мовознавчого (теорія мови як діяльності).

Загально наукові витоки ДСМ пов'язані з СИНЕРГЕТИКОЮ – міждисциплінарним напрямом науки (сформувався в 60-70 роки ХХ століття), що займається вивченням закономірностей існування (самоорганізації й саморегуляції) відкритих природних, соціальних і створених людиною штучних кібернетичних систем надвисокого ступеня складності, які не вписуються в закони геометрії Евкліда й фізики Ньютона, оскільки впорядкування їх елементів не підкоряється принципу каузативного детермінізму [Абрамова 1974; Аршинов, Буданов 1994; Добронравова 1990; Климонтович 1987; Князева, Курдюмов 1977, 1994; Налимов 1991; Носевич 1996; Пригожин 1991; Пригожин, Стенгерс 1986; Пушкин 1974; Синергетика. Философия. Научная рациональность 1999; Степин 2000; Щербаков 1990; Corning 1998; Naken 1977; Nakamura 1997 та ін.]. Мета С полягає у виявленні спільних ідей, методів і закономірностей в різних царинах точних, природничих і гуманітарних наук на основі відмови від редуціонізму і надмірної спеціалізації й прийняття голістського підходу.

Фундамент С становить загальна теорія систем Л. Берталанфі [Bertalanffi 1968], яка визначає суть природних і соціальних явищ як кооперативність дій ізольованих об'єктів, що спонтанно організуються у структуру певної системи, яка функціонує в певному середовищі. Принцип самоорганізації, що лежить в основі визначення таких систем, невідривний від іншого конститутивного синергетичного принципу, згідно з яким будь-який об'єкт має вивчатися в його функціонуванні у своєму природному оточенні. С якраз і зосереджується на здатності системи адаптуватися і самоорганізуватися й на логіці її двосторонньої взаємодії з середовищем, а також на формах інформаційного та енергетичного обміну між системою і середовищем.

Основними характеристиками синергетичних систем, що витікають із способу їх існування (самоорганізації й саморегуляції), є: 1) *відкритість* – система обмінюється енергією й інформацією з оточуючим середовищем; 2) *складність* – система постійно ускладнює свою структуру; при цьому елементи хаотизації й спрощення розглядаються як необхідні етапи еволюції; 3) *нелінійність* – результати впливу на систему не є пропорційними силі цього впливу (сума впливів не відповідає сумі реакцій), що втілюється у: спонтанності, непередбачуваності, варіантності й альтернативності шляхів еволюції системи; конструктивній ролі випадку і хаосу у розвитку системи; незворотності й неповторності

в поведінці системи; можливості досягнення макроструктурних зрушень через зміни на мікрорівні; 4) *дисипативність* – у процесі самоорганізації мають місце прояви хаотичних процесів на мікрорівні, що призводять до розсіювання (втрати) енергії або інформації; на макрорівні ці втрати постають, з одного боку, як фактор природного відбору, що руйнує все, що не відповідає внутрішнім тенденціям розвитку системи, а з другого – як фактор когерентності, що пов'язує підструктури всередині складного утворення й встановлює спільний темп розвитку.

Синергетичні системи також називають «дисипативними», визначаючи останні як інформаційні системи самоорганізації і саморегуляції з інгерентними механізмами переробки інформаційних потоків, якими постійно обмінюється система і середовище, в якому діє система [Пригожин 1991].

Поняття «дисипативна система» акцентує тісний й, на перший погляд, парадоксальний взаємозв'язок, існуючий, з одного боку, між структурою і порядком, а з другого – між структурою і дисипаціями, або втратами, інакше кажучи, між «порядком» і «хаосом» [Пригожин, Стенгерс 1986, с. 197-198].

Поява засобів опису дисипативних систем кардинально змінила уявлення про роль хаосу в їх еволюції. Хаотична поведінка на мікрорівні більше не розглядається як відхилення, що порушує логіку опису ідеальних моделей; в синергетиці такі хаотичні відхилення (*флуктуації*) розглядаються з особливою увагою, оскільки розростання флуктуацій на мікрорівні трансформує макроструктуру системи, створюючи точки *біфуркації* (точки розгалужень шляхів еволюції за критичного значення параметра, при підвищенні якого система може перебувати в більш, ніж одному відносно стабільному стані). Такий відносно стабільний стан, що притягує до себе усю множинність траєкторій еволюції, визначених різними вихідними умовами, називають *атрактором*. Окрім того, хаос також сприяє об'єднанню простих структур у більш складні: хаос на мікрорівні, що проявляється у різного роду дисипативних процесах, призводить до вирівнювання темпів розвитку частин об'єднуючої системи в один темпопростір.

Функціонуючи в оточенні, дисипативна система розвиває специфічні механізми контролю, без яких вона приречена на дезінтеграцію або перетворення в аморфну масу елементів, що знаходяться в хаотичному русі. У процесі саморегуляції система реорганізує свою внутрішню структуру (включно з типами і конфігурацією її підсистем) і «виробляє» «зовнішню політику», яка б дозволяла їй ефективно гармонізувати відношення з «оточуючим світом». Після оцінювання інформації,

отриманої ззовні, система активує *адаптер* – специфічну програму зворотного зв'язку, щоб відповісти на тиск середовища.

Ідеї С були сприйняті мовознавством [Арнольд 1991; Герман 2000; Ейгер 1992; Киященко 2000; Молчанова 2009; Москальчук 2003; Піхтовнікова 1999; Піщикова 2003; Тарасова 1997; Том 1975; Tarasova 2001 та ін.].

Проте, спроби синергетичного осмислення мови знаходяться ще на початковій стадії й нерідко тяжіють до узагальнень, де синергетичні поняття лише відіграють роль наукових метафор. Подекуди застосування термінологічного апарату С до аналізу мови пов'язане з підміною понять. Наприклад, системою самоорганізації вважають мовний знак: «Нелінійність мовного знака доведена ще Р. Якобсоном» [Молчанова 2009, с. 158]; мову: мова – це «відкрита нелінійна система, що зазнає внутрішніх та зовнішніх коливань, що допускають як нестабільність і хаотичність структур, так і їх упорядкованість» [Астафьева 1999, с. 119]; текст: «Текст – будь-яке двостороннє мовне утворення, що має смисл і спонтанність, системність та синергію і функціонує як система, що саморозвивається і самоорганізується» [Мышкина 1991, с. 62].

Такі визначення описують мовний знак, мову і текст так, нібито вони володіють синергетичними властивостями самі по собі, незалежно від суб'єкта мовленнєвої діяльності, й відтак маскують системоцентричне розуміння мовних явищ вживанням термінології С: «Тіло знака, взяте саме по собі без людини, що його означає, не містить ніякої внутрішньої енергії, не може самоорганізовуватися структурно» [Залевская 2003, с. 63]; «Слабкість більшості традиційних (структуралістських) досліджень поезики якраз в тому, що вони вбачають системність у самому тексті, а не в процесі його породження» [Леонтьев 1999, с. 205].

Терміни С доволі часто застосовуються й у визначеннях дискурсу, наприклад: «Користуючись мовою сучасної концепції нелінійних динамік, можна сказати, що дискурсивність може бути інтерпретована як іманентна здатність нерівноважного середовища до самоорганізації, процесуальність, що реалізується як нелінійність» [Усманова 2001, с. 237]. Проте такі визначення є надто абстрактними і вимагають пояснень.

Перспективи розвитку синергетичних ідей у мовознавстві, очевидно, пов'язані з теоріями мовленнєвої взаємодії, які розглядають мовця як комплексну незамкнуту систему-організм, для якого зв'язок з навколишнім середовищем є основним джерелом мотивації мовленнєвих дій, й пропонують детально розроблений термінологічний та методичний апарат, який базується на синергетичних методологічних принципах. Однією з таких теорій є Комунікативна Теорія Акомодації (КТА)

(Communication Accommodation Theory) ([Accommodating 1988; Accommodating 1995; Gallois, Giles 1998; Giles, Powesland 1975; Giles e.a. 1991; Hamilton 1991; Jones e.a. 1999; Myer-Scotton, Bolonai 2001; Street 1991]), яка моделює й прогнозує сценарії комунікативної поведінки індивідів, виходячи з припущення, що під час інтеракції мовець, втілюючи ті чи інші комунікативні інтенції, свідомо або несвідомо пристосовує свою мовленнєву поведінку під партнерів по комунікації, точніше різноманітних аспектів їх мовленнєвих особистостей, віддзеркалених різноманітними стереотипними настановами, а також під різноманітні контексти; див. застосування інструментарію КТА до аналізу мовленнєвої взаємодії [Tarasova 2001; Піщикова 2002; Martyniuk, Pischikova 2003].

Філософські витоки ДСМ сягають, з одного боку, ФЕНОМЕНОЛОГІЇ, а з другого – ПОСТМОДЕРНІЗМУ.

Внесок ФЕНОМЕНОЛОГІЇ в розвиток гуманітарної науки (зародилася на початку ХХ століття з ідей Е. Гуссерля [Husserl 1907, 1925], що беруть початок у працях Г. Гегеля, Дж. Локка, Д. Юма, Дж. Мілля, В. Вундта, й отримують розвиток в роботах М. Мерло-Понті [Мерло-Понті 2001] та ін.) пов'язаний насамперед з:

1) обґрунтуванням можливості здобуття систематичного, критичного, загального й методичного наукового знання не тільки з емпіричного світу речей, але й з актів свідомості, світу феноменальності;

2) розширенням уявлення про об'єкт пізнання: визнанням існування, поряд із «реальними» емпіричними об'єктами, що перебувають у межах просторово-часових і каузативних відносин, об'єктів неемпіричної природи, актів інтуїції: концептів, ідей, образів, уявлень тощо;

3) встановленням примату свідомості як привілейованої сфери буття; співвіднесенням феноменів свідомості лише з уявленням об'єкта, а не з його реальним буттям; надання інтуїції суб'єкта пізнання статусу головного інструмента аналізу об'єкта;

4) утвердження ідеї інтерсуб'єктивності, втіленої у тезі, що світ, сприйманий суб'єктом пізнання, не належить ні йому, ні будь-якому іншому окремому індивіду, а є доступним усім.

Ф надає методологічне обґрунтування діяльнісного розуміння мови як об'єкта аналізу, що не є відстороненим від дослідника як суб'єкта мовленнєвої діяльності. Оскільки при аналізі мови дослідник має справу з внутрішніми іманентними неемпіричними об'єктами, його свідомість фактично спрямована не на об'єкт, а на себе самого у ситуації спостереження за ним. Іншими словами, *суб'єкт пізнання стає фактично залученим до об'єкта аналізу*: «Заняття мовознавством, як і всіма іншими

науками з психологічною основою, є прямим застосуванням сократівського пізнай себе» [Бодуен де Куртене 1963, II, с. 101]; «Світ, з яким ми вступаємо в контакт у лінгвістиці, – це внутрішній світ, це світ думки, що формується в нас нашими уявленнями. Те, що він всередині нас, додає значних труднощів його спостереженню, бо дійсно тяжко точно вловити, що ж відбувається в нас самих» [Гийом 1992, с. 20].

З іншого боку, принцип інтерсуб'єктивності [Schutz 1940, с. 468], що пояснює взаємодію індивідуального психічного і соціального в акті спілкування, стає підґрунтям розуміння значення як сутності, що виникає у процесі дискурсивної взаємодії суб'єктів.

Основи ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО тлумачення пізнання закладені філософськими системами Ж. Дельоза [Дельоз 1998], Ж. Дерріди [Дерріда 2000], М. Фуко [Фуко 2003], У. Еко [Эко 2004] та ін. і зводяться до таких основних положень:

1) *об'єкт пізнання не є відстороненим від суб'єкта; він виникає у процесі пізнавальної діяльності суб'єкта.* Цю тезу можна зрозуміти, взявши до уваги той факт, що центральним поняттям постмодерністської філософії є поняття ДИСКУРСУ. У постмодерністів термін «дискурс» практично замінює термін «мова». Очевидно саме це має на увазі Ю. С. Степанов, говорячи про «нове обличчя мови, якою вона постала перед нами наприкінці ХХ століття» [Степанов 1995, с. 71]. Мова розуміється не як сукупність знаків (елементів означення, що відсилають до змісту або до поняття), а як практика, що систематично формує об'єкти, до яких відсилають ці знаки: «Звичайно ж мови утворюються зі знаків; але те, що вони роблять, це щось більше, аніж використання цих знаків» [Фуко 2003, с. 79]. Мові (дискурсу) приписується функція не лише віддзеркалювати соціальні практики, а й формувати їх: «визначити те, про що має йти мова, надати цьому статусу об'єкта – а отже, і примусити його з'явитися, зробити так, щоб його можна було назвати й описати» [там само, с. 66]; дискурс як конститутивна практика визначає об'єкти, не зазираючи вглиб речей, а лише пов'язавши їх сукупністю правил, що дозволяють формувати їх як об'єкти мови [там само, с. 77]. Відтак, мова-дискурс постає як середовище формування розумових об'єктів;

2) виходячи з мовного (дискурсного) характеру знання, постмодерністи не мислять існування свідомості поза дискурсом; у дискурсі суб'єкт пізнання втрачає цілісність і розщеплюється на численні Я (Я персонажа, Я оповідача про персонажа, який, у свою чергу, теж є персонажем, Я оповідача про оповідача, Я автора, який репрезентує оповідача й тим самим усіх інших), що веде до «різних статусів, різних розташувань і різних позицій, які суб'єкт може займати або які він може приймати,

коли говорить. До перервності площин, у яких він говорить. І якщо ці площини пов'язані системою відношень, то така система встановлюється не синтетичною діяльністю свідомості, яка тотожна собі самій, яка мовчить і передусє будь-яким словам, а специфічністю мовної практики» [Фуко 2003, с. 87-88];

3) фрагментованість суб'єкта пізнання ставить під сумнів об'єктивний статус істини як результату адекватного усвідомлення суб'єктом суті об'єкта [там само, с. 72] й відповідно змінює традиційне розуміння поняття як такого, що відбиває суть об'єкта: «поняття розмивається, плюралізується, мислиться поза будь-якою можливістю вираження у ньому так званого універсального смислу» [Морозова 2008(а), с. 42].

Для утвердження діяльнісного розуміння мови найбільш цінним стало посмодерністське положення про *формування об'єкта пізнання у процесі пізнавальної діяльності суб'єкта*.

Природничі витоки ДСМ втілюються в ТЕОРІЇ АВТОПОЙЄЗИСУ (самоорганізації), створеній на початку 60-х років ХХ століття У. Матураною і Ф. Варелою [Матурана, Варела 2001], яку також називають біологічною або біосоціальною теорією мови. Ця теорія зводиться до таких основних положень:

1) процес пізнання є біологічним процесом: усі живі системи є когнітивними системами; нервова система людини розширює когнітивну царину живої системи, проте сама по собі не створює пізнання;

2) когнітивна система – це система, організація якої визначає царину, з якою вона може взаємодіяти для підтримання самої себе; когнітивні системи не можна зрозуміти незалежно від царини, з якою вони взаємодіють (іншим словами – *ніши*), і навпаки;

3) процес пізнання становить собою безперервну взаємодію когнітивної системи (суб'єкта пізнання – *спостерігача*) з частиною (нішею) царини свого існування; основною поведінковою характеристикою спостерігача є операція розрізнення сутностей царини, з якою він взаємодіє;

4) процес пізнання детермінується структурною організацією когнітивної системи, іншими словами, біологічною організацією суб'єкта пізнання – спостерігача (цей принцип називається *структурним детермінізмом*) і становить результат перцептивних процесів спостерігача, який набуває осмислення і назви в соціальній царині дискурсу і мовного опису: «до феномена пізнання не можна підходити так, що у світі існують певні <...> об'єкти, які ми пізнаємо <...> Отримані із досвіду дані про світ особливим чином затверджуються структурою людини, в результаті чого ми отримуємо уявлення про річ і можливість її описати» [Матурана,

Варела 2001, с. 23]; «Перцептивна реальність спостерігача (наприклад, відтінок кольору) закорінена в особливостях конфігурації сенсорної системи – наприклад, функції розрізнення форми, якій слугує кодування відтінків кольору, – у тому вигляді, як вони розвинулися в історії структурних щеплень між живою системою і середовищем. Відтінок кольору як функція розрізнення форми, виражена у спільній відносній активності нервових ганглій сітчатки, входить в рекурсивний процес нервової системи – закритої системи, яка оперує в умовах структурного детермінізму. Далі, в соціальній, консенсуальній царині мовної діяльності (дискурсу й опису), відтінок кольору як сукупність нейтронної активності набуває назви «колір» в розрізненнях, здійснюваних спостерігачем. Відтепер відтінок кольору існує як символ (token) в мовній царині, яка поводиться з символом відтінку кольору, як начебто він існував незалежно від спостерігача. Це – реальність, що переживається в нашому щоденному практичному досвіді в консенсуальній царині мови» [Имото 2006, с. 14];

5) послідовне впровадження принципу структурного детермінізму приводить до висновку про те, що *суб'єкт пізнання (спостерігач)* є первинним стосовно фізичної царини свого існування, оскільки його свідомість спрямована не безпосередньо на певний фрагмент дійсності, а на себе самого у ситуації спостереження за ним: спостерігач реєструє результати своїх біологічно детермінованих перцептивних процесів й надає їм назви в соціальній царині дискурсу і мовного опису; дякуючи тому, що реальність, яку переживає суб'єкт пізнання, насправді знаходиться в мовній царині, об'єктивний світ постає перед ним як начебто він існував незалежно від нього [там само, с. 18];

6) *об'єкт пізнання формується у процесі пізнавальної діяльності суб'єкта* – «об'єктивна» реальність постає як епістемологічна, але не онтологічна сутність, структурно-детермінований продукт мовного опису: «Ми людські істоти, існуємо тому, що ми існуємо як сутності, що усвідомлюють себе в мові. Лише тому, що ми існуємо як сутності, що себе усвідомлюють, й існує царина фізичного існування як наша обмежуюча когнітивна царина в кінцевому поясненні того, що являє собою життя людини-спостерігача як феномен. Фізична царина існування вторинна по відношенню до феномена життя людини-спостерігача, незважаючи на те, що в поясненні спостереження людина-спостерігач виникає з фізичної царини існування. Насправді, розуміння онтологічної первинності спостерігача відіграє рішучу роль в розумінні феномена пізнання» [Maturana 1992, с. 115];

7) принцип онтологічної первинності спостерігача стосовно царини свого існування не означає, що об'єктивний світ поглинається суб'єктив-

ним світом спостерігача; залишається світ того, що У. Матурана називає *субстратом*, тобто те, з чого спостерігач виникає, з чим взаємодіє й з чого виокремлює прості і складні сутності. Субстрат можна розглядати як світ породжуючих механізмів; через взаємодію спостерігача із субстратом він може до безкінечності ускладнювати свою когнітивну царину;

8) комунікація є біологічним буттям людини; *мова не передає інформації, її функціональна роль полягає у створенні ко-оперативної царини взаємодії між комунікантами шляхом вироблення спільної системи відліку.*

Викладена теорія отримує подальший розвиток у [Архипов 2006; Верхотурова 2006; Имото 2006; Лав 2006; Коули, Кравченко 2006; Кравченко 2006, 2009; Мельников, Преображенский 1989; Плотникова 2006; Трофимова 2006; Щедровицкий 2005; Clark 1997; Clark, Chalmers 1998; Jarvilehto 2000; Maturana, Mrodozis, Letelier 1995 та ін.].

Зокрема, поняття пізнання і мови уточнюються на основі *принципу розподільності когніції* [Clark, Chalmers 1998], який зводиться до таких положень:

1) людське пізнання, окремим проявом якого є мислення в термінах категорій причини і наслідку, не обмежується рамками безпосередніх відчуттів, що мають місце в певний момент часу. Воно має нейрофізіологічну основу у вигляді пам'яті як стійких станів нервової активності, породжених взаємодіями з оточуючим середовищем (світом) протягом усього життя людини. Іншими словами, когніція охоплює кілька часових шкал, що дозволяє вступати у значущі взаємодії з середовищем саме завдяки попередньому досвіду таких взаємодій [Кравченко 2009, с. 62];

2) інтелект не поміщається в рамках тілесної оболонки організму, але становить собою структурне щеплення організму із середовищем (світом), що забезпечує життєдіяльність організму, у тому числі і мовленнєву [Maturana, Mrodozis, Letelier 1995]: «Інтелект поза комунікацією не існує: комунікація породжує його, і вона ж його кожного разу проявляє, дає йому можливість реалізуватися. Закони існування й розвитку інтелекту – це, по суті, закони сумісної діяльності людей. Інтелект поза комунікацію – погана абстракція, неадекватна об'єкту» [Щедровицкий 2005, с. 305]. Відтак, знання і надбання знань не залежать виключно від того, що має місце всередині тілесної оболонки організму [Коули, Кравченко 2006]; скоріше – ці види діяльності невіддільні від дій по відношенню до сприйраних аспектів середовища [Кравченко 2009, с. 62];

3) структура нервової системи змінюється залежно від потоку постійно змінюваних відношень в житті організму у процесі підтримання життя як такого [там само, с. 63]. При цьому те, що має місце в мові, стає

частиною царини трансформацій нервової системи, викликаючи те, що уявляється як взаємна трансформація розуму і тіла [там само];

4) мова постає не як властивість мозку, а як певний вид сумісної діяльності, інтегрованої в комплекс когнітивних процесів складної динаміки. Мова не призначена для обробки даних, вона становить собою неоднорідний набір артефактів і практик, що у процесі онтогенезу стають невід'ємною частиною людської діяльності [Коули, Кравченко 2006, с. 133].

На основі принципу «нічого не передається» отримує подальше обґрунтування і теорія мовного знака як сутності, що інгерентно не наділена семантичною значущістю й набуває її лише у процесі комунікативної взаємодії суб'єктів: так звана «передача інформації» у процесі комунікації є всього лише ілюзією, бо «смысл передачі «думки» міститься скоріше в збудженні аналогічної події в мозку реципієнта, ніж в спіритуалістичному процесі переселення готової думки» [Мельников, Преображенский 1989, с. 53]; «передача інформації є описом поведінки комунікантів лише в когнітивній царині спостерігача» [Глыбин 2006, с. 39].

Викладені ідеї теорії автопойезису покладені в основу ДСМ.

Соціально-психологічні витоки ДСМ включають символічний інтеракціонізм, конструктивізм, соціальний конструкціонізм, теорію соціальних уявлень і дискурсивну психологію.

Основним здобутком СИМВОЛІЧНОГО ІНТЕРАКЦІОНІЗМУ (СІ) (міждисциплінарного напрямку (переважно соціологічного) аналізу соціальної взаємодії, що зародився на рубежі XIX-XX ст. [Blumer 1969, 1981; Dewey 1896; James 1890; Cooley 1964; Mead 1910; Garfinkel 1967; Goffman 1971; 1974; Denzin 1995 та ін.]) є тлумачення **КОМУНІКАЦІЇ** як конститутивної символічної діяльності, продуктом якої є мовні, ментальні і соціально-культурні сутності. Це поняття виводиться з опорою на такі положення:

1) соціальне життя суспільства конститується взаємодією індивідів з власним *Я* (символічною інтеракцією), яка, у свою чергу, є органічною частиною взаємодії з іншими індивідами (соціальною інтеракцією) і впливає на неї; символічна інтеракція як злиття *Я* (точніше різних проєкцій цього *Я*): *Феноменологічного Я* – внутрішнього потоку свідомості в певній соціальній ситуації; *Інтерактивного Я* – аспектів взаємодії індивіда з іншими індивідами в конкретній послідовності соціальних актів; *Мовного Я* – наповнення дейктичних елементів (особових займенників, граматичних показників особи, часу, місця), значень, що мають біографічний, емоційний, суто особистий характер; *Матеріального Я* – образу себе як

матеріального об'єкта, що опредмечується в економічних відносинах; *Ідеологічного Я* – широкого культурно-історичного контексту соціально-політичних чинників; *Сексуального Я* – врахування тілесної присутності Іншого; *Нейрофізіологічного Я* або *Біологічного Я* – ролі фізичних процесів у формуванні та розвитку особистості) та соціальної інтеракції є середовищем, у якому люди здатні формувати сумісні (соціальні) дії (social, joint acts) [Blumer 1981, с. 153], які і становлять суть життя суспільства: «Окремо взятий індивід є не що інше, як невідома природі абстракція, так само, як і суспільство не можна уявити у відриві від індивідів. Суспільство й індивід означають не окремі явища, а просто загальний і конкретний аспекти одного і того ж» [Cooley 1964, с. 121];

2) *змістом символічної інтеракції є формування значень і смислів досвідних світів*, в яких живуть індивіди; ці значення і смисли виробляються, змінюються і переглядаються шляхом інтерпретації у процесі соціально-культурно опосередкованої взаємодії індивідів, здатних до рефлексії; соціально-культурна обумовленість інтеракції проявляється в низці регулятивів (символів, звичаїв, ритуалів, стереотипів і загально прийнятих смислів (останні переважно визначаються ідеологією і структурою влади й тому є «проінтерпретованими», «перенасиченими значеннями» [Baudrillard 1988]), які вплетені в соціальні відносини і складні комплекси індивідуальних або колективних дій (ensembles of action) [Sartre 1976]); останні опредмечуються як рекурентні схеми мислення, діяльності й інтерпретації; проте ці схеми репрезентують лише форму, яку учасники спілкування наповнюють змістом – інтенціями, досвідом, конкретними діями [Simmel 1909]; цей зміст залежить, у тому числі, й від форми об'єднання індивідів (від випадкових асоціацій до організованих інституціональних структур);

3) оперуючи об'єктами соціально-культурного світу на підставі значень і смислів, які виробляються й надаються цим об'єктам у процесі символічної інтеракції, *індивіди конструюють досвідні соціальні світи, в яких живуть* [Blumer 1981].

Найбільш продуктивним положенням СІ, яке було сприйнято новітніми діяльними теоріями, є утвердження *конститутивної ролі комунікації як соціально й ідеологічно обумовленого інтерактивного інтерсуб'єктного процесу формування мовних і ментальних об'єктів, які визначають характер соціально-культурних відносин*.

Основні постулати КОНСТРУКТИВІЗМУ (К) (міждисциплінарного (переважно соціологічного) напрямку аналізу соціальної взаємодії, що утвердився у другій половні ХХ століття як синтез когнітивних й інтеракційних поглядів на комунікацію [Clark, Delia 1979; Delia 1977;

Delia, Grosserg 1977; O'Keefe 1975; Polkinghorne 1983; Suppe 1977; Nicotera 1995; Бергер, Лукман 1995]) зводяться до тези «дійсність конструюється соціально, а інтерпретується індивідуально». Зрозуміти цю тезу можна на підставі таких положень:

1) «об'єктивна» дійсність не існує поза перцептивним та когнітивним досвідом людини: передумови об'єктивності містяться в «способах мислення, що історично склалися в певних соціумах... Факт, значення, смисл існують у складній, тісно переплетеній тканині вічного процесу неабстрагованого інтерпретаційного розуміння» [Delia, Grosserg 1977, с. 32];

2) прямим наслідком такого тлумачення об'єкта пізнання стає принцип *релятивізації знання* (*Weltanschauungen* [Suppe 1977]), відповідно до якого «абсолютної точки зору на об'єкт не може бути поза межами історичної і культурної ситуації, в якій знаходиться дослідник» [Polkinghorne 1983, с. 103];

3) оперативними одиницями когнітивної організації людини є *інтерпретаційні схеми*; вони мають біологічну природу й функціонують на підсвідомому рівні; у ході соціалізації через спілкування і пристосування до стабільного соціального світу як «універсуму спільних смислів» (universe of shared meanings) індивідуальні інтерпретаційні схеми поступово приводяться у відповідність із системою соціально-культурних смислів [Delia, O'Keefe, O'Keefe 1982, с. 155];

4) інтерпретаційні схеми, дозволяючи осмислити ситуації соціально-культурної дійсності, формують інтенції, що направляють дії індивідів й уможливають вибір дії і способу дії з низки альтернатив; відповідно соціальна інтеракція розглядається як «процес, в якому особистості координують лінії дій через застосування загальних схем організації й інтерпретації» [Delia, O'Keefe, O'Keefe 1982, с. 156];

5) процес інтеракції ускладнюється тією обставиною, що інтерпретаційні схеми різних індивідів не є ідентичними, й тому їм доводиться імпліцитно домовлятися про упорядкування схем; відтак образ реальності змінюються у ході неявних «переговорів» (negotiations) і демонстрації прийняття або неприйняття упорядкованої схеми; у ході таких «переговорів» і створюється спільна соціальна реальність: «Дійсність конструюється соціально, об'єднуючи у процесі свого генезису інтерпретаційну активність індивіда з історично сформованими контекстами і динамікою соціуму» [Макаров 2003, с. 62];

6) комунікація є окремим випадком соціальної інтеракції, де об'єктом координації стають комунікативні інтенції індивідів.

Положення К, що склали підґрунтя ДСМ, включають *заперечення онтологічного статусу об'єктивної дійсності по відношенню до*

суб'єкта пізнання, поміщення результату пізнавальної діяльності в епістемологічні рамки й утвердження конститутивної ролі соціальної інтеракції як процесу конструювання соціально-культурної дійсності.

СОЦІАЛЬНИЙ КОНСТРУКЦІОНІЗМ (СК) (міждисциплінарний (переважно соціологічний) напрямок аналізу соціальної взаємодії, що зародився в останній третині ХХ століття), впроваджує принцип соціально-дискурсивного світу, згідно з яким соціально-культурна дійсність, включно з особистостями (різними проєкціями Я) та цілими суспільствами, конституюється у процесі спілкування дискурсивно й інтерактивно [Mokros 1996, с. 5; Pearce 1994(a), (b); Burr 1995; Carbaugh 1996; Powers 1994; Shotter 1993; Shotter, Gergen 1994]. Цей принцип спирається на такі положення:

1) комунікація є первинним соціальним процесом; вона не обслуговує якусь іншу діяльність і не вирішує ніяких зовнішніх стосовно неї завдань [Cronen 1996]; комунікація являє собою інтерактивну діяльність, що має конститутивну природу й залежить від історичних, соціально-культурних чинників;

2) різні проєкції Я як елементи соціальних відносин не віддзеркалюються, а конструюються в комунікації (разом з тим, СК не заперечує існування комунікантів (persons in conversation [Harré 1984]) як тілесних матеріальних сутностей);

3) висловлення набуває змісту лише у контексті діалогу, де з кожною реплікою відбувається зміна контексту і створюються нові смисли [Shotter, Gergen 1994, с. 14-24];

4) по мірі того, як лінгвістично координовані соціальні відношення стають історією і потім упорядковуються або аранжуються, з'являються офіційні версії опису світу і власних Я, тобто локальні дискурсивні онтології і соціальні санкції для їх підтримання [Макаров 2003, с. 67; Баранов, Сергеев 1988(a)].

Як і конструктивізм, СК є цінним для формування ДСМ саме положенням про конститутивну роль комунікації як виду соціальної інтеракції.

Проте, на відміну від конструктивістів, які розглядають комунікацію як когнітивний процес пізнання світу (основним поняттям є «перцептивність» / «сприйняття»), соціальні конструкціоністи мислять її як соціальний процес побудови світу (основним поняттям є «дія» / «акціональність») [Макаров 2003, с. 65].

Основні ідеї ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ (ТСУ) (соціально-психологічної теорії конструювання, трансформування і розподілення соціального знання в комунікативних й інтерактивних процесах, що сформувався у другій половині ХХ століття [Flick 1994, 1995; Billig 1988;

McKinlay, Potter 1987; Jodelet 1984, 1989; Moscovici 1984(a), (b)) методологічно спираються на конструктивістські та соціально-конструкціоністські положення й зводяться до таких тез:

1) *соціальне уявлення* (термін уведений С. Московичі) становить собою специфічну форму пізнання, («здорового глузду»), характерну для повсякденного мислення [Jodelet 1984, с. 361-362] й визначається як «багаторівнева система дій, ідей, цінностей, яка виконує двоєдину функцію: по-перше, встановлення порядку, що дозволяє індивідам орієнтуватися в матеріальному та соціальному світі і впливати на них; по-друге, забезпечення членам суспільства можливості спілкування, надавши їм код для соціальних обмінів, найменування і класифікації різних аспектів життя, індивідуальної і групової історії» (визначення С. Московичі цит. за [Flick 1995, с. 74]);

2) функції соціальних уявлень забезпечуються двома когнітивними процесами: *анкорінгом* (інтегруванням нових феноменів – вражень, відношень, об'єктів, дій – в рамки вже існуючої категоризації шляхом приписування їм значень і смислів на основі культурних традицій групи й іменування [Moscovici 1984b, с. 29; Billig 1988, с. 6; Berger, Bradac 1982; Berger 1996; Jodelet 1989], в результаті чого змінюється й оновлюється структура відповідних категорій [Flick 1995, с. 76]) та *об'єктивацією* (перевтіленням абстрактного в щось майже конкретне, тобто перенесенням думки на якийсь об'єкт зовнішнього фізичного світу [Moscovici 1984(b), с. 29]; «перекладом езотеричної наукової теорії в повсякденне мовлення» [Billig 1988, с. 7]);

3) *соціальні уявлення є конструкціями* (а не відображенням дійсності), які створюються, модифікуються й розповсюджуються по соціальним групам та конструюють соціальні групи й їх границі [Flick 1995, с. 83]: «соціальної або психологічної реальності як такої немає, ясного образу подій або особистостей просто не існує незалежно від людини, яка створила цей образ» [Moscovici 1988, с. 230];

4) процес конструювання дійсності подається як *мімесис* – метафора дійсності, що не копіює реальність, а надає їй нової інтерпретації: створює нову версію реальності, що об'єднує метафоричні аспекти освоєння дійсності з інтерпретацією її змісту [Ricoeur 1981, с. 20-26].

Окрім спільного із конструктивістами і соціальними конструкціоністами положення про *конституювальну роль інтеракції у конструюванні соціально-культурної дійсності*, ТСУ також складає цінність для дискурсивної онтології тим, що пояснює співвідношення індивідуального й соціального в комунікації.

Основним здобутком ДИСКУРСИВНОЇ ПСИХОЛОГІЇ (ДП) (соціально-психологічного напрямку дослідження соціальної взаємодії, що сформувався в останній третині ХХ століття, знайшовши філософське обґрунтування у феноменології, й послуговується ідеями символічного інтеракціонізму в інтерпретації соціальних процесів [Burr 1995; Gergen 1991; Josselson, Lieblich 1993; Pearce 1994(a), 1995; Rundle 1990; Shotter 1993; Strauss 1993]) є положення про те, що *мотиви, настанови, емоції, образи Я та Інших є результатами спілкування, конструктами, які постійно створюються і відтворюються в процесах комунікації й інтеракції* [Макаров 2003, с. 78]; «творіннями дискурсу <...> атрибутами комунікативної діяльності, а не самоцінними ментальними сутностями» (discursive productions ... rather than mental entities) [Harré 1992, с. 526].

Відтак ДП робить внесок у формування ДСМ, розвиваючи положення про *конституювальну роль інтеракції й комунікації у конструюванні соціально-культурної дійсності*.

Лінгвістичні витоки ДСМ втілюються ідеями М. М. Бахтіна [Бахтин 1996], Л. С. Виготського [Выготский 1956, 1984], Л. Вітгенштейна [Wittgenstein 1978], Г. Гійома [Гийом 1992], О. О. Леонтьєва [Леонтьев 1969], Л. В. Щерби [Щерба 1974], Л. П. Якубинського [Якубинский 1986], що сягають корінням робіт В. фон Гумбольдта [Гумбольдт 1984] і О. О. Потебні [Потебня 1996] й отримують подальший розвиток у дослідженнях сучасних мовознавців [Архипов 2006; Гаспаров 1996; Залевская 1999, 2005, 2006; Кравченко 2006, 2009; Лав 2006; Мартинюк 2004, 2009(a), (б), 2010(a); Морозова 2005, 2008(б), 2010(a), (б); Никитин 1988, 1996, 2003; Степанов 2007(a); Clark 1997, 2001; Harris R. 1997, 2000; Sinha 1999 та ін.], які утверджують *діяльнісну* теорію мови.

У найбільш загальному вигляді діяльнісне тлумачення мови можна звести до таких положень:

1) у своєму природному стані, мова не існує у вигляді словника й граматики: «мова як фізичне явище взагалі не існує» [Бодуэн де Куртенэ 1963, с. 7]; *мова є діяльністю*: «Мову слід розглядати не як мертвий продукт (Erzeugtes), але як творчий процес (Erzeugung) <...> Мова є не продуктом діяльності, а діяльністю <...> мова становить собою постійно відновлювану роботу духу, спрямовану на те, щоб зробити артикульований звук придатним для вираження думки <...> У справжньому й істинному смислі під мовою можна розуміти лише усю сукупність актів мовленнєвої діяльності» [Гумбольдт 1984, с. 69-70];

«мова є діяльністю людини, спрямованою всякий раз до певної цілі, до найкращого, найзручнішого вираження думок і почуттів [Щерба 1974, с. 102]; «мова є різновидом людської поведінки, <...> фактом психологічним (біологічним) як прояв людського організму і фактом соціологічним як такий прояв, який залежить від сумісного життя цього організму з іншими організмами в умовах взаємодії» [Якубинський 1986, с. 17]; «Мова живе <...> в конкретному мовленнєвому спілкуванні, а не в абстрактній лінгвістичній системі форм мови» [Волошинов 1929, с. 114];

2) *мовленнєва діяльність є самостійним і самодостатнім видом діяльності*, який не обслуговує ніяку іншу діяльність і не протікає на її фоні: «спілкування <...> все більше кристалізується в самостійну діяльність» [Леонт'єв 1974, с. 47; Дридзе 1984, с. 5]; такий погляд на мову докорінно відрізняється від тлумачення мови як інструмента, що обслуговує іншу (зовнішню стосовно мови) діяльність;

3) мовленнєва діяльність не є одностороннім процесом; ключовим поняттям теорії мовленнєвої діяльності є не *дія*, а *взаємодія* (інтерація); мова не є інструментом, який суб'єкт (адресант) використовує для впливу на об'єкта (адресата); *мовленнєва взаємодія закорінена на міжсуб'єктних, а не суб'єктно-об'єктних відношеннях*: «це не додавання <...> паралельних (симетричних) діяльностей, а саме взаємодія суб'єктів» [Ломов 1984, с. 252]; «слово є двостороннім актом» [Волошинов 1929, с. 102] «спілкування приймається за один з основних критеріїв опису діяльності» [Lanigan 1977, с. 4];

4) *змістом мовленнєвої діяльності є не обмін готовою інформацією, а «колективне смислотворення»* – конструювання мовних знаків. Знаковість не є невід'ємною властивістю одиниці мови, мовна форма набуває семіотичної значущості лише у процесі міжсуб'єктної інтерактивної взаємодії: «не існує єдиної системи мовних символів, що нерухомо сидять у свідомості <...> Не існує царини «мовного», акуратно поділеної на сегменти, а користування мовою полягає в творчому наділенні певних феноменів семіотичною значущістю з метою здійснення значущих операцій над світом відповідно до потреб безперервного потоку унікальних комунікативних ситуацій в реальному часі» [Лав 2006, с. 115]; «Комунікація розглядається не як механістичний процес обміну повідомленнями, а як феноменологічний простір, де досвід наповнюється значенням і смислом, набуває структури, зв'язності й цілісності <...> В інтеракції шляхом дискурсивних дій створюються і відтворюються соціальні інститути і культурні схеми, системи цінностей, формуються людські суспільства і соціальні аспекти особистостей» [Макаров 2003, с. 41];

5) *комунікація є можливою не завдяки наявності у комунікантів спільного знання набору форм-значень і правил користування ними (мовного коду), а завдяки їх здатності поділяти ментальні й емоційні стани як істот одного біологічного виду;*

б) *мета комунікації – здійснення значущих операцій над світом – мотивується необхідністю взаємної орієнтації індивідів у життєвому просторі й, у кінцевому підсумку, необхідністю збереження екологічної систем «індивід – світ».*

Викладені положення складають основу ДСМ.

ФРЕЙМ – одиниця структуризації досвіду людини.

Розуміння Ф різниться в когнітивному та дискурсивному напрямках функціоналізму, що втілюється у таких різновидах фреймових структур, як *когнітивна* та *інтераційна* [Морозова 2010, с. 269; Disantangling Approaches 2005].

КОГНІТИВНІ ФРЕЙМИ (КФ) тлумачать за М. Мінським як «структуру даних для представлення стереотипної ситуації» [Минский 1979, с. 7]. Структурно фрейм містить термінали або слоти, які заповнюються конкретними даними досліджуваної ситуації.

У КФ Ч. Філмора, що визначається як набір концептів, пов'язаних таким чином, що для розуміння одного з них потрібно зрозуміти цілісну структуру, до складу якої вони залучені [Fillmore 1982, с. 111], слоти, відповідно, співвідносні з концептами – логічним суб'єктом і логічним предикатом. Відношення між цими двома концептами утворюють ПРОПОЗИЦІЮ, яка становить собою базисний елемент КФ й, водночас, елементарний КФ. Іншими словами, КФ можна розуміти як набір пропозицій [Панкрац 1992, с. 25].

Уважають, що структурування будь-яких концептуальних просторів, об'єктивованих одиницями мови і мовлення, можна здійснити за допомогою універсального інструментарію – обмеженого набору пропозицій, що є складниками КФ. С. А. Жаботинська виділяє п'ять базисних фреймів – *предметний, акціональний, посесивний, ідентифікаційний і компаративний* [Жаботинська 2009(б), с. 7]. Фрейми називаються базисними, оскільки репрезентують вихідні, найбільш узагальнені (схемні) принципи категоризації і організації вербалізованої інформації про предметний світ, що оточує людину [там само]. У результаті інтеграції базисних фреймів виникає *концептуальна міжфреймова мережа* (див. рис. 13) [там само, с. 11]:

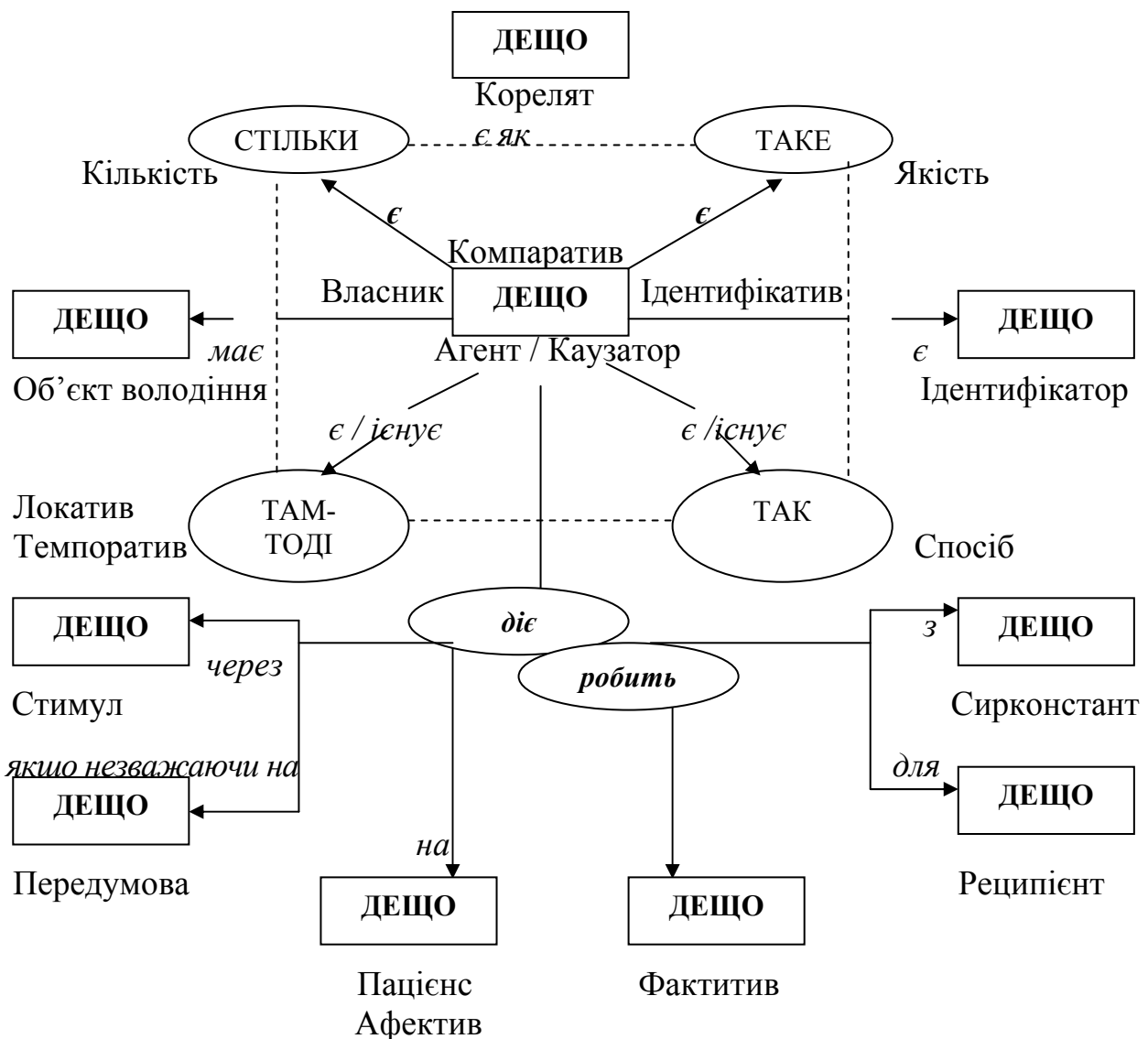

Рис. 13. Схема концептуальної міжфреймової мережі за
[Жаботинська 2009(б), с. 7]

Пропозиції, представлені в базисних фреймах, корелюють з *подієвими схемами* – буттєвою, процесуальною, дії, відчуттів, володіння, руху, передачі (за Р. Дірвеном і М. Верспур), тобто ономасіологічними моделями речень, що моделюють подію як таку, що має місце в одній точці простору в певний момент часу [Dirven, Verspoor 1998, с. 82]. Подієві схеми забезпечують гештальтну цілісність конструкції як єдності поняттєвих моделей і мовних форм, що їх об'єктивують – речень, словосполучень, похідних слів. Подієва схема, що матеріалізується у мовному знакові, може мати не лише пропозиціональну, а й сітьову форму, тобто об'єднувати кілька схем, що відносяться до різних типів. Наприклад, значення словосполучення *guilty money* (гроші, беручи які людина почувається винною), репрезентується у спосіб, поданий на рис. 14:

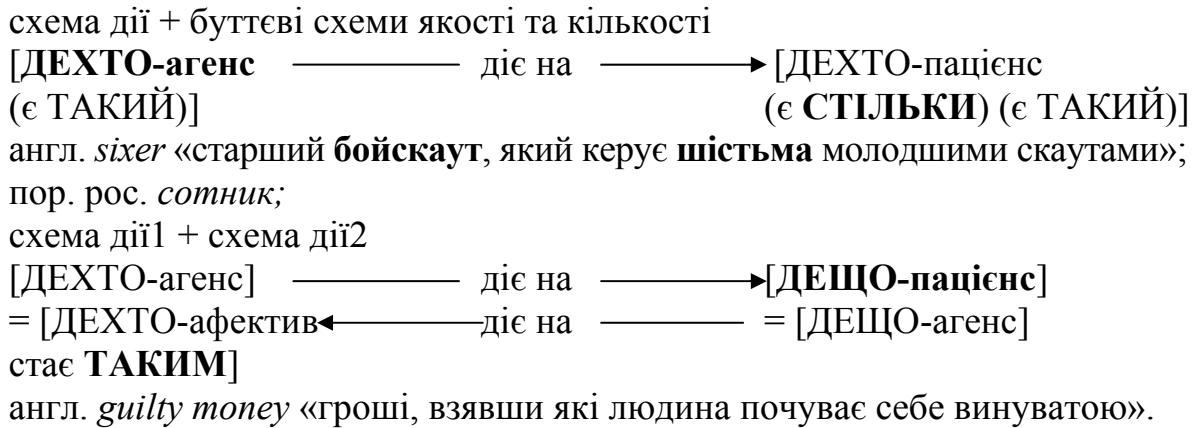

Рис. 14. Схемна репрезентація значення словосполучення
guilty money за [Жаботинська 2009(б), с. 12]

КФ розбудовуються (див., наприклад, [Бабина 2008; Буренкова 2009; Куликова 2007]) і широко застосовуються для моделювання як значень одиниць мови і мовлення, так і ментальних одиниць – концептів.

КФ моделюють знання декларативного типу (*знаю, що*), відображене у предметних ситуаціях, тематизованих у дискурсі в акті референції й конституїованих об'єктами, а також ознаками об'єктів й відношеннями між ними. Відповідно, КФ співвідносні зі статичними моделями СИТУАТИВНОГО КОНТЕКСТУ ДИСКУРСУ.

Різновидом КФ є *сценарій* або *сценарний фрейм*, (СФ) який структурує стандартну послідовність подій, обумовлену певною рекурентною ситуацією (наприклад, шлюбна церемонія, відвідування театру тощо) [Schank, Abelson 1977; Bower e.a. 1979]; див. також [Гончаренко, Шингарева 1984, с. 14; Романов 1988, с. 30; КСКТ 1996, с.181-182]. Для СФ характерна ситуативна прив'язаність і конвенціональність [Макаров 2003, с. 154].

ІНТЕРАКЦІОНАЛЬНІ ФРЕЙМИ (ІФ) тлумачать за Е. Гофманом, який використовує їх як інструмент моделювання соціальної взаємодії індивідів, з урахуванням позиціонування комунікантом себе стосовно інших учасників комунікативної ситуації з метою створення умов продукування і сприйняття висловлення [Goffman 1981, с. 128].

ІФ структурують знання *процедурального типу* (*знаю, як*), які необхідні індивіду для встановлення факторів ситуативного контексту, що впливають на комунікативну взаємодію, забезпечуючи успішність не лише власне комунікації, а й ширше – будь-якої сумісної діяльності. Це знання конвенцій, норм, правил спілкування, комунікативних ролей й їх можливих конфігурацій залежно від ситуативного контексту [Berger 1996;

Dijk van. 1995; Graesser, Zwaan 1995; Lehnert 1980; Schank 1994; Sanders 1991; Wilensky 1994]. Відповідно, ІФ співвідносні з динамічними моделями СИТУАТИВНОГО КОНТЕКСТУ ДИСКУРСУ.

Розвиваючи поняття ІФ, О. І. Морозова [Морозова 2010(б), с. 271] наводить приклад «підміни» ІФ, що призводить до невірного визначення одним із комунікантів ситуативного контексту спілкування й не дозволяє йому правильно зрозуміти суть того, що відбувається: *He asked me whether I would like to meet his sister-in-law; and when I said «Yes, I'd be delighted to», he said that it would cost a pound normally, but that he'd let me have special terms (Waugh)*. Адресат висловлення *Would you like to meet my sister-in-law?* (Чи не хотіли б в познайомитися з моєю свояченицею?) вважає, що бере участь у звичайному обміні люб'язностями, який ні до чого його не зобов'язує (ІФ «фатичне спілкування»), тому й відповідає *Yes, I'd be delighted to* (З великим задоволенням). Насправді ж він розмовляє з сутенером, який пропонує йому свої послуги (ІФ «проституція»).

ІФ застосовують у дискурсології; див., наприклад, [Ращупкіна 2009; Сологуб 2009; Shiffrin 1994].

ЛІТЕРАТУРА

Абрамова Н. Т. Целостность управления / Н. Т. Абрамова. – М. : Наука, 1974. – 248 с.

Абрамова Ю. В. Регулятивний потенціал британських прислів'їв як засобів мовного втілення концептів ЧОЛОВІК та ЖІНКА : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю. В. Абрамова. – Харків, 2007. – 20 с.

Агаркова Н. Э. Деньги / Н. Э. Агаркова // Антология концептов ; [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – М. : Гнозис, 2007. – С. 304–312.

Адмони В. Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка / В. Г. Адмони. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1955. – 320 с.

Айхенвальд Ю. И. Силуэты русских писателей / Ю. И. Айхенвальд. – [4-е изд.]. – Вып. I. – М. : Изд. Товарищества Мирь, 1914; Вып. II. – М., 1917.

Алефиренко Н. Ф. Спорные вопросы семантики / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.

Андерсон Б. Воображаемые сообщества: Размышления об истоках и распространении фашизма / Б. Андерсон ; [пер. с англ.]. – М. : Канон-Пресс, 2001. – 287 с.

Антология концептов / [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – Волгоград : Парадигма, 2005–2006. – Т. 1. – 352 с.

Апресян Ю. Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики / Ю. Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1963.

Апресян Ю. Д. Лексическая семантика / Ю. Д. Апресян. – М., 1974. – С. 56–114.

Апресян Ю. Д. О структуре значений языковых единиц / Ю. Д. Апресян // Tekst Izdanie : Zbior studiow. – Wroclaw, 1983.

Апресян Ю. Д. О языке толкований семантических примитивов / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4.

Арнольд И. В. Современные лингвистические теории взаимодействия системы и среды / И. В. Арнольд // Вопросы языкознания. – 1991. – №3. – С. 118–126.

Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл / Арутюнова Н. Д. – М., 1976.

Арутюнова Н. Д. К проблеме функциональных типов лексического значения / Н. Д. Арутюнова // Аспекты семантических исследований. – М., 1980.

Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры : сборник ; [пер. с англ., нем., исп., польск. яз.]. – М. : Прогресс, 1990(а). – С. 5–32.

Арутюнова Н. Д. Пропозиция / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1990(б). – С. 401.

Арутюнова Н. Д. Введение / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Ментальные действия. – М. : Наука, 1993. – С. 3–6.

Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Арутюнова Н. Д. – [2-е изд.] – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.

Арутюнова Н. Д. Показатели чужой речи де, дескать, моя. К проблеме интерпретации речеповеденческих актов / Н. Д. Арутюнова // Язык о языке : сб. ст. ; [под общ. рук. и ред. Н. Д. Арутюновой]. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 444–461.

Архипов И. К. Концептуализация, категоризация, текст. Дискурс. Основные теоретические понятия / И. К. Архипов // Филология и культура : III Междунар. конф., 2001 г. : тезисы докл. – Тамбов : ТГУ, 2001. – Ч. 1. – С. 13–15.

Архипов И. К. Полифония мира, текст и одиночество познающего сознания / И. К. Архипов // Studia Linguistica Cognitiva. – М. : Гнозис, 2006. – Вып. 1. Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы. – С. 157–171.

Аршинов В. И. Роль синергетики в формировании новой картины мира. Рабочие материалы / В. И. Аршинов, В. Г. Буданов. – М., 1994.

Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М., 1997. – С. 276–279.

Астафьева О. Н. Культура как целостность: соотношене изменчивости и устойчивости / О. Н. Астафьева // Синергетика. Философия. Научная рациональность. – М., 1999.

Бабаева Е. В. Культурно-языковые характеристики отношения к собственности : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук / Е. В. Бабаева. – Волгоград, 1997. – 21 с.

Бабелюк О. А. Принципи постмодерністського текстотворення сучасної амерканської прози малої форм : [монографія] / Бабелюк О. А. – Дрогобич : ТзОВ «Вимір», 2009. – 296 с.

Бабина Л. В. Теория фреймов и термин «скетч-фрейм» / Л. В. Бабина // Принципы и методы когнитивных исследований языка : сб. науч. тр. ; отв. ред. Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2008. – С. 156–168.

Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1996. – 104 с.

Багацька О. В. Концепт РІВНОВАГА в сучасних американських оповіданнях: лексико-граматичний та наративний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Багацька. – К., 2007. – 19 с.

Баранов А. Н. Категории искусственного интеллекта в лингвистической семантике. Фреймы и сценарии / А. Н. Баранов. – М. : Наука, 1987.

Баранов А. Н. Очерк когнитивной теории метафоры / А. Н. Баранов, Ю. Н. Караулов // Русская политическая метафора. Материалы к словарю. – М. : Институт русского языка АН СССР, 1991. – С. 184–192.

Баранов А. Н. Постулаты когнитивной семантики / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский // Известия АН. – 1997. – Т. 56, № 1. – С. 11–22.

Баранов А. Н. Когнитивная теория метафоры: почти двадцать лет спустя / А. Н. Баранов // Предисловие редактора к кн. Дж. Лакоффа, М. Джонсона «Метафоры, которыми мы живем» : [пер. с англ.] / [под ред. и с предисл. А. Н. Баранова]. – [изд. 2-е]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – С. 7–22.

Баранов А. Н. Когнитивные механизмы онтологизации знания в зеркале языка (к лингвистическому изучению аргументации) / А. Н. Баранов, В. М. Сергеев // Ученые записки Тартуск. гос. ун-та. Труды по искусственному интеллекту. – Тарту, 1988. – Вып. 793. Психологические проблемы познания действительности. – С. 21–41.

Бартминский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике / Бартминский Е. ; [пер. с польского]. – М. : Индрик, 2005. – 528 с.

Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – [2-е изд.]. – М. : Искусство, 1979. – 444 с.

Бахтин М. М. Собрание сочинений: [в 7 т.] / М. М. Бахтин. – М. : Русские словари, 1996.

Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.

Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : [монографія] / Л. Р. Безугла. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 332 с.

Белехова Л. І. Аналогове мапування у поетичному тексті / Л. І. Белехова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2001. – № 8. – С. 148–152.

Белехова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: Лінгвокогнітивний аспект / Л. І. Белехова. – Херсон : Атлант, 2002. – 368 с.

Белехова Л. І. Глосарій з когнітивної поетики / Л. І. Белехова. – Херсон : Айлант, 2004. – 124 с.

Беликов В. И. Социолінгвістика / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М. : РГГУ, 2001. – 439 с.

Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации : [монография] / А. Д. Белова. – К. : Изд-во Киев. нац. ун-та, 1997. – 310 с.

Белова А. Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці / А. Д. Белова // Вісник Київського національного університету. Іноземна філологія. – 2002. – Вип. 32-33. – С. 11–14.

Беляевская Е. Г. Модель и моделирование в лингвистических исследованиях (традиционный подход vs когнитивный подход) / Е. Г. Беляевская // Принципы и методы когнитивных исследований языка : сб. науч. тр. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2008. – С. 98–110.

Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.

Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М., 1995.

Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти : [монографія] / О. Л. Бессонова. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – 362 с.

Бессонова О. Л. Вербалізація концепту ХАРАКТЕР образними найменуваннями особи в англійській мові / О. Л. Бессонова, О. Ф. Пефтієва // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2010. – № 897. – С. 11–18.

Бисималиева М. К. О понятиях «текст» и «дискурс» / М. К. Бисималиева // Филологические науки. – 1999. – № 2. – С. 78–85.

Благодарна О. М. Об'єктивація концепту РОБОТА у сучасному британському та американському художньому дискурсі : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. М. Благодарна. – Харків, 2009. – 20 с.

Блек М. Метафора / М. Блек // Теория метафоры : сборник / [пер. с. англ., фр., нем., исп., польск. яз.; вступ. ст., сост. Н. Д. Арутюнова; общ ред. Н. Д. Арутюнова, М. А. Журина]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 153–172.

Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. В. Богданов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. – 204 с.

Богданов В. В. Молчание как нулевой речевой акт и его роль в вербальной коммуникации / В. В. Богданов // Языковое общение и его единицы. – Калинин : КГУ, 1986. – С. 12–18.

Богданов В. В. Речевое общение: прагматические и семантические аспекты / В. В. Богданов. – Л. : ЛГУ, 1990. – 88 с.

Богданов В. В. Текст и текстовое общение / В. В. Богданов. – СПб. : Изд-во СПб ун-та, 1993. – 250 с.

Богданов В. В. Предложение и текст в содержательном аспекте / В. В. Богданов. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2007. – 280 с.

Богин Г. И. Явное и неявное смыслообразование при культурной рецепции текста / Г. И. Богин // Русское слово в языке, тексте и культурной среде : сб. науч. ст. – Екатеринбург : Арго, 1997. – С. 146-164.

Богушевич Д. Г. Единица, функции, уровень: К проблеме классификации единиц языка / Д. Г. Богушевич. – Минск : Вышэйша школа, 1985. – 116 с.

Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию : [в 2-х т.] / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 1. – 384 с.; Т. 2. – 391 с.

Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : [курс лекций] / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. ун-та, 2001. – 123 с.

Болдырев Н. Н. Процессы концептуализации и категоризации в языке и роль в них имен абстрактной семантики / Н. Н. Болдырев // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство : сб. в честь Е. С. Кубряковой. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 27–38.

Бондаренко Є. В. Картина світу і дискурс: реалізація дуальної природи людини / Є. В. Бондаренко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [кол. монографія] / [за загальн. ред. Шевченко І. С.]. – Харків : Константа, 2005 – Харків : Константа, 2005. – С. 36–64.

Бондарко А. В. Функциональная грамматика / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1984. – 136 с.

Борботько В. Г. Элементы теории дискурса / В. Г. Борботько. – Грозный : ЧИГУ, 1981. – 113 с.

Братусь Т. В. Гендерна специфіка об'єктивації концепту ЩАСТЯ у сучасному англомовному художньому дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. В. Братусь. – Харків, 2009. – 20 с.

Булатова А. П. Концептуализация знания в искусствоведческом дискурсе / А. П. Булатова // Вестник МГУ им. М. В. Ломоносова. Сер. 9. Филология. – 1999. – № 4. – С. 34–49.

Булыгина Т. В. Модальность / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев // Человеческий фактор в языке: Коммуникация, модальность, дейксис. – М. : Наука, 1992. – С. 109–153.

Бунеева Е. С. Ассоциативные характеристики признака старшинства / Е. С. Бунеева // Языковая личность: вербальное поведение. – Волгоград : РИО, 1998. – С. 74–87.

Бурдые П. Социоанализ / П. Бурдые. – М. : Институт эксперимент. социологии; СПб. : Алетейя, 2001. – 288 с.

Буренкова С. В. Фрейм как способ моделирования фрагментов поля в идеографической лексикографии (на материале лексико-семантической группы «Неуклюжесть») / С. В. Буренкова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2009. – № 2. – С. 73–82.

Бюлер К. Теория языка / К. Бюлер // История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях ; [под ред. В. А. Звегинцева]. – М. : Просвещение, 1965. – Ч. 2. – С. 22–28.

Вальчук Г. В. Мовне втілення концепту «європейська інтеграція»: семантико-когнітивний аспект (на матеріалі англомовних документів Євросоюзу та публікацій газет The Times) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Г. В. Вальчук. – К., 2003. – 19 с.

Вандервекен Д. Небуквальные речевые акты / Д. Вандервекен // Концептуализация и смысл. – Новосибирск : Наука, 1990. – С. 31–61.

Варламов М. В. Типологические особенности адъективной метафоры в сопоставлении с глагольной и субстантивной метафорой : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / М. В. Варламов. – СПб., 1995. – 208 с.

Васильев Л. М. Семантические модели предложения / Л. М. Васильев // Исследования по семантике. – Уфа, 1976. – С. 126–127.

Васильева М. О. Метафорична реалізація концепту ПОТІЛІКА в сучасному англомовному політичному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / М. О. Васильева. – Харків, 2008. – 20 с.

Василюк Ф. Е. Структура образа / Ф. Е. Василюк // Вопросы психологии. – 1993. – № 5. – С. 5–19.

Вежбицкая А. Культурно обусловленные сценарии и их когнитивный статус / А. Вежбицкая // Язык и структура знания. – М. : Институт языкознания АН СССР, 1990. – С. 63–85.

Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Вежбицкая А.; [пер. с англ. ; отв. ред. М. А. Кронгауз]. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.

Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая ; [пер. с англ.]. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 780 с.

Вежбицкая А. Понимание культур через средство ключевых слов / А. Вежбицкая ; [пер. с англ. А. Д. Шмелева]. – М. : Язык славянской культуры, 2001. – 288 с.

Верхотурова Т. Л. Метакатегория «наблюдатель» в научной картине мира / Т. Л. Верхотурова // *Studia Linguistica Cognitiva*. – М. : Гнозис, 2006. – Вып. 1. Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы. – С. 45–65.

Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.

Вишнякова О. Д. Язык и концептуальное пространство (на материале современного английского языка / О. Д. Вишнякова. – М. : МАКС Пресс, 2002.

Волошинов В. Н. Марксизм и философия языка. Основные проблемы социологического метода в науке и языке / В. Н. Волошинов. – Л. : Прибой, 1929. – 188 с.

Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье»: (Русско-английские параллели) / С. Г. Воркачев. – Волгоград, 2003. – 163 с.

Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2004. – 236 с.

Воркачев С. Г. Любовь как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М. : Гнозис, 2007. – 284 с.

Воркачев С. Г. Постулаты лингвоконцептологии / С. Г. Воркачев // Антология концептов ; [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – М. : Гнозис, 2007. – С. 10–12.

Воробйова О. П. Когнітивна поетика: здобутки і перспективи / О. П. Воробйова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 18–22.

Воробйова О. П. Когнітивна поетика в потєбнянській ретроспективі / О. П. Воробйова // Мовознавство. – 2005. – № 6. – С. 18–25.

Воронина С. М. Тема состязательности: англо-русские оценочные параллели / С. М. Воронина // Языковая личность: культурные концепты : сб. науч. тр. – Волгоград-Архангельск : Перемена, 1996. – С. 60–66.

Вострова С. В. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні особливості сучасного англомовного медичного дискурсу (на матеріалі медичних текстів з проблематики ВІЛ/СНІДу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / С. В. Вострова. – К., 2003. – 19 с.

Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 519 с.

Выготский Л. С. Собрание сочинений / Л. С. Выготский. – М., 1982.

Выготский Л. С. Детская психология [собр. соч.] / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4. – 432 с.

Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка: синтаксис : [учебник] / В. Г. Гак. – М. : Высш. шк., 1981. – 208 с.

Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис / В. Г. Гак. – М., 1986.

Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 768 с.

Гак В. Г. От хаоса к порядку и от порядка к хаосу / В. Г. Гак // Логический анализ языка. Космос и хаос: концептуальные поля порядка и беспорядка ; [под ред. Н. Д. Арутюновой]. – М., 2003. – С. 286–293.

Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981.

Гаспаров Б. М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования. / Б. М. Гаспаров. – М. : Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.

Герасименко Н. А. Информация и фасцинация в политическом дискурсе Н. А. Герасименко // Политический дискурс в России-2. – М., 1998. – С. 20–23.

Герман И. А. Лингвосинергетика / И. А. Герман. – Барнаул : Атлайск. акад. экономики и права, 2000.

Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Г. Гийом. – М. : Прогресс, 1992. – 218 с.

Глыбин В. В. «Эпистемологические миражи» лингвистики / В. В. Глыбин // *Studia Linguistica Cognitiva*. – М. : Гнозис, 2006. – Вып. 1. Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы. – С. 31–44.

Гончаренко В. В. Фреймы для распознавания смысла текста / В. В. Гончаренко, Е. А. Шингарева. – Кишинев, 1984.

Горелов И. Н. Вопросы теории речевой деятельности / И. Н. Горелов. – Таллин : Валгус, 1987. – 190 с.

Городецкий Б. Ю. К проблеме семантической типологии / Б. Ю. Городецкий. – М., 1969.

Грабарова Э. В. Лингвокультурологические характеристики концепта «смерть» / Э. В. Грабарова // *Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности*. – Волгоград : Перемена, 2001. – С. 71–78.

Григорук С. И. Концепт синего цвета в поэзии Георгия Иванова / С. И. Григорук // *Культура народов Причерноморья*. – 2002. – № 44. – С. 125–129.

- Григорьева В. С. Дискурс как элемент коммуникативного процесса: прагмалингвистический и когнитивный аспекты / В. С. Григорьева. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. – 288 с.
- Гришина Н. В. Психология социальных ситуаций / Н. В. Гришина // Вопросы психологии. – 1997. – № 1. – С. 121–132.
- Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Гумбольдт В. фон ; [пер. с нем.]. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
- Гуревич А. Я. Избранные труды / А. Я. Гуревич. – М.-СПб. : Унвер. книга, 1999. – Т. 2. Средневековый мир. – 560 с.
- Гуревич П. С. Философия культуры / П. С. Гуревич. – М. : Аспект Пресс, 1995. – 288 с.
- Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Дейк Т. А. ван ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
- Дейк Т. А. ван. Принципы критического анализа дискурса / Т. А. ван Дейк // Перевод и лингвистика текста. – М., 1994. – С. 169–217.
- Дементьев В. В. Основы теории непрямой коммуникации : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / В. В. Дементьев. – Саратов, 2001. – 38 с.
- Дементьев В. В. Непрямая коммуникация / Дементьев В. В. – М. : Гнозис, 2006. – 376 с.
- Демьянков В. З. Предикаты и концепция семантической интерпретации / В. З. Демьянков // К проблеме предикативного отношения. Изв. АН СССР. – Сер. ЛиЯ, 1980. – Т. 39, № 4.
- Демьянков В. З. Прагматические основы интерпретации высказывания / В. З. Демьянков // Известия АН СССР. Сер. лит. яз. – 1981. – № 40. – С. 368–377.
- Демьянков В. З. Когнитивизм, когниция, язык и лингвистическая теория / В. З. Демьянков // Язык и структуры представления знаний : сб. научно-аналитических обзоров ; [ред. Ф. М. Березин, Е. С. Кубрякова]. – М. : РАН, 1992. – С. 39–77.
- Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В. З. Демьянков // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 17–32.
- Демьянков В. З. Прототипический подход / В. З. Демьянков // Краткий словарь когнитивных терминов. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – С. 140–145.
- Демьянков В. З. Понятие и концепт в художественной литературе научном языке / В. З. Демьянков // Вопросы филологии. – 2001. – № 1. – С. 35–47.
- Демьянков В. З. Прототип и реализации концепта «привлекательность» в русском языке / В. З. Демьянков // Концептуальное пространство

языка : сб. науч. тр. – Посвящается юбилею Николая Николаевича Болдырева ; [под ред. Е. С. Кубряковой]. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2005(а). – С. 167–184.

Демьянков В. З. Текст и дискурс как термины как слова обыденного языка / В. З. Демьянков // Язык. Личность. Текст : сб. к 70-летию Т. М. Николаевой. – М. : Язык славянских культур, 2005(б). – С. 34–55.

Димитренко Л. В. Когнитивные и лингвистические особенности поэтического образа (на материале американской поэзии XX века) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Л. В. Димитренко. – Херсон, 2000. – 232 с.

Деррида Ж. О Грамматологии / Ж. Деррида. – М. : Ad Marginem, 2000. – 511 с.

Добронравова И. С. Синергетика: становление нелинейного мышления / И. С. Добронравова. – К. : Либидь, 1990.

Долбина И. А. Художественный концепт БРАТ и его языковая репрезентация в романе Ф. М. Достоевского «Братья Карамазовы» : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. А. Долбина. – Томск, 2004. – 18 с.

Долгая Т. А. Концепт слухов в русской культуре / Т. А. Долгая // Основное высшее и дополнительное образование: Проблемы дидактики и лингвистики. – Волгоград : Политехник, 2000. – Вып. 1. – С. 95–100.

Донец П. Н. Концепт «Grenze» в немецком языке: ономаσιологический угол зрения / П. Н. Донец // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. – Харків : Константа, 2006. – № 726. – С. 3–5.

Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации / Т. М. Дридзе. – М. : Наука, 1984. – 268 с.

Дроздова С. О. Концепт ВЛАДА у сучасному російському політичному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / С. О. Дроздова. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.

Дымарский М. Я. Проблемы текстообразования и художественный текст (на материале русской прозы XIX-XX вв.) / М. Я. Дымарский. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 1999.

Ейгер Г. В. Язык синергетика / Г. В. Ейгер // Вестник Харьков. ун-та. – 1992. – № 372. – С. 131–137.

Ерасов Б. С. Социальная культурология / Б. С. Ерасов. – [2-е изд.]. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 591 с.

Єлісова М. О. Універсальний символ СВІТОВЕ ДЕРЕВО та його мовно-образні парадигми в художніх текстах Бориса Пастернака :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова» / М. О. Єлісова. – К., 2006. – 20 с.

Єремєєва Н. Ф. Концептуальний простір англійської народної казки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. Ф. Єремєєва. – К., 1997. – 19 с.

Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С. А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. – 1999. – Вип. 11. – С. 12–25.

Жаботинская С. А. Теория номинации: когнитивный ракурс / С. А. Жаботинская // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2003. – № 478. – С. 145–164.

Жаботинська С. А. Посесивна конструкція і концептуальні трансформи / С. А. Жаботинська // Мова. Людина. Світ: До 70-річчя професора М. Кочергана : зб. наук. пр. – К. : Київ. держ. лінгв. ун-ту, 2006. – С. 178–192.

Жаботинская С. А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный подход / С. А. Жаботинская // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2009(а). – № 848. – С. 3–10.

Жаботинская С. А. Ономаσιологические модели и событийные схемы / С. А. Жаботинская // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2009(б). – № 837. – С. 3–14.

Жаботинская С. А. Принципы создания ономаσιологических моделей и событийных схем в языке / С. А. Жаботинская // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство: Сб. в честь Е. С. Кубряковой. – М. : Языки славянских культур, 2009(в). – С. 381–401.

Жоль К. К. Мысль, слово, метафора / К. К. Жоль. – К. : Наукова думка, 1984. – 303 с.

Залевская А. А. Введение в психолингвистику / А. А. Залевская. – М. : РГГУ, 1999. – 382 с.

Залевская А. А. Текст и его понимание / А. А. Залевская // Вопросы языкознания. – 2003. – № 4. – С. 62–73.

Залевская А. А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст : [избранные труды] / А. А. Залевская. – М. : Гнозис, 2005. – 543 с.

Залевская А. А. Проблема тело – разум в трактовке А. Дамазио / А. А. Залевская // Studia Linguistica Cognitiva. – М. : Гнозис, 2006. – Вып. 1. Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы. – С. 82–105.

Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи / В. А. Звегинцев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 307 с.

Зеленова О. А. Концепт самоуважене в американской лингвокультуре // Проблемы лингвокультурологии и семантики через призму междисциплинарной парадигмы / О. А. Зеленова. – Волгоград : Страница-2, 2001. – С. 3–7.

Зернецкий П. В. Единицы речевой деятельности в дIALOGическом дискурсе / П. В. Зернецкий // Языковое общение: Единицы и регулятивы. – Калинин, 1987. – С. 89–95.

Зернецкий П. В. Лингвистические аспекты теории речевой деятельности / П. В. Зернецкий // Языковое общение: Процессы и единицы. – Калинин, 1988. – С. 36–41.

Зимняя И. А. Лингвopsихология речевой деятельности / И. А. Зимняя. – М. : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. – 432 с.

Зинченко В. П. Посох Осипа Мандельштама и Трубка Мамардашвили. К началам органической психологии / В. П. Зинченко. – М. : Новая школа, 1997. – 336 с.

Зинченко В. П. Психологическая педагогика : [материалы к курсу лекций] / В. П. Зинченко. – [2-е изд.]. – Самара : «Самарский Дом Печати», 1998. – Ч. 1. Живое знание. – 296 с.

Злобина Ю. А. Обозначение признака «отношение к пище» в лексико-фразеологической системе немецкого и русского языков / Ю. А. Злобина // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград : Перемена, 2001. – С. 40–52.

Змійова І. В. Лінгвокогнітивні характеристики засобів вербалізації концепту ДОБРО в англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / І. В. Змійова. – Харків, 2006. – 20 с.

Иващенко О. В. Концептуальная метафора в формировании абстрактных концептов / О. В. Иващенко // Когнитивная семантика: Междунар. науч. конф., 2000 г. : тезисы докл. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2000. – Ч. 2. – С. 74–78.

Ильин И. П. Постмодернизм. Словарь терминов / И. П. Ильин. – М. : ИНИОН РАН, 2001. – 382 с.

Имото С. Философское основание теории восприятия Матураны / С. Имото // Studia Linguistica Cognitiva.– М. : Гнозис, 2006. – Вып. 1. Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы. – С. 8–19.

Иная ментальность / [Карасик В. И., Прохвачева О. Г., Зубкова Я. В., Грабарова Э. В.]. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.

Ильченк О. М. Етикет англомовного наукового дискурсу : [монографія] / О. М. Ильченко. – К. : ІВЦ «Політехніка», 2002. – 288 с.

Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя): [монографія] / О. М. Кагановська. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2002. – 292 с.

Каменская О. Л. Текст и коммуникация / О. Л. Каменская. – М. : Высшая школа, 1990. – 152 с.

Касевич В. Б. Языковые структуры и когнитивная деятельность / В. Б. Касевич // Язык и когнитивная деятельность. – М. : Наука, 1989. – С. 8–18.

Касевич В. Б. О когнитивной лингвистике / В. Б. Касевич // Общее языкознание и теория грамматики : материалы чтений, посвященных 90-летию со дня рождения С. Д. Кацнельсона. – СПб. : Наука, 1998. – С. 14–21.

Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 213 с.

Кацнельсон С. Д. Речемыслительные процессы / С. Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1984. – № 4. – С. 1–12.

Кацнельсон С. Д. Общее и типологическое языкознание / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука (ЛЮ), 1986. – 297 с.

Карабан В. И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований: [монография] / В. И. Карабан. – К. : Вища школа, 1989. – 131 с.

Карасик В. И. О типах дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс : сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 2000. – С. 5–20.

Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.

Карасик В. И. Языковые ключи / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.

Карасик В. И. Базовые характеристики концептов в лингвокультурной концептологии / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Антология концептов ; [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – М. : Гнозис, 2007. – С. 12–14.

Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 261 с.

Карнап Р. Значение и необходимость / Р. Карнап. – М. : ИИЛ, 1959. – 382 с.

Карпинец Т. А. Концепт как способ смысловой организации художественного текста / Т. А. Карпинец. – Кемерово : КРИПКипРО, 2004. – 154 с.

Катаева Н. М. Воля / Н. М. Катаева // Антология концептов ; [под ед. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – М. : Гнозис, 2007. – С. 33–44.

Кемаева И. А. Метафорические концепты в языке английской американской поэзии : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / И. А. Кемаева. – М., 2003. – 23 с.

Кибрик А. А. Предикатно-аргументные отношения в семантически эргативных языках / А. А. Кибрик // К проблеме предикативного отношения. Изв. АН СССР. – Сер. ЛиЯ. – 1980. – Т. 39, № 4. – С. 324–335.

Кибрик А. А. Лингвистические предпосылки моделирования языковой деятельности / А. А. Кибрик // Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах. – М. : Наука, 1987. – С. 33–52.

Кибрик А. А. Когнитивные исследования по дискурсу / А. А. Кибрик // Вопросы языкознания. – 1994. – № 5. – С. 126–139.

Кибрик А. А. Функционализм / А. А. Кибрик, В. А. Плунгян // Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления ; [под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой, А. Секериной]. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – С. 276–339.

Кисельова А. Л. Концепт «жіночість» у вікторіанській лінгвокультурі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. Л. Кисельова. – К., 2007. – 20 с.

Китова Е. Б. Ценность как доминанта иерархии концептом data, information, knowledge / Е. Б. Китова, А. В. Кравченко // Studia Linguistica Cognitiva. – М. : Гнозис, 2006. – Вып. 1. Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы. – С. 257–276.

Киященко Л. П. В поисках исчезающей предметности (очерки о синергетике языка) / Киященко Л. П. – М. : РАН, 2000. – 200 с.

Климонтович Ю. Л. Проблемы статистической теории самоорганизации синергетики / Ю. Л. Климонтович // Философское об-во АН СССР, сер. 2. – М., 1987.

Князева Е. Н. Антропный принцип в синергетике / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Вопросы Философии. – 1977. – № 3. – С. 62–79.

Князева Е. Н. Законы эволюции и саморазвития сложных систем / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М. : Наука, 1994. – 238 с.

Кобозева И. М. Лингвистическая семантика : [учебник] / И. М. Кобозева. – [изд-е 3-е, стереотипное]. – М. : КомКнига, 2007. – 352 с.

Колегаева И. М. Хронотоп газетного дискурсу / И. М. Колегаева // Записки з романо-германської філології. – 2006. – Вип. 17. – С. 107–113.

Колесник Д. М. Концептуальное пространство авторской метафоры в творчестве А. Мердок : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Д. М. Колесник. – Черкассы, 1996. – 260 с.

Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1984. – 175 с.

Конецкая В. П. Социология коммуникации / В. П. Конецкая. – М. : Междунар. ун-т бизнеса и упр., 1997. – 304 с.

Коннова М. Н. Концептуальные метафоры времени в современном английском языке : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / М. Н. Коннова. – М., 2007. – 25 с.

Коули С. Д. Динамика когнитивных процессов и науки о языке / С. Д. Коули, А. В. Кравченко // Вопросы языкознания. – 2006. – № 6. – С. 133–141.

Кохташвили Н. И. Семантические характеристики концепта «подвиг» / Н. И. Кохташвили // Языковая личность: проблемы когниции и коммуникации. – Волгоград : Колледж, 2001. – С. 122–126.

Кравченко А. В. Является ли язык репрезентативной системой? / А. В. Кравченко // Studia Linguistica Cognitiva. – М. : Гнозис, 2006. – Вып. 1. Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы. – С. 135–156.

Кравченко А. В. О традициях, языкознании и когнитивном подходе / А. В. Кравченко // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство : сб. в честь Е. С. Кубряковой. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 51–65.

Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах : [монография] / Н. А. Красавский. – Волгоград : Перемена, 2001. – 495 с.

Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.

Крестинский С. В. Интерпретация актов молчания в дискурсе / С. В. Крестинский // Язык, дискурс и личность. – Тверь : ТГУ, 1990. – С. 38–45.

Кривий А. К. Дискурсивний аналіз і сучасне мовознавство / А. К. Кривий // Дискурс іноземномовної комунікації : [кол. монографія] / [К. Кусько, М. Полюжин, Т. Кияк, О. Д. Огуй ; ред. кол. С. Денисенко]. – Львів : Вид-во Львівського національного університету імені І. Франка, 2001. – С. 152–161.

Кронгауз М. А. Семантика / М. А. Кронгауз. – М. : РГУ, 2001. – 399 с.

КСКТ = Краткий словарь когнитивных терминов / [Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина ; под общей ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Моск. гос. ун-т, 1996. – 245 с.

Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1986. – 156 с.

Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 141–172.

Кубрякова Е. С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова «память» / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – С. 85–91.

Кубрякова Е. С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем / Е. С. Кубрякова // Язык и структуры представления знаний : сб. научно-аналитических обзоров ; [ред. Ф. М. Березин, Е. С. Кубрякова]. – М. : РАН, 1992. – С. 4–38.

Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика-психология-когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34–47.

Кубрякова Е. С. Концепт / Е. С. Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – С. 90–93.

Кубрякова Е. С. Новые пути исследования феномена значения в современной лингвистике / Е. С. Кубрякова // Функциональная семантика языка, семиотика знаковых систем и методы их изучения : междунар. конф., 1997 г. : тезисы докл. – М., 1997(а). – С. 61–62.

Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М. : РАН Институт языкознания, 1997(б). – 327 с.

Кубрякова Е. С. Семантика в когнитивной лингвистике (о концепте контейнера и формах его объективации в языке) / Е. С. Кубрякова // Изв. РАН. Сер. лит. яз. – 1999(а). – Т. 58, № 6. – С. 3–12.

Кубрякова Е. С. Языковое сознание и языковая картина мира / Е. С. Кубрякова // Филология и культура : междунар. конф., 1999 г. : тезисы докл. – Тамбов : ТГУ, 1999(б). – С. 6–13.

Кубрякова Е. С. Об исследовании дискурса в современной лингвистике / Е. С. Кубрякова // Филология и культура : III междунар. конф., 2001 г. : тезисы докл. – Тамбов : ТГУ, 2001(а). – Ч. 1. – С. 8–11.

Кубрякова Е. С. О когнитивной лингвистике и семантике термина «когнитивный» / Е. С. Кубрякова // Вестн. ВГУ. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001(б). – № 1. – С. 3–9.

Кубрякова Е. С. Понятия «дискурс» и «анализ дискурса» в современной лингвистике / Е. С. Кубрякова // Дискурс, речь, речевая деятельность : сб. науч. аналит. обзоров. – М. : ИНИОН РАН, 2001(в). – С. 3–15.

Кубрякова Е. С. О современном понимании термина «концепт» в лингвистике и культурологии / Е. С. Кубрякова // Реальность, язык и сознание. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2002. – Вып. 2. – С. 5–15.

Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

Кубрякова Е. С. Предисловие / Е. С. Кубрякова // Концептуальный анализ языка: Современные направления исследования : сб. науч. тр. – М. : РАН. Ин-т языкознания; ТГУ им. Г. Р. Державина, 2007. – С. 7–19.

Кубрякова Е. С. В поисках сущности языка / Е. С. Кубрякова // Проблемы когнитивной лингвистики. – 2009. – № 1. – С. 5–13.

Кубрякова Е. С. Виды пространств текста и дискурса / Е. С. Кубрякова, О. В. Александрова // Категоризация мира: пространство и время : науч. конф., 1997 г. : тезисы докл. – М., 1997. – С. 19.

Кузьміна О. Б. Поетична семантика концептів «БІЛИЙ» – «ЧОРНИЙ» (на матеріалі української лірики першої третини ХХ сторіччя) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / О. Б. Кузьміна. – Харків, 2006. – 21 с.

Кукушкин В. В. Об'єктивація концепту ЗНАМЕНИТІСТЬ у сучасному англомовному газетному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / В. В. Кукушкін. – Харків, 2010. – 221 с.

Куликова О. В. Фреймовое моделирование (на примере сильных глаголов немецкого языка) / О. В. Куликова // Типы знаний и их репрезентация в языке : сб. науч. тр. ; [отв. ред. Н. Н. Болдырев]. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2007. – С. 77–89.

Купчик Е. В. Поэтический мир А. Городницкого: образная репрезентация концептосферы : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Е. В. Купчик. – Тюмень, 2007. – 40 с.

Кусько К. Я. Дискурс іноземномовної комунікації: концептуальні питання теорії і практики // Дискурс іноземномовної комунікації : [кол. монографія] / [К. Кусько, М. Полюжин, Т. Кияк, О. Д. Огуй ; ред. кол. С. Денисенко]. – Львів : Вид-во Львівського національного університету імені І. Франка, 2001. – С. 25–48.

Кусько К. Я. Когнітивно-дискурсивний потенціал інформативного трансферу / К. Я. Кусько // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 91–93.

Кучинский Г. М. Психологический анализ содержания диалога при совместном решении мыслительной задачи / Г. М. Кучинский // Психологические исследования общения. – М. : Наука, 1985. – С. 252–264.

Лав Н. Когниция и языковой миф / Н. Лав // *Studia Linguistica Cognitiva*. – М. : Гнозис, 2006. – Вып. 1. Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы. – С. 105–134. (Love N. Cognition and the language myth // *Language Sciences*. – 2004. – Vol. 26, № 6. – P. 525–544).

Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вип. 23. Когнитивные аспекты языка. – С. 12–51.

Левицкий А. Э. Горизонты развития неологии XXI века / А. Э. Левицкий // Горизонты современной лингвистики. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 350–364.

Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница : Новая книга, 2006. – 512 с.

Лендваи Э. Лексическая семантика русского языка / Э. Лендваи. – Budapest : Nemzeti Tankönyvkiado, 1998. – 258 s.

Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.

Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – Тарту, 1974.

Леонтьев А. А. Высказывание как предмет лингвистики, психолингвистики и теории коммуникации / А. А. Леонтьев // Синтаксис текста. – М., 1979. – С. 18–36.

Леонтьев А. А. Языковое сознание и образ мира / А. А. Леонтьев // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – М., 1993. – С. 16–21.

Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1999.

Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / А. А. Леонтьев. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 307 с.

Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – [изд. 2-е]. – М. : Изд-во политич. лит-ры, 1977. – 304 с.

Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайонз. – М. : Прогресс, 1977. – 544 с.

Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: Введение / Дж. Лайонз ; [пер. с англ.] – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.

Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к теории текста : антология ; [под. ред. В. П. Нерознака]. – М., 1997. – С. 280-289.

Логический анализ языка. Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – 204 с.

Логический анализ языка. Ментальные действия. – М. : Наука, 1993. – С. 3–7.

Логический анализ языка. Языки пространств. – М. : Языки русской культуры, 2000(а). – 448 с.

Логический анализ языка. Языки этики. – М. : Языки русской культуры, 2000(б). – 448 с.

Логический анализ языка. Космос и хаос: Концептуальные поля порядка и беспорядка. – М. : Индрик, 2003. – 640 с.

Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 444 с.

Луньова Т. В. Лексикалізований концепт ГАРМОНІЯ в сучасній англійській мові: структура і комбінаторика : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Т. В. Луньова. – К., 2006. – 348 с.

Лурия А. Р. Основные проблемы нейролингвистики / А. Р. Лурия. – М., 1975.

Луценко Р. С. Концепт ПЕЙЗАЖ в структуре англоязычного прозаического текста : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Р. С. Луценко. – Иваново, 2007. – 21 с.

Ляшик О. А. Жанрова специфіка композиційно-сислової структури поетичного тексту: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі творів американського поетичного ренесансу): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. А. Ляшик. – К., 2006. – 251 с.

Маккормак Э. Когнитивная теория метафоры / Э. Маккормак // Теория метафоры : сб. ; [пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. ; вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой ; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 358–386.

Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.

Мамардашвили М. К. Символ и сознание (метафизические рассуждения о сознании, смволике и языке) / М. К. Мамардашвили, А. М. Пятигорский. – М. : Языки русской культуры, 1997.

Манаенко Г. Н. Дискурс в его отношении к речи, тексту и языку / Г. Н. Манаенко // Язык. Текст. Дискурс : межвуз. сб. науч. тр. – Ставрополь : Пятигорск. гос. лингв. ун-т, 2003. – Вып. 1. – С. 26–40.

Маріна О. С. Констрастивні тропи і фігури в американській поезії модернізму: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. С. Маріна. – К., 2004. – 202 с.

Мартемьянов Ю. С. Имплицитная информация на синтаксическом уровне / Ю. С. Мартемьянов // Имплицитность в языке и речи. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 163–192.

Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англомовному дискурсі : [монографія] / А. П. Мартинюк. – Харків : Константа, 2004. – 292 с.

Мартинюк А. П. Концепт у дискурсивній парадигмі / А. П. Мартинюк // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2006(а). – № 725. – С. 9–12.

Мартинюк А. П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англомовного публіцистичного дискурсу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. П. Мартинюк. – Київ, 2006(б). – 40 с.

Мартинюк А. П. Перспективи дослідження концептів у світлі інтегративної теорії мови / А. П. Мартинюк // *Studia Germanica et Romanica. Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання.* – Донецьк : ДонНУ, 2008. – Т. 5, № 2 (14). – С. 20–34.

Мартинюк А. П. Перспективи дискурсивного напрямку дослідження концептів / А. П. Мартинюк // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* – 2009(а). – № 837. – С. 14–18.

Мартинюк А. П. Разграничение дискурса и текста с позиций интеграционного подхода / А. П. Мартинюк // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* – 2009(б). – № 866. – С. 49–54.

Мартинюк А. П. Регулятивний потенціал мовного значення (на матеріалі англомовної політичної образи) / А. П. Мартинюк // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні Науки.* – 2010(а). – Вип. 22. – С. 3–6.

Мартинюк А. П. Опыт модусного моделирования концепта (на примере концепта CELEBRITY / ЗНАМЕНИТОСТЬ, актуализированного в англоязычном газетном дискурсе) [Электронный ресурс] / А. П. Мартинюк // *Когниция. Коммуникация. Дискурс: междунар. сб. науч. тр.* / Ред. И. С. Шевченко, В. И. Карасик. – Направление «Филология». – № 1. – 2010(б). – С. 93-100. – Режим доступа : <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/home>

Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.

Матурана У. Биология познания / У. Матурана // *Язык и интеллект ; [пер. с англ.].* – М. : Прогресс: Универ., 1996. – С. 95–142.

Матурана У. Древо познания / У. Матурана, Ф. Варела. – М. : Прогресс-Традиция, 2001.

Мельникова Е. А. Метафорическая реализация концепта ВРЕМЯ в художественном дискурсе / Е. А. Мельникова // *Вісник Харківського університету імені В. Н. Каразіна.* – 2005. – № 667. – С. 126–129.

Мельников Г. П. Методология лингвистики / Г. П. Мельников, С. Ю. Преображенский. – М. : УДН, 1989.

Менджеричкая Е. О. Термин «дискурс» в современной зарубежной лингвистике / Е. О. Менджеричкая // *Лингвокогнитивные проблемы межкультурной коммуникации.* – М., 1977. – С. 130–133.

Мерло-Понти М. О феноменологии языка / М. Мерло-Понти // Знаки ; [пер. с франц.]. – М. : Искусство, 2001. – С. 95–111.

Милль Дж. Система логики силлогистической и индуктивной / Дж. Милль. – М., 1914.

Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский. – М. : Энергия, 1979. – 152 с.

Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного / М. Минский // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. XXIII. – С. 281–309.

Молчанова Г. Г. О синергетике и синергетическом сцеплении концептов «жизнь» и «текст» / Г. Г. Молчанова // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство : сб. в честь Е. С. Кубряковой. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 199–206.

Морозова Е. И. Ложь как дискурсивное образование: лингвокогнитивный аспект : [монография] / Е. И. Морозова. – Харьков : Экограф, 2005. – 300 с.

Морозова О. І. Діяльнісний стиль мислення у лінгвістичних дослідженнях / О. І. Морозова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2008(а). – № 811. – С. 41–45.

Морозова О. І. Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно-комунікативного утворення (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. І. Морозова. – Київ, 2008(б). – 32 с.

Морозова Е. И. Мировоззренческие параллели в трактовке терминов «дискурс», «контекст», «ситуация» / Е. И. Морозова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2010(а). – № 897. – С. 99–105.

Морозова Е. И. Фреймовые структуры знаний в языке дискурсе / Е. И. Морозова // Науковий Вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – 2010 (б). – Вип. 11. – С. 268–272.

Москальская О. И. Грамматика текста / О. И. Москальская. – М. : Высшая школа, 1981. – 183 с.

Москальчук Г. Г. Структура текста как синергетический процесс / Г. Г. Москальчук. – М. : УРСС, 2003.

Семантическая структура парадигматические связи полисеманта (на примере слова *судьба*). Лексикографический аспект / Москвин В. П. – Волгоград : Перемена, 1997. – 32 с.

Мышкина Н. Л. Динамико-системное исследование смысла текста / Н. Л. Мышкина. – Красноярск : КГУ, 1991. – 212 с.

Налимов В. В. Требование к изменению образа науки / В. В. Налимов // Вестник МГУ. – 1991. – Сер. 7. – № 5. – С. 18–33.

Неретина С. С. Абельяра и Петрарка: пути самопознания личности (текстологический анализ) / С. С. Неретина // Вопросы философии. – 1992. – № 3. – С. 134–160.

Неретина С. С. Слово и текст в средневековой культуре: Концептуализм Петра Абельяра / С. С. Неретина. – М. : Гнозис, 1996. – 182 с.

Нерознак В. П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма / В. П. Нерознак // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. – Омск : ОмГПУ, 1998. – С. 80–85.

Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поетиці Шекспіра : [монографія] / В. Г. Ніконова. – Дніпропетровськ : ДУЕП, 2007. – 364 с.

Никитин М. В. Лексическое значение в слове и словосочетании / М. В. Никитин. – Владимир : ВГУ, 1974. – 127 с.

Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1988. – 168 с.

Никитин М. В. Курс лингвистической семантики / М. В. Никитин. – СПб. : Научный центр проблем диалога, 1996. – 760 с.

Никитин М. В. Основания когнитивной семантики : [учебное пособие] / М. В. Никитин. – СПб. : Изд-во РГПУ, 2003. – 277 с.

Никитин М. В. О соотношении знака и значения / М. В. Никитин // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство : сб. в честь Е. С. Кубряковой. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 161–169.

Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре / С. Е. Никитина // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – С. 117–123.

Новиков Л. А. Семантика русского языка / Л. А. Новиков. – М. : Наука, 1982. – 272 с.

Носевич В. На пути к модели общества как самоорганизующейся системы / В. Носевич // Математическое моделирование исторических процессов : сб. статей. – М., 1996. – С. 202–223.

Овшиева Н. Л. Уровни восприятия речи в ситуации непосредственного речевого общения / Н. Л. Овшиева // Антропоцентризм в языке речи. – СПб : С.-Петербург. ун-т, 2003. – С. 91–103.

Огаркова Г. А. Вербалізація концепту КОХАННЯ в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсивний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Г. А. Огаркова. – К., 2005. – 20 с.

Онищук І. Ю. Емоціогенність концепту ВАМПІР в англійській мові й мовленні (на матеріалі словників та англомовних романів-трилерів) :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. Ю. Онищук. – Одеса, 2006. – 20 с.

Опарина Е. О. Концептуальная метафора / Е. О. Опарина // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 65–77.

ОФСЯ = Оптимизация социальной функции языка [Электронный ресурс] // Энциклопедия. – Росся-Он-Лайн. – Режим доступа: [www.krugosvet.ru </articles/82/1008254/1008254al.htm>](http://www.krugosvet.ru/articles/82/1008254/1008254al.htm). – Заглавие с экрана.

Павиленис Р. И. Проблема смысла. Современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павиленис. – М. : Наука, 1983. – 286 с.

Павкін Д. М. Образ Чарівної Країни в романах Дж. Р. Р. Толкієна: лінгвокогнітивний аналіз : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Д. М. Павкін. – К., 2002. – 220 с.

Павлова Ю. В. Национальная специфика русского гостеприимства / Ю. В. Павлова // Проблемы обучения иностранных граждан на современном этапе: лингвистические и методические : междунар. науч.-прак. конф., 2000 г. : тезисы докл. – Волгоград : Перемена, 2000. – С. 170–171.

Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью: референциальные аспекты семантики местоимений / Е. В. Падучева. – М, 1985.

Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений / Е. В. Падучева. – М. : Эдиторал УРСС, 2002. – 288 с.

Пальчевська О. С. Концепт ШЛЯХ в англійській, французькій та українській мовах: лінгвокогнітивний та етнолінгвістичний ракурси : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15 / О. С. Пальчевська. – Донецьк, 2006. – 20 с.

Панасова Е. П. Концепт СОНЦЕ в русском языке и речи : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. філол. наук: 10.02.01 / Е. П. Панасова. – Екатеринбург, 2007. – 23 с.

Панкрац Ю. Г. Пропозициональные структуры и их роль в формировании языковых единиц разных уровней / Ю. Г. Панкрац. – Минск-Москва : Минск. Гос. пед. ин-т иностр. языков, Ин-т языкознания РАН, 1992.

Паршин П. Б. Выступление в дискуссии «Интернет-парламент: Языки политики: Язык и политика» [Электронный ресурс] / П. Б. Паршин. – Режим доступа : www.elections.ru. – Архив 2 марта 1999.

Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1960. – 500 с.

Петрова Н. В. Текст и дискурс / Н. В. Петрова // Вопросы языкознания. – 2003. – № 6. – С. 123–131.

Пименова М. В. Методология концептуальных исследований / М. В. Пименова // Антология концептов ; [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – М. : Гнозис, 2007. – С. 14–16.

Піхтовнікова Л. С. Синергія стилю байки / Л. С. Піхтовнікова. – Харків : Бізнес Інформ, 1999. – 219 с.

Піщікова К. В. Стратегії домінування в аргументативному дискурсі: гендерний аналіз (на матеріалі англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / К. В. Піщікова. – Харків, 2003. – 19 с.

Плеханова Т. Ф. Дискурсивно-диалогическая концепция художественного текста : автореф. дисс. на соискание уч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Т. Ф. Плеханова. – Минск, 2005. – 32 с.

Плотникова С. Н. Когнитивно-дискурсивная деятельность: наблюдение конструирование / С. Н. Плотникова // *Studia Linguistica Cognitiva*. – М. : Гнозис, 2006. – Вып. 1. Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы. – С. 66–81.

Поліна Г. В. Мовна об'єктивація концепту БОГ в англійському дискурсі XIV-XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Г. В. Поліна. – Харків, 2004. – 23 с.

Полюжин М. М. Напрями та одиниці прагматичного аналізу мовленнєвої комунікації / М. М. Полюжин // Проблеми романо-германської філології: зб. наук. пр. – Ужгород : Патент, 2003. – С. 6–20.

Полюжин М. М. Концептуальна система як базове поняття когнітивної семантики й теорії мовної особистості / М. М. Полюжин // Проблеми романо-германської філології : зб. наук. пр. – Ужгород : Ліра, 2005. – С. 5–19.

Полюжин М. М. О когнитивном и лингвокультурологическом изучении фразеологии / М. М. Полюжин, Н. Ф. Венженевич // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство : сб. в честь Е. С. Кубряковой. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 628–640.

Попова Н. С. Когнитивная метафора в концептосфере языка / Н. С. Попова // Связи языковых единиц в системе и реализации. Когнитивный аспект. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. ун-та, 1999. – Вып. 2. – С. 128–134.

Попова З. Д. Понятие концепт в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж, 1999.

Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – [3-е изд.]. – Воронеж : Истоки, 2003. – 191 с.

Попова З. Д. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Антология концептов ; [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – М. : Гнозис, 2007. – 512 с.

Поппер К. Логика и рост научного знания / К. Поппер ; [пер с англ.]. – М. : Прогресс, 1983.

Постмодернизм : [энциклопедия] / [под ред. А. А. Грицанова, М. М. Можейко]. – Минск : Интерпрессервис, 2001.

Постовалова В. И. Существует ли языковая картина мира? / В. И. Постовалова // Язык как коммуникативная деятельность человека: сб. науч. тр. МГПИИЯ. – М., 1987. – Вып. 284. – С. 65–72.

Потапенко С. І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу) : [монографія] / С. І. Потапенко. – К. : КНЛУ, 2004. – 360 с.

Потапова О. І. Когнитивно-семантические аспекты метафоризованных лексико-фразеологических номинаций лжи и обмана в современном английском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / О. І. Потапова. – Харьков, 2004. – 20 с.

Потебня О. О. Думка й мова / О. О. Потебня // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів : Літопис, 1996. – С. 23–39.

Почепцов Г. Г. (мол.) Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов (мол.). – К. : Наукова думка, 1996. – 175 с.

Пригожин И. Г. Природа, общество и новая рациональность. В поисках нового миропонимания / И. Г. Пригожин // Философия и Жизнь. – 1991. – № 7. – С. 5–21.

Пригожин И. Г. Порядок из хаоса / И. Г. Пригожин, И. Стенгерс. – М., 1986.

Присяжнюк Л. Ф. СВІЙ / ЧУЖИЙ в образній системі романів Г. Гріна: семантико-когнітивний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. Ф. Присяжнюк. – К., 2007. – 20 с.

Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові / А. М. Приходько. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 292 с.

Приходько А. Н. Синтаксис естественного языка в фокусе когнитивно-дискурсивной парадигмы / А. Н. Приходько // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2003. – № 609. – С. 84–89.

Приходько А. Н. Концепт как трехмерное метальное образование / А. Н. Приходько // Вісник Харківського національного університету

імені В. Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія. – 2006. – № 726. – С. 20–25.

Приходько А. М. Концепти і концептосфери в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.

Проскурин С. Г. Мифопоэтический мотив «мирового дерева» в древнеанглийском языке и англосаксонской культуре / С. Г. Проскурин // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – С. 124–129.

Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в межкультурной коммуникации / Ю. Е. Прохоров // Функциональные исследования. – М. : Московский лицей. – 1997. – Вып. 4. – С. 5–21.

Прохоров Ю. Е. Действительность. Текст. Дискурс : [учебное пособие] / Ю. Е. Прохоров. – М. : Флинта; Наука, 2004. – 224 с.

Пушкин В. Г. Кибернетический принцип саморегуляции / В. Г. Пушкин. – Л., 1974.

Радзиховский Л. А. Проблема диалогизма сознания в трудах М. М. Бахтина / Л. А. Радзиховский // Вопросы психологии. – 1985. – № 6. – С. 103–116.

Радзиховский Л. А. Диалог как единица анализа сознания / Л. А. Радзиховский // Познание и общение. – М., 1988. – С. 24–35.

Распопов И. П. Спорные вопросы синтаксиса / И. П. Распопов. – Ростов н/Д. : Изд-во Рост. ун-та, 1981. – 86 с.

Рассел Б. История западной философии / Б. Рассел. – М. : Миф, 1993. – Т. 1. – 510 с.

Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость / Е. В. Рахилина. – М. : Русские словари, 2000. – 416 с.

Ращупкина К. С. Фреймовый способ репрезентации интерактивных отношений в учебном дискурсе (на материале английского языка) / К. С. Ращупкина // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2009. – №3. – С. 76–82.

Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней / Дж. Реале, Д. Антисери. – СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1994. – Т. 2. – Средневековье. – 368 с.

Реферовская Е. А. Коммуникативная структура текста в лексико-грамматическом аспекте / Е. А. Реферовская. – Л., 1989.

Романов А. А. Системный анализ регулятивных средств диалогического общения / А. А. Романов. – М. : Наука, 1988. – 154 с.

Самохина В. А. Современная англоязычная шутка : [монография] / В. А. Самохина. – Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2008. – 356 с.

Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: [монографическое учебное пособие] / Е. А. Селиванова. – К. : ЦУЛ, «Фитосоциоцентр», 2002. – 336 с.

Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: [термінологічна енциклопедія] / Селіванова О. О. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

Селиверстова О. Н. Опыт семантического анализа группы английских и русских глаголов с общим компонентом «излучать свет» / О. Н. Селиверстова // Актуальные проблемы психологии речи и психологии обучения языку. – М., 1970.

Семенчук А. Б. Інноваційні засоби об'єктивації концепту ТЕРОРИЗМ (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. Б. Семенчук. – Херсон, 2010. – 20 с.

Серио П. Как читают тексты во Франции / П. Серио // Квадратура смысла: французская школа анализа дискурса. – М. : Прогресс, 1999. – С. 14–53.

Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986(а). – Вып. 17: Теория речевых актов. – С. 170–194.

Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986(б). – Вып. 17: Теория речевых актов. – С. 195–222.

Серль Дж. Р. Что такое речевой акт? / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986(в). – Вып. 17: Теория речевых актов. – С. 151–169.

Серль Дж. Р. Основы понятия исчисления речевых актов / Дж. Р. Серль, Д. Вандервекен // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17: Теория речевых актов. – С. 242–264.

Серл Дж. Р. Открывая сознание заново / Дж. Р. Серл; [пер. с англ. А. Ф. Грязнова]. – М. : Идея-Пресс, 2002.

Сидоров Е. В. Онтология дискурса / Е. В. Сидоров. – М. : ЛКИ, 2008. – 232 с.

Синергетика. Философия. Научная рациональность. – М., 1999.

Скідан О. Г. Контрастивні стилістичні засоби втілення концепту *творча особистість* у художніх текстах У. С. Моема : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. Г. Скідан. – Харків, 2007. – 23 с.

Слухай Н. В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології / Н. В. Слухай. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 167 с.

Слышкин Г. Г. Концепт чести в американской русской культурах (на материале толковых словарей) / Г. Г. Слышкин // Языковая личность: культурные концепты : сб. науч. тр. – Волгоград-Архангельск : Перемена, 1996. – С. 54–60.

Слышкин Г. Г. От текста к символу: Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Слышкин Г. Г. – М. : Academia, 2000. – 128 с.

Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты : [монография] / Г. Г. Слышкин. – Волгоград : Перемена, 2004. – 340 с.

Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Н. А. Слюсарева. – М., 1981.

Смирницкий А. И. Значение слова / А. И. Смирницкий // Вопросы языкознания. – 1955. – № 2. – С. 79–89.

Соколова Н. В. Вербалізація концептосфери «фемінізм» в американському жіночому дискурсі ХІХ-ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. В. Соколова. – Одеса, 2007. – 20 с.

Сологуб О. П. Особенности реализации жанрового фрейма в коммуникативной ситуации обращение в официальную инстанцию / О. П. Сологуб // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2009. – № 2. – С. 98–107.

Солодухо Н. М. Методология ситуационного подхода в научном познании / Н. М. Солодухо // Фундаментальные исследования. – 2005. – №8. – С. 86–87.

Соломоник А. Семиотика и лингвистика / А. Соломоник. – М. : Молодая гвардия, 1995. – 352 с.

Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі / Л. В. Солощук. – Харків : Константа, 2006. – 300 с.

Сонин А. Г. Когнитивная лингвистика: становление парадигмы : [монография] / А. Г. Сонин. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. – 222 с.

Сороченко Е. Н. Концепт СКУКА и его лингвистическое представление в текстах романов И. А. Гончарова : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / Е. Н. Сороченко. – Ставрополь, 2003. – 26 с.

Сосаре М. В. Логико-смысловая организация дискурса / М. В. Сосаре // Сб. научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореза. – М., 1982. – Вып. 186. – С. 78–88.

Старко В. Ф. Концепт ГРА в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 / В. Ф. Старко. – К., 2004. – 16 с.

Степанов Ю. С. Семиотическая структура языка: Три функции, три формальных аппарата языка / Ю. С. Степанов // Изв. АН СССР, сер. ЛиЯ, 1973. – Т. 32. – Вып. 4.

Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения / Ю. С. Степанов. – М., 1981.

Степанов Ю. С. Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца XX века. – М. : Рос. гуманитар. ун-т, 1995. – С. 35–73.

Степанов Ю. С. Язык и метод: К современной философии языка / Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 784 с.

Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Академический проект, 2001. – 990 с.

Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения / Ю. С. Степанов. – М. : Эдиториал УССР, 2002. – 360 с.

Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю. С. Степанов. – М. : Языки славянских культур, 2007 (а). – 248 с.

Степанов Ю. С. «Понятие», «Концепт», «Антиконцепт». Векторные явления в семантике / Ю. С. Степанов // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования: сб. науч. трудов / РАН Ин-т языкознания; ТГУ им. Г. Р. Державина. – М.-Калуга : Эйдос, 2007 (б). – 276 с.

Степин В. С. Теоретическое знание / В. С. Степин. – М., 2000.

Столнейкер Р. С. Прагматика / Р. С. Столнейкер // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16: Лингвистическая прагматика. – С. 419–438.

Суродина Н. Р. Лингвокультурологическое поле концепта «пустота» (на материале поэтического языка московских концептуалистов) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук / Н. Р. Суродина. – Волгоград, 1999. – 20 с.

Сусов И. П. Семантическая структура предложения / И. П. Сусов. – Тула : Изд-во ТГПУ им. Л. Н. Толстого, 1973. – 141 с.

Сусов И. П. Семантика прагматика предложения / И. П. Сусов. – Калинин, 1980.

Сусов И. П. Коммуникативно-прагматическая лингвистика и ее единицы / И. П. Сусов // Прагматика и семантика синтаксических единиц. – Калинин : Изд-во Калин. гос ун-та, 1984. – С. 3–12.

Сусов А. А. Размышления о концептах / А. А. Сусов, И. П. Сусов // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2006. – № 726. – С. 14–20.

Тарасов Е. Ф. Статус и структура теории речевой коммуникации / Е. Ф. Тарасов // Проблемы психолингвистики. – М. : Институт языкознания, 1975. – С. 139–150.

Тарасова Е. В. Проблемы развития языка в терминах синергетики / Е. В. Тарасова // Вісник ХДУ. – 1997. – № 390.

Тарасова Е. В. Речевая системность в терминах лингвопрагматики / Е. В. Тарасова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2000. – № 471. – С. 273–279.

Таценко Н. В. Засоби реалізації мегаконцептів ПРОСТІР, ЧАС, ІНФОРМАЦІЯ в сучасній англійській мові (на матеріалі інновацій віртуальної реальності) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. В. Таценко. – Харків, 2009. – 20 с.

Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация: Виды наименований. – 1977. – С. 202–211.

Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 100–205.

Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический лингвокультурный аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.

Телия В. Н. Фактор культуры и воспроизводимость фразеологизмов – знаков-микротекстов / В. Н. Телия // Сборник статей в честь Н. Д. Арутюновой ; [под ред. Апресяна Ю. Д.]. – М., 2004. – С. 674–684.

Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 117 с.

Тер-Минасова С. Г. К вопросу о норме в языке культуры / С. Г. Тер-Минасова // Тверской лингвистический меридиан : сб. науч. ст. ; [под ред. Л. П. Рыжовой]. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2007. – Вып. 7. В мире языка. – С. 8–16.

Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис / Я. Г. Тестелец. – М. : Российск. гос. гумант. ун-т, 2001. – 800 с.

Толочко О. В. Образ как составляющая концепта школа / О. В. Толочко // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики. – Волгоград : Перемена, 1999. – С. 178–181.

Том Р. Топология и лингвистика / Р. Том // Успехи математических наук. – М., 1975. – № 30. 1. – С. 199–221.

Томашина И. Г. Лексикографическое выражение концепта вежливости в русском, английском и итальянском языках / И. Г. Томашина // Языковая личность: проблемы креативной семантики. К 70-летию проф. И. В. Сентенберг : сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 2000. – С. 99–108.

Томенчук М. В. Варіантно зумовлена концептуалізація дійсності у сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. В. Томенчук. – Чернівці, 2008. – 20 с.

Торопов В. Н. СУДЬБА И СЛУЧАЙ / В. Н. Торопов // Понятие судьбы в контексте разных культур. – М. : Наука, 1994. – С. 38–75.

Трофимова Е. Б. Статус языка в концепции У. Матураны / Е. Б. Трофимова // *Studia Linguistica Cognitiva*. – М. : Гнозис, 2006. – Вып. 1. Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы. – С. 20–30.

Тураева З. Я. Лингвистика текста / З. Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1986.

Урусова О. А. Америка / О. А. Урусова // Антология концептов ; [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – М. : Гнозис, 2007. – С. 254–268.

Усманова А. Р. Дискурсия / А. Р. Усманова // Постмодернизм. Энциклопедия. – Мн. : Интерпрессервис, 2001.

Утробина Т. Г. Языковые средства репрезентации концептуальной картины мира (на материале сатирических рассказов Зощенко М. М. 1920-х годов) / Т. Г. Утробина // Текст: структура и функционирование. – Барнаул, 1997. – Вып. 2. – С. 72–81.

Федосюк М. Ю. Неявные способы передачи информации в тексте / М. Ю. Федосюк. – М., 1988.

Филиппов К. А. Лингвистика текста и проблемы анализа устной речи / К. А. Филиппов. – М., 1989.

Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Формановская Н. И. – М. : Русский язык, 2002.

Франк Д. Семь грехов прагматики: тезисы о теории речевых актов, анализе речевого общения, лингвистике и риторике / Д. Франк // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17: Теория речевых актов. – М., 1986. – С. 363–373.

Фролкина Л. В. Речевые традиции и этикет / Л. В. Фролкина // Имплицитность в языке и речи. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 108–114.

Фролова И. Є. Стратегія конфронтації в англomовному дискурсі : [монографія] / Фролова И. Є. – 2009. – 344 с.

Фрумкина Р. М. Цвет, смысл, сходство. Аспекты психолингвистического анализа / Р. М. Фрумкина. – М. : Наука, 1984. – 176 с.

Фрумкина Р. М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога / Р. М. Фрумкина // Научно-техническая информация. – 1992. – Сер. 2, № 3.

Фуко М. Археология знания / М. Фуко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. (1996а)

Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности / Фуко М. – М., 1996(б).

Харитонов А. Н. Переопосредствование как аспект понимания в диалоге // Познание и общение / Харитонов А. Н. – М. : Наука, 1988. – С. 52–63.

Цивьян Т. В. Лингвистические основы балканской модели мира / Т. В. Цивьян. – [Ин-т славяноведения и балканистики ; отв. ред. В. И. Топоров]. – М. : Наука, 1990. – 207 с.

Чан Ким Бао. Текст и дискурс (через призму ин-янь-концепции) / Чан Ким Бао. – М. : Творчество, 2000.

Чахоян Л. П. Синтаксис диалогической речи современного английского языка / Л. П. Чахоян. – М. : Высшая школа, 1979. – 168 с.

Чейф У. Л. Значение и структура языка / У. Л. Чейф. – М. : Наука, 1975. – 432 с.

Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике / А. Ченки // Фундаментальные направления современной американской лингвистики: сб. обзоров ; [под ред. А. А. Кибрика, И. И. Кобозевой, И. А. Секериной]. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – С. 340–368.

Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике: сходства и различия в теориях и целях / А. Ченки // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 68–78.

Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике / А. Ченки // Современная американская лингвистика: фундаментальные направления / [ред. А. А. Кибрик, И. М. Кобозева, И. А. Секерина]. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – С. 340–369.

Чернейко Л. О. Гештальтная структура абстрактного имени / Л. О. Чернейко // НДВШ ФН. – 1995. – № 4. – С. 73–83.

Чернейко Л. О. Лингвофилософский анализ абстрактного имени / Л. О. Чернейко. – М. : Высшая школа, 1997. – 319 с.

Чернявская В. Е. Дискурс как объект лингвистических исследований / В. Е. Чернявская // Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. гос. ун-та экономики и финансов, 2001. – С. 11–22.

Черч А. Введение в математическую логику / Черч А. – М., 1960. – С. 15–63.

Чес Н. А. Функционирование метафорических концептуальных систем в текстах современной англоязычной прозы (на материале художественной литературы) : автореф. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. А. Чес. – М., 2000. – 27 с.

Чорновол-Ткаченко О. О. Вербалізація концепту ВЛАДА у сучасному британському газетному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. О. Чорновол-Ткаченко. – Харків, 2007. – 20 с.

Чупина Г. А. Принцип деятельности и язык: Философско-методологический анализ / Г. А. Чупина. – Красноярск, 1987.

Шамаєва Ю. Ю. Когнітивна структура концепту РАДІСТЬ (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю. Ю. Шамаєва. – Харків, 2004. – 20 с.

Шаумян С. О понятии языкового знака / С. Шаумян // Язык и культура: Факты и ценности. К 70-летию Ю. С. Степанова ; [под ред. Е. С. Кубряковой, Т. Е. Янко]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – С. 149–165.

Шваб Т. О. Еволюція концепту «Героїзм» в англійській мові (на матеріалі текстів давньоанглійського, середньоанглійського та ранньоновоанглійського періодів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. О. Шваб. – К., 2006. – 20 с.

Шевченко І. С. Историческая динамика прагматики предложения. Английское вопростельное предложение 16–20 вв. : [монография] / Шевченко І. С. – Харьков : Константа, 1998. – 167 с.

Шевченко І. С. Інтердискурсивність політичного дискурсу / І. С. Шевченко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2009. – № 848. – С. 53–57.

Шевченко І. С. Дискурс как мыслекоммуникативное образование / И. С. Шевченко, Е. И. Морозова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2003. – № 586. – С. 33–38.

Шевченко І. С. Проблеми типології дискурсу / І. С. Шевченко, О. І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [кол. монографія] / [за загальн. ред. Шевченко І. С.]. – Харків : Константа, 2005. – С. 233–236.

Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2004. – 326 с.

Шишкина С. А. Лингвокультурная и когнитивная репрезентация концепта ИНТЕРЕС в русском и английском языках : автореф. дис. на со-

искание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / С. А. Шишкина. – Тюмень, 2007. – 21 с.

Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : енциклопедичний словник для фахівців з теоретич. гуманіт. дисциплін та гуманіт. інф-ки / І. Б. Штерн. – К. : АртЕк, 1998. – 336 с.

Щедровицкий Г. П. Мышление. Понимание. Рефлексия / Г. П. Щедровицкий. – М. : Наследие ММК, 2005.

Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба // О частях речи в русском языке. – Л. : Наука, 1974. – С. 77–99.

Щербаков А. С. Самоорганизация материи в неживой природе / А. С. Щербаков. – М. : Изд-во МГУ, 1990.

Эко У. Отсутствующая структура: введение в семиологию / У. Эко. – СПб. : Симпозиум, 2004.

Якубинский Л. П. Избранное: Язык и его функционирование / Л. П. Якубинский. – М. : Наука, 1986. – 207 с.

Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм «за» и «против». – М. : Прогресс, 1975. – С. 193–231.

Якобсон Р. Разработка модели языка в европейской лингвистике в период между двумя войнами / Р. Якобсон // Избранные работы ; [пер. с англ., нем., франц.]. – М. : Прогресс, 1985. – 455 с.

Ярова Н. П. Компаративні блоки у сучасній американській поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 12.02.04 / Ярова Н. П. – К., 2003. – 192 с.

Яценко М. А. Актуалізація аксіологічного змісту концептів **МАСКУЛІННІСТЬ** та **ФЕМІНІННІСТЬ** у сучасному англомовному художньому дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / М. А. Яценко. – Харків, 2007. – 20 с.

A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. – L., 1985.

Accommodating intercultural encounters: Elaborations and Extensions [C. Gallois, H. Giles, E. Jones and al.] // Intercultural Communication Theory / Ed. R. Wiseman. – Thousand Oaks, CA : Sage, 1995. – P. 115–147.

Accommodating the elderly: Invoking and extending a theory [Coupland N., Coupland J., Giles H., Henwood K.] // Language in Society. – 1988. – 17. – P. 1–41.

Allbritton D. W. When metaphors function as schemas: Some cognitive effects of conceptual metaphors / D. W. Allbritton // Metaphor and symbolic activity. – 1995. – Vol. 10, № 1. – P. 33–46.

Allwood J. Linguistic Communication as Action and Cooperation: A Study in Pragmatics / J. Allwood. – Goteborg, 1976.

Anderson J. A. Simple theory of complex cognition / J. A. Anderson // American Psychologist. – 1996. – Vol 51, № 4 – P. 355–365.

Anderson J. A. Human associate memory / J. A. Anderson, G. H. Bower. – Washington, 1973.

Argyle M. Social situations / M. Argyle, A. Furnham, J. A. Graham. – Cambridge : CUP, 1981.

Aristotle. Metaphysics / Aristotle ; [transl. by H. Tredennick]. – London : Heinemann, 1933. – 445 p.

Arundale R. B. A Conversational Perspective on Grice's Maxims and Conversational (nee Cooperative) Principle: Implications for Reconstructing Politeness Theory / R. B. Arundale // Paper represented at the 5th Intl Pragmatics Association Conference, – Mexico, July 4-9, 1996.

Austin J. L. How to Do Things with Words / J. L. Austin. – Oxford, 1962.

Auwers J. van der. Pragmatic presupposition: shared beliefs in a theory of irrefutable meaning / J. van der Auwers // Syntax and Semantics. – 1979. – Vol. 11: Presuppositions. – P. 249–264.

Bach K. Linguistic Communication and Speech Acts / K. Bach, M. R. Harnish. – Cambridge, MA, 1979.

Ballmer T. T. Context change and its consequences for a theory of natural language / T. T. Ballmer // Possibilities and limitations of pragmatics. – Amsterdam, Phil. : John Benjamins, 1981. – P. 17–55.

Barcelona A. Clarifying and applying the notions of metaphor and metonymy within cognitive linguistics: An update / Antonio Barcelona // Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast / ed. by René Dirven and Ralf Pörings. – Berlin and New York : Mouton de Gruyter, 2002. – P. 207–274.

Barcelona A. The role of metonymy in discourse-pragmatic inferencing / Antonio Barcelona // Cognitive and Discourse Approaches to Metaphor and Metonymy / ed. by Jose Luis Otaol Campo, Ignasi Navarro Fernando. – Castello de la Plana : Publications de la Universitat Jaume, 2005. – P. 29–44.

Barnden J. A. Consciousness and common-sense metaphors of mind / J. A. Barnden // Two sciences of mind: Readings in cognitive science and consciousness. – Amsterdam : John Benjamins. – 1997. – P. 311–340.

Baudrillard J. The Ecstasy of Communication / Baudrillard J. – N.Y., 1988.

Baxter L. A. Relating: Dialogues and Dialectics / L. A. Baxter, B. M. Montgomery. – N.Y., 1996.

Berger C. R. A plan-based approach to strategic communication / C. R. Berger // Cognitive bases for interpersonal communication. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1996. – P. 34–67.

Berger C. R. Language and Social Knowledge / C. R. Berger, J. Bradac. – L., 1982.

Berlin B. Basic color terms, their universality and evolution / B. Berlin, P. Kay. – Berkeley, 1969.

Berry M. Systemic linguistics and discourse analysis: A multi-layered approach to exchange structure / M. Berry // *Studies in Discourse Analysis*. – L., 1981. – P. 120–145.

Bertalanffy L. General System Theory / L Bertalanffy. – George Braziller, 1968.

Billig M. Social representations, objectification and anchoring: a theoretical analysis / M. Billig // *Social Behavior*. – 1988. – Vol. 3. – P. 1–16.

Blakemore D. Relevance theory / D. Blakemore // *Handbook of Pragmatics: Manual*. – Amsterdam; Philadelphia, 1995. – P. 443–453.

Blakemore D. Understanding Utterances / D. Blakemore. – Oxford, Cambridge, MA, 1992.

Blumer H. George Herbert Mead / H. Blumer // *The Future of the Sociological Classics*. – Boston, 1981. – P. 75–94.

Blumer H. Symbolic Interactionism / H. Blumer. – Englewood Cliffs, 1969.

Bower G. H. Scripts in memory for texts / G. H. Bower, J. B. Black, T. J. Turner // *Cognitive Psychology*. – 1979. – Vol. 11. – P. 177–220.

Brown G. Discourse analysis / G. Brown, G. Yule. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1983. – 288 p.

Brown P. Politeness: Some universals in language use / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1987. – 345 p.

Brown P. Speech as a marker of situation / P. Brown, C. Fraser // *Social markers in speech* ; [Ed. by K. R. Scherer, H. Giles]. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1979. – P. 33–62.

Brown P. Universals in language usage: Politeness phenomena / P. Brown, S. Levinson // *Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction*. – Cambridge, 1978. – P. 56–289.

Brown R. A Study in language and cognition / R. Brown, E. H. Lenneberg // *Journal of Abnormal and Social Psychology*. – 1954. – Vol. 49. – P. 454–462.

Brown R. How shall a thing be called / R. Brown // *Psychological Review*. – 1958. – Vol. 65. – P.14–21.

Brugman C. What Is the Invariance Hypothesis? / C. Brugman // *Cognitive Linguistics*. – 1990. – № 1. – P. 257–266.

Bruner J. S. Acts of meaning / J. S. Bruner. – Cambridge; Mass., 1990.

Brunner G. Texte und Diskurse: Methoden und Forschungsergebnisse der funktionalen Pragmatik / G. Brunner, G. Grafen (Hrsg.). – Opladen, 1994.

Burr V. *An Introduction to Social Constructivism* / V. Burr. – L., N.Y., 1995.

Burton D. *Dialogue and discourse* / D. Burton. – L. : Routledge and Kegan Paul, 1980.

Candlin C. N. General editor's preface. *The construction of professional discourse* / C. N. Candlin ; [Ed. by B. L. Gunnarsson, P. Linell]. – L., 1997. – 336 p.

Carbaugh D. *Situating Selves: The Communication of Social Identities in American Scenes* / D. Carbaugh. – Albany, 1996.

Carlson L. *Dialogue Games: An Approach to Discourse Analysis* / L. Carlson. – Oston, 1983.

Carston R. *Implicature, explicature, and truth-theoretic semantics* / R. Carston // *Mental Representations: Interface Between Language and Reality*. – N.Y., 1988. – p. 155–188.

Carston R. *Thoughts and utterances: The Pragmatics of explicit communication* / R. Carston. – L. : Blackwell, 2002. – 418 p.

Chafe W. L. *Cognitive constraints on information flow // Coherence and grounding in discourse* / Ed. by R. Tomlin. – Amsterdam : John Benjamins Press, 1987.

Chafe W. L. *Discourse, consciousness and times: The flow and displacement of conscious experience in speaking and writing* / W. L. Chafe. – Chicago : Chicago University Press, 1994.

Chafe W. L. *Prosodic and functional units of language* / W. L. Chafe // *Transcription and coding in discourse research* / Ed. by J. Edwards, M. Lamp. – Hillsdale : Lawrence Erlbaum Associates, 1992.

Cicourel A. V. *The interpretation of communicative contexts: Examples for medical encounters* / A. V. Cicourel // *Social Psychology Quarterly*. – 1987. – Vol. 50, № 2. – P. 217-226.

Cienki A. *STRAIGHT: An Image Schema and its Metaphorical Extensions* / A. Cienki // *Cognitive Linguistics*. – 1998. – Vol. 9, № 2. – P. 107–149.

Clark A. *Being There: Putting Brain, Body and World Together Again* / A. Clark. – Cambridge, MA : MIT Press, 1997.

Clark A. *Mindware: An Introduction to the Philosophy of Cognitive Science* / A. Clark. – N.Y. : Oxford Un-ty Press, 2001.

Clark A. *The extended mind* / A. Clark, D. Chalmers // *Analysis*. – Vol. 58. – № 1. – 1998. – P. 7–19.

Clark H. H. *Arenas of Language Use* / H. H. Clark. – Chicago, 1992.

Clark H. H. *Definite reference and mutual knowledge* / H. H. Clark, C. Marshall // *Elements of discourse understanding*. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1981. – P. 10-63.

- Clark H. H. *Using Language* / H. H. Clark. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1996. – 436 p.
- Clark R. A. Topoi and rhetorical competence / R. A. Clark, J. G. Delia // *Quarterly Journal of Speech*. – 1979. – Vol. 65. – P. 187-206.
- Clausner T. C. Domains and image schemas / T. C. Clausner, W. Croft // *Cognitive Linguistics*. – 1999. – Vol. 9, № 2. – P. 1–31.
- Cognitive Linguistics: Foundations, Scope and Methodology* / [ed. T. Janssen, G. Redeker]. – Berlin, N.Y. : Mouton de Gruyter, 1999. – 270 p.
- Cognitive Science: An Introduction* / N. A. Stillings, M. H. Feinstein, J. L. Garfield et. al. – L.; Cambridge, M.A, 1987.
- Cohen P. R. *Intentions in Communication* / P. R. Cohen, J. Morgan, M. E. Pollack (eds.). – Cambridge, M.A., 1990.
- Cole P. *Radical Pragmatics* / P. Cole. – N.Y., 1981.
- Cole P. *Syntax and Semantics* / P. Cole. – Vol. 9: *Pragmatics*. – N.Y., 1978.
- Cole P. *Syntax and Semantics* / P. Cole, J. Morgan. – Vol. 3: *Speech Acts*. – N.Y., 1975.
- Coleman L. *Prototype Semantics: The English Word «Lie»* / L. Coleman, P. Kay // *Language*. – 1981. – Vol. 13. – P. 26–44.
- Conceptualisation and Mental Processing in Language (Cognitive Linguistic Research)* / [ed. A. Geiger, B. Rudzka-Ostyn]. – Berlin : Mouton de Gruyter, 1993. – 825 p.
- Cook G. *The Discourse of Advertising* / G. Cook. – London and New York : Routledge, 1992. – 250 p.
- Cook G. *Transcribing infinity: Problems of context presentation* / G. Cook // *Journal of Pragmatics*. – 1990. – Vol. 14, № 1. – P. 1–24.
- Cooley C. H. *Human Nature and Social Order* / C. H. Cooley. – N.Y., 1964.
- Coulthard M. *Advances in Spoken Discourse Analysis* / M. Coulthard. – L. : Longman, 1992(a).
- Coulthard M. *Advances in Written Text Analysis* / M. Coulthard (ed.). – L. : Longman, 1992(b).
- Coulthard M. *An Introduction to Discourse Analysis* / M. Coulthard. – L. : Longman, 1977. – 195 p.
- Coulthard M. *An Introduction to Discourse Analysis* / M. Coulthard. – [2-nd ed.]. – L., 1985.
- Croft W. *Cognitive linguistics* / W. Croft, D. Cruse. – Cambridge : CUP, 2004. – 356 p.
- Croft W. *The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies* / William Croft // *Metaphor and Metonymy in Comparison and*

Contrast / ed. by René Dirven and Ralf Pörings. – Berlin and New York : Mouton de Gruyter, 2002. – P. 162-205.

Cronen V. E. The consequentiality of communication and the recapturing of experience / V. E. Cronen // *The Consequentiality of Communication*. – Hillsdale, 1996.

Crusius T. V. Discourse: A critique and synthesis of major theories / T. V. Crusius. – N.Y. : Modern Language Association of America, 1989.

Cruttenden A. Intonation / A. Cruttenden. – Cambridge; N.Y., 1986.

Cutting J. Pragmatics and discourse / J. Cutting. – L.; N.Y. : Routledge, 2002.

Damasio A. The feeling of what happens: Body and emotion in the making of consciousness / A. Damasio. – N.Y. : Harcourt Brace & Co, 1999. – 386 p.

Danesi V. Analysing cultures: An introduction and handbook / V. Danesi, P. Perron. – Bloomington; Indianapolis : Indiana Univ. Press, 1999. – 413 p.

Dascal M. Contextual exploitation of interpretation clues in text understanding: An integrated model / M. Dascal, E. Weizman // *The Pragmatic Perspective: Selected Papers from the International Pragmatics Conference* / Ed. by J. Verschueren, M. Bertucelli-Papi. – Amsterdam : Benjamins, 1987. – P. 79–92.

Davidson D. Truth and Interpretation / D. Davidson. – Oxford, 1984.

Deleuze G. A Thousand Plateaus : Capitalism and Schizophrenia / G. Deleuze, F. Guattari. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1987.

Delia J. G. Constructivism and the study of human communication / J. G. Delia // *Quarterly Journal of Speech*. – 1977. – Vol. 63. – P. 66–83.

Delia J. G. Interpretation and evidence / J. G. Delia, L. Grossberg // *Western Journal of Speech Communication*. – 1977. – Vol. 41. – P. 32–42.

Delia J. G. The constructivist approach to communication / J. G. Delia, B. J. O'Keefe, D. J. O'Keefe // *Human Communication Theory*. – N.Y., 1982. – P. 147–191.

Denzin N. K. Symbolic Interactionism / N. K. Denzin // *Rethinking Psychology*. – L., 1995. – P. 43–58.

Dewey J. The reflex arc concept in psychology / J. Dewey // *Psychological Review*. – 1896. – P. 357–370.

Dijk T. A. van. Discourse, opinion and ideologies / T. A. van Dijk // *Discourse and Ideologies*. – Clevedon, 1996. – P. 7–37.

Dijk T. A. van. Handbook of Discourse Analysis / T. A. van Dijk. – L. : Academic Press, 1985. – Vol. 4.

Dijk T. A. van. On Macrostructures, mental models, and other inventions: A Brief personal history of the Kintsch-van-Dijk theory / T. A. van Dijk // *Discourse comprehension: Essays in honour of Walter Kintsch*. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum, 1995. – P. 383–410.

Dijk T. A. van. Principles of critical discourse analysis / T. A. van Dijk // *Discourse and Society*. – 1993. – Vol. 4 (2). – P. 249–283.

Dijk T. A. van. The study of discourse / T. A. van Dijk // *Discourse as structure and process*. – L. : Sage Publications, 1997(b). – P. 1–35.

Dijk T. A. van. Strategies of discourse comprehension / T. A. van Dijk, W. Kintch. – N.Y. : Academic Press, 1983.

Dijk T. A. van. Studies in the pragmatics of discourse/ T. A. van Dijk. – The Hague : Mouton, 1981. – 331 p.

Dijk T. A. van. Text and Context: Explorations in the Pragmatics and Semantics of Discourse / T. A. van Dijk. – L.; N.Y., 1977.

Dijk T. A., van. Discourse, ethnicity, culture and racism / T. A. van Dijk, S. Ting-Toomey, S. Smitherman, S. Troutman // *Discourse studies: A multi-disciplinary introduction: In 2 vol. / Ed. by T. A. van Dijk*. – L. : etc.: Sage, 1997(a). – Vol. 2: Discourse as social interaction. – P. 144–180.

Dinneen F. P. General Linguistics / F. P. Dinneen. – Washington, 1995.

Dirven R. Cognitive Exploration of Language and Linguistics / René Dirven, Marjolyn Verspoor. – Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1998. – 301 p.

Dirven R. Metonymy and metaphor: different mental strategies of conceptualisation / R. Dirven // *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast / ed. by René Dirven and Ralf Pörings*. – Berlin and New York : Mouton de Gruyter, 2002. – P. 75–111.

Disentangling Approaches to Framing: Mapping the Terrain [Dewulf A., Gray B., Putnam L. and al.] // *IACM Conference Proceedings. 18th annual Conference June 12-15 2005, Seville, Spain*. – IACM, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/lang/341291>.

Dinsmore J. The inheritance of presupposition / J. Dinsmore. – Amsterdam, 1981.

Downing P. On «basic level» and the categorization of objects in English discourse / P. Downing. – *BLS 3*, 1977. – P. 87–475.

Drew P. Conversation analysis / P. Drew // *Rethinking Methods in Psychology*. – L., 1995. – P. 64–79.

Duranti A. Rethinking contexts: Language as interactive phenomenon / A. Duranti, C. Goodwin. – Cambridge : CUP, 1992.

Edmondson W. J. On saying you're sorry / W. J. Edmondson // *Conversation / Ed. by F. Coulmas*. – The Hague : Mouton, 1981. – P. 273–288.

Erdmann K. O. Die Bedeutung des Wortes / K. O. Erdmann. – Leipzig : Housele, 1925. – 226 s.

Evans D. A. Situations and Speech Acts: Towards a Formal Semantics of Discourse / D. A. Evans. – N.Y., 1985.

Evans V. The Structure of Time: Language, Meaning and Temporal Cognition / V. Evans. – Amsterdam-Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2003. – 287 p.

Fairclough N. Critical discourse analysis: The critical study of language / N. Fairclough. – L., N.Y. : Longman, 1995.

Fairclough N. Discourse and Social Change/ N. Fairclough. – Cambridge, 1992.

Fairclough N. Language and Power / N. Fairclough. – L.; N.Y., 1989.

Fasold R. Sociolinguistics of language / R. Fasold. – L.; N.Y. : Longman, 1990. – 201 p.

Fauconnier G. Conceptual Integration Networks / G. Fauconnier, M. Turner // Cognitive Science. – 1998. – Vol. 22, № 2. – P. 133–187.

Fauconnier G. Mappings in thought and language / G. Fauconnier. – Cambridge, U.K. : CUP, 1997. – 205 p.

Fauconnier G. Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural languages / G. Fauconnier. – Cambridge (Mass.) : MIT, 1985.

Fillmore Ch. «U» semantics second round / Ch. Fillmore // Quaderni di semantica. – 1986. – Vol. 7, № 1. – P. 49–58.

Fillmore Ch. An alternative to checklist theories of meaning / Ch. Fillmore // BLS. – 1975. – Vol. 1. – P. 123–131.

Fillmore Ch. Frame semantics / Ch. Fillmore // Linguistics in the morning calm: Selected papers from the SICOL. – 1981. – Seoul, 1982. – P. 111–137.

Fillmore Ch. On organization of semantic information in the lexicon / Ch. Fillmore // Papers from the parasession on the lexicon. – Chicago, 1978. – P. 148–173.

Fillmore Ch. Some thought on the boundaries and components of linguistics / Ch. Fillmore // Talking minds: The study of language in cognitive science. – Cambridge (Mass.), 1984. – P. 73–108.

Fillmore Ch. The case for case / Ch. Fillmore // Bach E. & R. T. Harnis (eds.). – Universals in linguistic theory. – N.Y. : Holt, Rinehart and Winston, 1968. – P. 1–88.

Fillmore Ch. The case for case reopened / Ch. Fillmore // Cole P. & J. M. Saddock (eds.). – Syntax and Semantics. – V. 8: Grammatical Relations. – N.Y. : Academic Press, 1977. – P. 59–81.

Firth J. P. Ethnographic analysis and language in reference to Malinovsky's view / J. P. Firth // Man and culture: An evaluation of the work of of Bronislaw Malinowsky / Ed. by J. R. Firth. – L. : Routledge and Kegan Paul, 1957. – P. 93–118.

Fisher H. Metonymy, metaphor, and category: logic versus semantics / Harwood Fisher // *Semiotics*. – 1998. – Vol. 121, №1/2. – P. 41–88.

Fishman J. A. The sociology of language / J. A. Fishman // *Advances in the sociology of language* / Ed. by J. A. Fishman. – The Hague: Mouton, 1976. – Vol. 1. – P. 217–404.

Fiske S. T. *Social Cognition* / S. T. Fiske, S. Taylor. – [2-nd ed.]. – N.Y., 1991.

Flick U. *Social representations* / U. Flick // *Rethinking psychology*. – L.; N.Y. : Longman, 1995. – P. 70–96.

Flick U. *Social representations and the social construction of everyday knowledge: Theoretical and methodological queries* / U. Flick // *Social Science Information*. – 1994. – Vol. 33. – P. 179–197.

Fodor J. A. *Psychosemantics. The Problem of Meaning in the Philosophy of Mind* / J. A. Fodor. – Cambridge; Massachusetts, 1987.

Fodor J. A. *The Language of Thought* / J. A. Fodor. – Cambridge; Massachusetts, 1975.

Fodor J. A. *The Modularity of Mind* / J. A. Fodor. – Cambridge; Massachusetts, 1983.

Fodor J. A. *Connectionism and cognitive architecture: A Critical analysis* / J. A. Fodor // *Cognition*. – 1988. – № 88. – P. 3–71.

Foucault M. *L'ordre du discours* / M. Foucault. – Paris, 1971.

Foucault M. *Power / Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-77* / M. Foucault. – Brighton, 1980.

Foucault M. *The Archeology of knowledge* / M. Foucault. – L. : Tavistok Publications, 1972. – 218 p.

Freeman M. H. *Cognitive mapping in literary analysis* / M. H. Freeman // *Style*. – 2002. – № 36 (3). – P. 466-483.

Freeman M. H. *Metaphor making meaning: Dickinson's conceptual Universe* / M. H. Freeman // *Journal of Pragmatics*. – 1995. – Vol. 24. – P. 643–665.

Frege G. *Über Sinn and Bedeutung* / G. Frege // *Zeitschrift für Philosophie and philosophische Kritik*. – 1892. – № 100. – S. 25–50.

Fries C. C. *The Structure of English* / C. C. Fries. – N.Y., 1952.

Furnman A. *Psychology of social situations* / A. Furnman. – Oxford : OUP, 1981.

Gallois C. *Accommodating mutual influence in intergroup encounters* / C. Gallois, H. Giles // *Mutual Influence in Interpersonal Communication: Theory and Research in Cognition, Affect and Behaviour*. – V. 14. *Progress in Communication Science*. – Stanford, CT : Ablex, 1998. – P. 135–162.

Gardner H. *The Mind's New Science: A History of the Cognitive Revolution* / H. Gardner. – N.Y., 1985.

Garfinkel H. *Studies in ethnomethodology* / H. Garfinkel. – Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1967. – 288 p.

Gazdar G. J. M. *Pragmatics: Implicature, Presupposition and Logical Form* / G. J. M. Gazdar. – N.Y. : Academic Press, 1979. – 204 p.

Geis M. L. *Speech Acts and Conversational Interaction* / M. L. Geis. – Cambridge, N.Y., 1995.

Gergen K. J. *The Saturated Self: Dilemmas of Identity in Contemporary Life* / K. J. Gergen. – N.Y., 1991.

Gibbs R. W. *Process and products in making sense of tropes // Metaphor and Thought* / R. W. Gibbs / Ed. by A. Ortony. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – P. 252–276.

Giles H. *Accommodation theory: Communication, context and consequences* / H. Giles, N. Coupland, J. Coupland // *Contexts of Accommodation*. – Cambridge, UK : CUP. – 1991. – P. 1–68.

Giles H. *Speech Style and Social Evaluation* / H. Giles, P. Powesland. – L. : Academic Press, 1975.

Givon T. *Functionalism and grammar* / T. Givon. – Amsterdam, Phil. : John Benjamins, 1995. – 486 p.

Givon T. *Prototypes: Between Plato and Wittgenstein* / T. Givon // *Noun Classes and Categorization*. – Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, 1986. – C. 77–102.

Glucksberg S. *When love is not a journey: What metaphors mean* / S. Glucksberg, M. S. McGlone // *Journal of pragmatics*. – 1999. – Vol. 31. – P. 1541–1558.

Goal, event, and state inferences: An investigation of inference generation during story comprehension / D. L. Long, J. M. Golding, A. C. Graesser, L. F. Clark // *Inferences and Text Comprehension*. – N.Y., 1990. – P. 89–102.

Goaty A. *The language of metaphors* / A. Goaty. – L. : Routledge, 1997. – 360 p.

Goffman E. *Forms of talk* / E. Goffman. – Oxford : Blackwell, 1981. – 335 p.

Goffman E. *Frame analysis: An Essay on the organization of experience* / E. Goffman. – N.Y. : Harper&Row, 1974. – 586 p.

Goffman E. *Relations in Public* / E. Goffman. – N.Y., 1971.

Goffman E. *The Presentation of self in everyday life* / E. Goffman. – N.Y., Garden City : Doubleday, 1959. – 202 p.

Goldberg A. E. *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure* / A. E. Goldberg. – Chicago; L. : The University of Chicago Press, 1995.

Goodwin C. *Conversational Organization: Interaction between Speakers and Hearers* / C. Goodwin. – N.Y., 1981.

Goossens L. *Metaphonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action* / Louis Goossens // *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast* / ed. by René Dirven and Ralf Pörings. – Berlin and New York : Mouton de Gruyter, 2002. – P. 349–377.

Grady J. *Foundations of meaning: Primary metaphors and primary scenes: PhD dissertation* / J. Grady. – Berkley : Un-ty of California, 1997. – 180 p.

Graesser A. C. *Inference generation and the construction of situation models* / A. C. Graesser, R. A. Zwaan // *Discourse comprehension: Essays in honor of Walter Kintsch*. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum, 1995. – P. 117–140.

Grice H. P. *Further notes on logic and conversation* / H. P. Grice // *Syntax and Semantics*. – N.Y., 1978. – Vol. 9: Pragmatics. – P. 113–127.

Grice H. P. *Logic and Conversation* // P. H. Grice // *Studies in the Way of Words*. – Cambridge (Mass.), L. : Harvard Univ. Press, 1991(a). – P. 22–40.

Grice H. P. *Meaning* / H. P. Grice // *Readings in the philosophy of language*. – Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1971. – P. 436–444.

Grice H. P. *Presuppositions and conversational implicature* / H. P. Grice // *Radical Pragmatics*. – N.Y., 1981. – P. 183–198.

Grice H. P. *Logic and conversation* / H. P. Grice // *Syntax and semantics*. – N.Y. : Academic Press, 1975. – Vol. 3: Speech acts. – P. 25–69.

Grimes J. *The thread of discourse* / J. Grimes. – The Hague : Mouton, 1975.

Gumpertz J. J. *Discourse strategies* / J. J Gumpertz. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1982. – 225 p.

Haberland H. *Text, discourse, discours: The latest report from the Terminology Vice Squad* / H. Haberland // *Journal of Pragmatics*. – 1999. – Vol. 31. – P. 911–918.

Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns* / J. Habermas. – Frankfurt/M., 1981.

Hagége C. *The Dialogic Species: A Linguistic Contribution to the Social Sciences* / C. Hagége. – N.Y., 1990.

Haken H. *Synergetics: An introduction* / H. Haken. – Berlin : Springer-Verlag, 1977.

Hall E. T. *The hidden dimension* / E. T. Hall. – N.Y. : Anchor, 1969. – 217 p.

Halliday M. A. K. *Categories of the theory of grammar* / M. A. K. Halliday. – 1961. – Vol. 17. – P. 241–292.

Halliday M. A. K. *Context of situation* / M. A. K. Halliday // *Language, context and text* / Ed. by M. A. K. Halliday, R. Hasan. – Geelong, Vic. : Deakin University Press, 1985. – P. 3–14.

Halliday M. A. K. Intonation and grammar in British English / M. A. K. Halliday. – The Hague, 1967.

Halliday M. A. K. Language as social semiotic : The social interpretation of language and meaning / M. A. K. Halliday. – L. : Arnold, 1978.

Hamilton H. E. Accommodation and mental disability / H. E. Hamilton // Contexts of Accommodation. – Cambridge, UK : CUP. – 1991. – P. 157–186.

Harder P. Partial autonomy: Ontology and methodology in cognitive linguistics / P. Harder // Cognitive linguistics: Foundations, scope, methodology / Ed. by Th. Janssen, G. Redecker. – Berlin, N.Y. : Mouton de Gruyter, 1999. – P. 195–222.

Hardy C. Networks of meaning: A bridge between mind and matter / C. Hardy. – Westport, Connecticut; London : Praeger, 1998. – 217 p.

Harré R. Discursive psychology / R. Harré // Rethinking Psychology. – L.; N.Y. : Longman, 1995. – P. 143–159.

Harré R. Personal Being: A Theory of Individual Psychology / R. Harré. – Oxford, 1984.

Harré R. The discursive creation of human psychology / R. Harré. // Symbolic Interaction. – 1992. – Vol. 15. – P. 515–527.

Harris R. From an integrational point of view / R. Harris // Linguistics Inside Out: Roy Harris and His Critics / Ed. by G. Wolfe, N. Love. – Amsterdam : Benjamins, 1997. – P. 229–310.

Harris R. Language, Saussure, and Wittgenstein: How to play games with words. / R. Harris. – L., N.Y., 1988.

Harris R. Rethinking Writing / R. Harris. – L. : Athlone Press, 2000.

Harris Z. S. Discourse analysis / Z. Harris // Language. – 1952. – Vol. 28. – P. 1–30; 474–494.

Hasan R. The conception of context in text / R. Hasan // Discourse in society: Systematic functional perspectives : Studies for Michael Halliday / Ed. by Y. P. Fries, M. Gregory. – Norwood, New Jersey : Ablex Publishing Corporation, 1995. – P. 183–283.

Heim I. On the projection problem for presupposition / I. Heim // Pragmatics. – Oxford, 1991. – P. 397–405.

Henne H. Einführung in die Gesprächsanalyse / H. Henne, H. Rehock. – [2., verb. u erw. Aufl.] – Berlin; New York, 1982.

Herskovits A. Language and spatial cognition : An interdisciplinary study of the prepositions in English / A. Herskovits. – Cambridge : CUP, 1986.

Heywood J. Linguistic Metaphor Identification in Two Extracts from Novels / J. Heywood, E. Semino, M. Short // Language and Literature. – 2002. – № 11 (1). – P. 35–54.

Holdcroft D. Searle on conversation and structure / D. Holdcroft // Searle J.R. et al. (On) Searle on Conversation. – Amsterdam : Philadelphia, 1992. – P. 57–76.

Husserl E. Die Idee der Phänomenologie / E. Husserl. – The Hague, 1950 [1907].

Hymes D. Foundations in sociolinguistics. An Ethnographic approach / D. Hymes. – L. : Tavistok, 1977. – 248 p.

Hymes D. Models of the interaction of language and social life / D. Hymes // Directions in sociolinguistics: The Ethnography of communication. – New York : Holt, Rinehart & Winston, 1972(a). – P. 35–71.

Hymes D. On Communicative competence / D. Hymes // Sociolinguistics / Ed. by J. B. Pride, J. Holmes. – Harmondsworth : Penguin Books, 1972(b). – P. 269–293.

Jäckel O. Hypothesis Revised: The Cognitive Theory of Metaphor Applied to Religious Texts [Electronic resource] / O. Jäckel // Metaphorik.de. – 2002. – № 2. – Режим доступу до журн. : <http://www.metaphorik.de/02/jaekel.pdf.-2002>

Jäckel O. Kant, Blumenberg, Weinrich. Some Forgotten Contributions to the Cognitive Theory of Metaphor / O. Jäckel // Metaphor in Cognitive Linguistics / [ed. R. Gibbs, G. Steen]. – Amsterdam : John Benjamins, 1999. – P. 9–27.

Jackendoff R. Consciousness and the computational mind / R. Jackendoff. – Cambridge (Mass.) : MIT Press, 1987.

Jackendoff R. Is there a faculty of social cognition? / R. Jackendoff // Noam Chomsky: Critical assessments. – L., 1994. – Vol. 3: Anthropology. – P. 629–643.

Jackendoff R. Language of the mind: Essays on mental representation / R. Jackendoff. – Cambridge (Mass.) : MIT Press, 1992(a).

Jackendoff R. Semantic structures / R. Jackendoff. – Cambridge (Mass.) : MIT Press, 1990.

Jackendoff R. Semantics and Cognition / R. Jackendoff. – Cambridge (Mass.) : MIT Press, 1993. – 287 p.

Jackendoff R. Sense and reference in a psychologically based semantics / R. Jackendoff // Talking minds. – Cambridge (Mass.) : MIT Press, 1984. – P. 49–72.

Jackendoff R. Towards an explanatory semantic representation / R. Jackendoff // LI. – 1976. – Vol. 7, № 1. – P. 89–150.

Jackendoff R. What is a concept? / R. Jackendoff // Frames, fields, and contrasts. New essays in semantics and lexical organization. – Hillsdale : Lawrence Erlbaum, 1992(b). – P. 191–209.

James W. The Principles of Psychology. 2 vols. / W. James. – N.Y., 1890.

Järvilehto T. The theory of the organism-environment system: IV. The problem of mental activity and consciousness / T. Järvilehto // Integrative Physiological and Behavioural Science. 35. – 2000. – P. 5–57.

Jaworski A. Introduction: Perspectives on discourse analysis / A. Jaworski, N. Coupland // The discourse reader/ Ed. by A. Jaworski, N. Coupland. – L., N.Y. : Routledge, 1999. – P. 3–44.

Jodelet D. Les Représentations sociales / D. Jodelet [ed.]. – Paris, 1989.

Jodelet D. Représentation sociale: phénomènes, concept et théorie // Psychologie sociale. – P., 1984. – P. 358–387.

Johnson M. The Body in the mind (the bodily basis of meaning, imagination, and reason) / M. Johnson. – Chicago, L. : The University of Chicago Press, 1987. – 233 p.

Johnson M. Why cognitive linguistics requires embodied realism / M. Johnson, G. Lakoff // Cognitive Linguistics. – 2002. – Vol. 13, № 3. – P. 245–263.

Johnson-Laird P. N. Mental models / P. N. Johnson-Laird. – Cambridge : CUP, 1983.

Jones E. Strategies of accommodation; development of a coding system for conversational interaction / E. Jones, C. Gallois, M. Barker // Journal of Language and Social Psychology. – 1999. – June. – P. 123–151.

Keenan E. L. Two kinds of presuppositions in natural language / E. L. Keenan // Studies in Linguistic Semantics. – N.Y., 1971. – P. 45–54.

Kempson R. M. Semantic theory / R. M. Kempson. – Cambridge : CUP, 1995. – 289 p.

Kempton W. The Folk Classification of Ceramics: A Study of Cognitive Prototypes / W. Kempton. – N.Y. : Academic Press, 1981. – 725 p.

Kevelson R. Semiotics and the art of conversation / R. Kevelson // Semiotica. – 1980. – Vol. 32. – P. 53–80.

Kittay E. Metaphor: Its cognitive force and linguistic structure / Eva Kittay. – Oxford : Clarendon Press, 1987. – 358 p.

Kleiber G. La sémantique du prototype. Catégories et sens lexical / G. Kleiber. – Presses Universitaires de France, 1990. – 199 p.

Kolodner J. L. From natural language understanding to case-based reasoning and beyond / J. L. Kolodner // Beliefs, Reasoning, and Decision Making. – Hillsdale, 1994. – P. 55–110.

Kövečses Z. American *friendship* and the scope of metaphor / Z. Kövečses // Cognitive Linguistics. – 1995. – Vol. 6, № 4. – P. 23–45.

Kövečses Z. Metaphor and emotion. Language, culture, and body in human feeling/ Z. Kövečses. – Cambridge : CUP, 2000. – 223 p.

Kövecses Z. Metaphor and metonymy in cognitive linguistics / Zoltan Kövecses // *Cognitive Linguistics: A User-Friendly Approach*. – Szczecin : Uniwersytet Szczecinski, 2005. – P. 13–34.

Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction in Cognitive Linguistics* / Z. Kövecses. – Oxford and New York : OUP, 2002. – 304 p.

Kövecses Z. Metonymy: Developing a Cognitive Linguistic View / Z. Kövecses, G. Radden // *Cognitive Linguistics*, 1998. – № 9–1. – P. 37–77.

Kövecses Z. Metonymy: Developing a cognitive linguistic view / Zoltan Kövecses, Günter Radden // *Cognitive Linguistics*. – 1998. – Vol. 5, № 3. – P. 37–77.

Kövecses Z. Towards a theory of metonymy / Zoltan Kövecses, Günter Radden // *Metonymy in Language and Thought*. – Hamburg : Hamburg University Press, 1999. – P. 17–59.

Kress G. Ideological Structures in Discourse / G. Kress // *Handbook of Discourse Analysis*. Vol 4. – London : Academic Press, 1985. – P. 27–41.

Kronasser H. *Handbuch der Semasiologie. Kurze Einführen in die Geschichte, Problematik und Terminologie der Bedeutungslehre* / H. Kronasser. – Heidelberg : Carl Winter, 1952. – 204 S.

Labov W. The boundaries of words and their meanings / W. Labov. – N.Y. : Springer Verlag, 1973. – P. 73–340.

Laird J. E. SOAR: An architecture for general intelligence / J. E. Laird, A. Newell, P. S. Rosenbloom // *AI*. – 1987. – Vol. 33, № 1. – P. 1–64.

Lakoff G. Classifiers as a reflection of mind / G. Lakoff // *Proc. Symposium on categorization and noun classification*. – Amsterdam. – 1986. – P. 13–51.

Lakoff G. Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts / G. Lakoff // *CLS*. – 1962. – Vol. 8. – P. 183–228.

Lakoff G. *Metaphors We Live by* / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : Chicago Univ. Press, 1980. – 242 p.

Lakoff G. *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor* / G. Lakoff, M. Turner. – Chicago; London : The Univ. of Chicago Press, 1989. – 230 p.

Lakoff G. On generative semantics / G. Lakoff // *Semantics* ; [D. Steinberg, L. Jakobovits (eds.)]. – Cambridge : CUP, 1971.

Lakoff G. *Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought* / G. Lakoff, M. Johnson. – N.Y. : Basic Books, 1999. – 602 p.

Lakoff G. The brain's concepts / G. Lakoff // Paper presented at the 8th International Cognitive Linguistic Conference. – Logrono, July 20–25, University of La Rioja (Spain). – 2003.

Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor / G. Lakoff // Metaphor and Thought / [ed. A. Ortony]. – Cambridge : CUP, 1993. – P. 202–251.

Lakoff G. What is a conceptual system? / George Lakoff // The nature and ontogenesis of meaning ; [ed. Willis F. Overton, David S. Palermo]. – New Jersey Hove : Lawrence Erlbaum Associates, 1994. – P. 41-86.

Lakoff G. Women, fire and other dangerous things. What categories reveal about mind / G. Lakoff. – Chicago; L. : Univ. of Chicago Press, 1987. – 614 p.

Langacker R. W. A course in cognitive grammar / R. W. Langacker // Cognitive Linguistics. – 2001. – Vol. 12. – № 12–2. – P. 143–188.

Langacker R. W. A course in cognitive grammar. Manuscript. Preliminary draft / R. W. Langacker. – San Diego : UCSD, 2000(a).

Langacker R. W. A view of linguistic semantics / R. W. Langacker // Topics in Cognitive Linguistics ; [B. Rudzka-Ostin (Ed.)]. – Amsterdam; Philadelphia, 1988(b).

Langacker R. W. A usage-based model / R. W. Langacker // Topics in Cognitive Linguistics. – Amsterdam : Benjamins, 1988(a). – P. 127–161.

Langacker R. W. Cognitive science and speech: A framework for research / R. W. Langacker. // Logic and linguistics. Research in cognitive science. European perspectives ; [Ed. by H. Schnelle, N. O. Bersnen]. – Hillsdale, 1993. – P. 37–70.

Langacker R. W. Concept, image, and symbol: The cognitive basis of grammar / R. W. Langacker. – Berlin, N.Y. : Mouton de Gruyter, 1991. – 438 p.

Langacker R. W. Foundations of cognitive grammar / R. W. Langacker. – Stanford : SUP, 1987(a). – Vol. 1: Theoretical Prerequisites. – 516 p.

Langacker R. W. Grammar and conceptualization / R. W. Langacker. – Berlin; N.Y. : Mouton de Gruyter, 2000(b). – 427 p.

Langacker R. W. Nouns and verbs / R. W. Langacker // Language. – 1987(b). – Vol. 63, № 1. – P. 53–94.

Lanigan R. L. Speech Act Phenomenology / R. L. Lanigan. – The Hague, 1977.

Leech G. Exploration in Semantics and Pragmatics / G. Leech. – Amsterdam, 1980.

Leech G. Principles of pragmatics / G. Leech. – L. : Longman, 1983. – 250 p.

Lehnert W. G. The Role of scripts in understanding / W. G. Lehnert // Frame conceptions and text understanding. – Berlin; N.Y., 1980. – P. 75–95.

Levinson S. C. Pragmatics / S. C. Levinson. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1983. – 420 p.

Lewin K. Principles of Topological Psychology / K. Lewin. – N.Y., L. : McGraw Hill, 1936. – 231 p.

Lewis D. K. Convention: A Philosophical study / D. K. Lewis. – Cambridge, Mass. : Harvard Univ. Press, 1969. – 214 p.

Linde C. Spatial networks as a site for the study of language and thought / C. Linde, W. Labov // Language. – 1975. – Vol. 51. – P. 324–339.

Longacre R. E. The Grammar of Discourse / R. E. Longacre. – N. Y., L., 1983.

Lyons J. Semantics: V. 1 / J. Lyons. – Cambridge, 1977.

Macdonnell D. Theories of discourse: An introduction / D. Macdonnell. – Oxford : OUP, 1986.

Magnusson D. Wanted: A Psychology of Situations / D. Magnusson // Towards a Psychology of Situations : An Interactional Perspective. – Hillsdale (NJ) : Lawrence Erlbaum Associates, 1981. – P. 9–36.

Maingueneau D. L'analyse du discours: Introduction aux lectures de l'archive / D. Maingueneau. – Paris : Hachette, 1991.

Malinovsky B. An ethnographic theory of language / B. Malinovsky // Coral gardens and their magic. Vol. II., Part IV. – L. : Allen and Unwin, 1935.

Martin J. R. English text: System and structure / J. R. Martin. – Amsterdam : Benjamins, 1992.

Martynyuk A. P. Domination strategies in argumentative discourse: Gender analysis (based on English language material) / A. P. Martynyuk, K. Pishchikova // The USSE Messenger. – 2003. – Vol. 2. – P. 98–106.

Matthiessen C. the structure of discourse and «subordination» / C. Matthiessen, S. Thompson // ISI Reprint Series, 1987. – P. 87–183.

Maturana H. Brain, language, and the origin of human mental functions / H. Maturana, J. Mpodozis, J. C. Letelier // Biological Research. 28. – 1995. – P. 15–26.

Maturana H. R. The biological foundations of self consciousness and the physical domain of existence / H. R. Maturana // Beobachter: Konvergenz der Erkenntnistheorien? – [2nd ed.]. – [Ed. by N. Luhmann, H. Maturana, M. Namiki, V. Redder, F. Varela]. – Munich : Wilhelm Fink Verlag. – C. 47–117.

McClelland J. L. The appeal of parallel distributed processing / J. L. McClelland, D. E. Rumelhart, G. E. Hilton // PDP Research Group. Parallel Distributed Processing: Explorations in the microstructure of cognition. – Cambridge, MA, 1986. – Vol.1. – P. 3–44.

McGlone M. S. Conceptual metaphors and figurative language interpretation: Food for thought? / M. S. McGlone // Journal of memory and language. – 1996. – Vol. 35. – P. 544–565.

McHoul A. Discourse / A. McHoul // *The Encyclopedia of Language and Linguistics* / Ed. R. E. Asher. – Oxford; New York : Pergamon Press, 1994. – P. 940–947.

McKinlay A. Social representations: A conceptual critique / A. McKinlay, J. Potter // *Journal for the Theory of the Social Behaviour*. – 1987. – Vol. 17. – P. 471–487.

Mead G. H. What social objects must psychology presuppose? / G. H. Mead // *Journal of Philosophy, Psychology, and Scientific Method*. – 1910. – Vol. 7. – P. 174–180.

Mendoza I. The role of mappings and domains in understanding metonymy / Ruiz de Mendoza, Olga Diez Velasco // *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective* / [ed. by Antonio Barcelona]. – Berlin and New York : Mouton de Gruyter, 2000. – P. 109–131.

Mendoza R. Patterns of conceptual interaction / Ruiz de Mendoza, Olga Diez Velasco / R. Mendoza // *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast* / [ed. by René Dirven and Ralf Pörings]. – Berlin and New York : Mouton de Gruyter, 2002. – P. 490–532.

Metaphor // *International Encyclopedia of Linguistics* / [Ed. by W. Bright]. – N.Y. : Oxford University Press, 1992. – Vol. 2. – P. 417–423.

Mey J. L. Pragmatics: An Introduction / J. L. Mey. – Oxford; Cambridge, MA, 1993.

Miller G. A. Language and Perception / G. A. Miller, P. Johnson-Laird. – Cambridge, 1976.

Moeshler J. Dictionnaire encyclopedique de pragmatique / J. Moeshler, A. Reboul. – P., 1994.

Mokros H. B. Introduction: From information and behaviour to interaction and identity / H. B. Mokros // *Interaction and Identity: Information and Behaviour*. – Vol. 5. – L., 1996. – P. 1–22.

Molino J. Métaphores, Modèles et Analogies dans les Sciences / J. Molino // *Langages*. – 1979. – № 54. – P. 68.

Montague R. Formal Philosophy / R. Montague. – Yale, 1974.

Morris Ch. Writings on the general theory of signs / Ch. Morris. – The Hague; P., 1971.

Moscovici S. Notes towards a description of social representation / S. Moscovici // *European Journal of Social Psychology*. – 1988. – Vol. 18. – P. 211–250.

Moscovici S. The myth of the lonely paradigm: A rejoinder / S. Moscovici // *Social Research*. – 1984(a). – Vol. 51. – P. 939–968.

Moscovici S. The phenomenon of social representations / S. Moscovici // *Social Representations*. – Cambridge, 1984(b). – P. 3–69.

- Murphy G. On metaphorical representation / G. Murphy // *Cognition*. – 1996. – V. 60. – P. 173–204.
- Myer-Scotton C., Bolonai A. Calculating speakers: Code switching in a rational choice model / C. Myer-Scotton, A. Bolonai // *Language in Society*. – 2001. – № 30. – P. 1–29.
- Myerson G. *Rhetoric, Reason and Society: Rationality as Dialogue* / G. Myerson. – London, 1994.
- Nakamura E. R. *Complexity and Diversity* / E. R. Nakamura. – Berlin : Springer, 1997.
- Nicotera A. M. The constructivist theory of Delia, Clark, and associates / A. M. Nicotera // *Watershed Research Traditions in Human Communication Theory*. – Albany, 1995. – P. 45–66.
- Ninio A. *Pragmatic Development* / A. Ninio, C. E. Snow. – Cambridge, MA, 1996.
- Nunan A. *Introducing discourse analysis* / A. Nunan. – L., 1993.
- Nuyts J. *Intentions in Language Use* / J. Nuyts. – Antwerp, 1993.
- O’Keefe D. J. Logical Empiricism and the Study of Human Communication / D. J. O’Keefe // *Speech Monographs*. – 1975. – Vol. 42. – P. 169–183.
- Ogden C. K. *The Meaning of Meaning* / C. K. Ogden, I. A. Richards. – L., 1923.
- Östman J. *Discourse analysis* / J. Östman, T. Virtanen // *Handbook of pragmatics: Manual*. – Amsterdam, Phil. : John Benjamins, 1995. – P. 239–253.
- Owen M. *Apologies and Remedial Interchanges: A Study of Language Use in Social Interaction* / M. Owen. – N.Y.; Amsterdam, 1983.
- Paivio A. *Imagery and verbal processes* / A. Paivio. – N.Y., 1971.
- Paivio A. *Mental representations. A dual coding approach* / A. Paivio. – Oxford, 1986.
- Panther K. *Introduction* / Klaus Panther // *Metonymy in Language and Thought* / [ed. By Klaus-Uwe Panther & Günter Radden]. – Hamburg : Hamburg University Press, 1999. – P. 1–14.
- Parret H. *Contexts of Understanding* / H. Parret. – Amsterdam : Benjamins, 1980. – 109 p.
- Parret H. *Possibilities and Limitations in Pragmatics* / H. Parret, M. Sbisà (eds.). – Amsterdam, 1981.
- Pauwels P. *Body parts in linguistic action. Underlying schemata and value judgments* / P. Pauwels, A. M. Simon-Vanderbergen // *By word or mouth. Metaphor, metonymy and linguistic action in a cognitive prospective*. – Amsterdam : John Benjamins. – 1995. – P. 35–69.
- Pearce W. B. *A sailing guide for social constructions* / W. B. Pearce // *Social Approaches to Communication*. – N.Y., L., 1995. – P. 88–113.

Pearce W. B. *Interpersonal Communication: Creating Social Worlds* / W. B. Pearce. – N.Y., 1994(a).

Pearce W. B. *Recovering agency* / W. B. Pearce // *Communication Yearbook*. – Vol. 17. – 1994(b). – P. 34–41.

Peirce Ch. *Collected Papers* / Ch. Peirce. – Cambridge, Mass. : Harvard Un-ty Press, 1931. – Vol. II: *Elements of Logic*.

Peirsman Y. *Metonymy as prototypical category* / Yves Peirsman, Dirck Geeraerts // *Cognitive Linguistics*. – 2006. – Vol. 17. – №3. – P. 269–315.

Polanyi L. *The linguistic structure of discourse* / L. Polanyi // *The handbook of discourse analysis* / [Ed. by D. Schiffrin, D. Tannen, H. E. Hamilton]. – Oxford : Blackwell, 2001. – P. 265–281.

Polkinghorne D. *Methodology for the Human Sciences: Systems of Inquiry* / D. Polkinghorne. – Albany, 1983.

Powers J. H. *Public Speaking : The Lively Art* / J. H. Powers. – N.Y., 1994.

Poynton C. *Language and gender : Making the difference* / C. Poynton. – Geelong, Vic. : Deakin University Press, 1985.

Radden G. *How metonymic are metaphors* / Gunter Radden // *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast* / [ed. by René Dirven and Ralf Pörings]. – Berlin and New York : Mouton de Gruyter, 2002. – P. 407–433.

Renkema J. *Discourse studies: An Introductory Textbook* / J. Renkema. – Amsterdam, 1993.

Richard M. *Propositional Attitudes: An Essay on Thoughts and How We Ascribe Them* / M. Richard. – Cambridge, 1990.

Ricoeur P. *Mimesis and representation* / P. Ricoeur // *Annals of Scholarship*. – 1981. – Vol. 2. – P. 15–32.

Rosch E. *Family Resemblances & Studies in the internal structure of categories* / E. Rosch, C. B. Mervis // *Cognitive Psychology* 7. – 1975. – P. 573–605.

Rosch E. *Human categorization* / E. Rosch // *Studies in cross-cultural psychology*. – N.Y. : Academic Press, 1977. – Vol. 1. – P. 1–49.

Rosch E. *Natural categories* / E. Rosch // *Cognitive Psychology* 7. – 1973(a). – P. 47–532.

Rosch E. *On the internal structure of perceptual and semantic categories* / E. Rosch. – London & New York, 1973(b). – P. 44–111.

Rosch E. *Principles of Categorization* / E. Rosch // *Cognition and Categorization* ; [ed. by E. Rosch, B. Lloyd]. – Hillsdale, New Jersey : Lawrence Erlbaum, 1978. – P. 24–47.

Rosch E. *Structural bases of typicality effects* / E. Rosch // *Journal of Experimental Psychology : Human Perception and Performance* 2. – 1976. – P. 491–502.

Rumelhart D. E. A process model for long-term memory / D. E. Rumelhart, P. H. Lindsay, D. A. Norman // Organization of memory / [E. Tulving, W. Donaldson (eds.)]. – New York, 1972.

Rundle B. Wittgenstein and Contemporary Philosophy of Language / B. Rundle. – Oxford, 1990.

Russell B. Logic and knowledge / B. Russell. – L., 1956.

Ruthrof H. Semantics and the body: meaning from Frege to the postmodern / H. Ruthrof. – Melbourne : Melbourne Univ. Press, 1998. – 321 p.

Ruthrof H. The body in language / H. Ruthrof. – L.; N.Y. : Cassell, 2000. – 193 p.

Sacks H. Lectures on Conversation / H. Sacks. – [2nd ed.]. – 2 vol. – Cambridge, MA, 1995.

Sadock J. M. On Testing for conversation implicature / J. M. Sadock // Syntax and Semantics. – 1978. – Vol. 9: Pragmatics. – P. 281–297.

Sadock J. M. Toward a Linguistic Theory of Speech Acts / J. M. Sadock. – N.Y., 1974.

Sanders R. E. The two way relationship between talk in social interaction and actor's goals and plans / R. E. Sanders // Understanding face-to-face interaction: issues linking goals and discourse. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum, 1991. – P. 167–188.

Sanford A. J. Understanding Written Language / A. J. Sanford, S. Garrod. – Chichester, 1981.

Sbisà M. Speech acts, effects and responses / M. Sbisà // Searle J.R. et al. (On) Searle on Conversation. – Amsterdam : Philadelphia, 1992. – P. 101–112.

Schank R. C. Depth of knowledge / R. C. Schank // Knowledge and representation. – L., 1982. – P. 170–193.

Schank R. C. Goal-based scenarios / R. C. Schank // Beliefs, reasoning and decision making. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum, 1994. – P. 1–32.

Schank R. C. Script, plans, goals, and understanding: an inquiry into human knowledge structures / R. C. Schank, R. P. Abelson. – Hillsdale (NJ) : Laurence Erlbaum Associates, 1977. – 248 p.

Schegloff E. A. Between Micro and Macro: Contexts and Other Connections / E. A. Schegloff // The Micro-Macro Link. – Berkeley, 1987. – P. 207–234.

Schegloff E. A. Openings up closings / E. A. Schegloff, H. Sacks // Semiotica. – 1973. – Vol. 8. – P. 289–327.

Schiffrin D. Approaches to discourse / D. Schiffrin. – Oxford; Cambridge : Blackwell, 1994. – 470 p.

Schiffrin D. Introduction / D. Schiffrin, D. Tannen, H. E. Hamilton // The handbook of discourse analysis / [Ed. by D. Schiffrin, D. Tannen, H. E. Hamilton]. – Oxford : Blackwell, 2001. – P. 1–10.

Schippan T. Ein Forschungsbericht: Gedanken zu einer Bedeutungskonzeption / T. Schippan // Potsdamer Forschungen, Reihe A, Heft 89. – Potsdam, 1988. – S. 21–29.

Schutz A. Phenomenology and the social sciences / A. Schutz // Philosophical essays in memory of Edmund Husserl. – Cambridge, MA. – 1940. – P. 164–186.

Searle J. R. A taxonomy of illocutionary acts / J. R. Searle // Language, mind and knowledge: Minnesota studies in the philosophy of science 7 / [Ed. by K. Gunderson]. – Minneapolis, Mn. : University of Minnesota Press, 1975. – P. 344–370.

Searle J. R. Conversation / Searle J. R. // Searle J. R. et. al. (On) Searle on Conversation. – Amsterdam, 1992. – P. 7–29.

Searle J. R. Speech Act Theory and Pragmatics / J. R. Searle, F. Kiefer, M. Bierwisch (eds.). – Dordrecht; Boston, 1980.

Searle J. R. Speech acts: An essay in the philosophy of language / J. R. Searle. – Cambridge : CUP, 1969.

Shiffer S. R. Meaning / S. R. Shiffer. – Oxford : Oxford Univ. Press, 1972. – 170 p.

Shotter J. Conversational Realities: Constructing Life through Language / J. Shotter. – L., 1993.

Shotter J. Dialogical psychology / J. Shotter // Rethinking Psychology. – L., 1995. – P. 160–178.

Shotter J. Social construction: Knowledge, self, others, and continuing the conversation / J. Shotter, K. J. Gergen // Communication Yearbook. – Vol. 17. – Thousand Oaks, 1994. – P. 3–33.

Simmel G. The problem of sociology / G. Simmel // American Journal of Sociology. – Vol. 15. – 1909. – P. 289–320.

Simon H. A. The logic of heuristic decision making / H. A. Simon // The logic of decision and action. – 1967. – P. 1–20.

Sinclair J. Towards an Analysis of Discourse: The English Used by Teachers and Pupils / J. Sinclair, M. Coulthard. – Oxford, 1975.

Singer M. Psychology of Language / M. Singer. – Hillsdale, 1990.

Sinha C. Grounding, mapping, and acts of meaning / C. Sinha // Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology / Ed. by T. Janssen, G. Redeker. – Berlin, N.Y. : Mouton de Gruyter, 1999. – P. 223–255.

Smith E. E. Categories and concepts / E. E. Smith, D. L. Medin. – L. : Harvard Un-ty Press, 1981. – 203 p.

Soames S. How presuppositions are inherited: A solution to the projection problem / S. Soames // Pragmatics: A Reader. – N.Y.; Oxford, 1991. – P. 428–470.

Sperber D. Mutual knowledge and relevance in theories of comprehension / D. Sperber, D. Wilson // Mutual knowledge. – L., Oxford : Oxford Univ. Press, 1982. – P. 61–131.

Sperber D. Relevance: Communication and Cognition / D. Sperber, D. Wilson. – [2nd ed.]. – Oxford, Cambridge, MA, 1995.

Stalnaker R. Pragmatics / R. Stalnaker // Semantics of Natural Language. – Boston, 1972. – P. 380-397.

Stalnaker R. Pragmatic presupposition / R. Stalnaker // Semantics and Philosophy. – N.Y., 1974. – P. 197–214.

Stenström A. B. An Introduction to Spoken Interaction / A. B. Stenström. – L., 1994.

Stern G. Meaning and change of meaning. With special reference to the English language / G. Stern. – Göteborg, 1931.

Strauss A. L. Continual Permutations of Action / A. L. Strauss. – N.Y., 1993.

Strawson P. F. Intention and convention in speech acts / P. F. Strawson // Pragmatics: A Reader. – Oxford, N.Y., 1991. – P. 290–301.

Street R. L. Accommodation in medical consultations / R. L. Street // Contexts of Accommodation. – Cambridge, UK : CUP. – 1991. – P. 131–156.

Stubbs M. Discourse analysis: the sociolinguistic analysis of natural language / M. Stubbs. – Oxford : Blackwell, 1983. – 272 с.

Suppe F. The search for philosophic understanding of scientific theories / F. Suppe // The Structure of Scientific Theories. – Urbana, 1977. – P. 53–71.

Talmy L. Figure and ground in complex sentences / L. Talmy // Universals in human language. – Vol. IV: Syntax. – Stanford, 1978. – P. 625–649.

Talmy L. The relation of grammar to cognition / L. Talmy // Topics in cognitive linguistics. – Amsterdam : Benjamins, 1988. – P. 165–205.

Talmy L. Toward a cognitive semantics / L. Talmy. – Cambridge (Mass.); L. : A Bradford Book, The MIT Press, 2000. – Vol. 1: Concept Structuring Systems.

Tannen D. Indirection in discourse; ethnicity as conversational style / D. Tannen // Discourse Processes. – 1981. – № 4. – P. 221–238.

Tannen D. That's Not What I Meant! / D. Tannen. – N.Y. : Balentine Books, 1992. – 214 p.

Tarasova Y. V. Communication systems in environment: a synergetic view / Y. V. Tarasova // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2001. – № 537. – С. 3–10.

Tarski A. The semantic conception of truth / A. Tarski // Philosophy and Phenomenological Research. – 1944. – Vol. 4. – P. 341–376.

Taylor J. Category extension by metonymy and metaphor / John Taylor // *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast* / ed. by René Dirven and Ralf Pörings. – Berlin and New York : Mouton de Gruyter, 2002. – P. 324–345.

Taylor J. R. Linguistic categorization. Prototypes in Linguistic Theory / J. R. Taylor. – Oxford : Clarendon Press, 1995. – 310 p.

Taylor J. R. Schemas, prototypes, and models: In search of the unity of the sign / J. R. Taylor // S. V. Tsohatzidis (ed.). *Meanings and prototypes: Studies in categorization*. – L.; N.Y. : Routledge, 1990. – P. 521–534.

Taylor J. R. The two-level approach to meaning / J. R. Taylor // L. – 1994. – d. 149. – P. 3–26.

Thomas J. *Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics* / J. Thomas. – L., 1995.

Tsur R. Aspects of cognitive poetics / Reuven Tsur // *Cognitive stylistic: Language and cognition in text analysis* / [ed. E. Semino, J. V. Culpeper] – Amsterdam : John Benjamins, 2002. – P. 279–318.

Tsur R. *Toward a theory of cognitive poetics* / Reuven Tsur. – Amsterdam : Elsevier Science Publishers, 1992. – 549 p.

Turner M. An image-schematic constraint on metaphor / M. Turner // *Conceptualizations and mental processing in language*. – Berlin : Mouton de Gruyter. – 1993. – P. 291–307.

Turner M. Design for a Theory of Meaning / M. Turner // *The Nature and Ontogenesis of Meaning* / [ed. by W. Overton, D. Palermo]. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum, 1994. – P. 91–107.

Turner M. Metaphor, metonymy and biding / M. Turner, G. Fauconnier // *Metaphor and metonymy at the crossroads* / (Ed.) Barcelona A. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2000. – P. 133–145.

Turner M. *The literary mind: The origin of thought and language* / M. Turner. – N.Y.; Oxford : OUP, 1998. – 187 p.

Tversky B. Categories of environmental Scenes / B. Tversky, K. Hemenway // *Cognitive Psychology*, 15. – 1983. – P. 121–149.

Tversky B. Components and Categorization / B. Tversky // *Noun Classes and Categorization* ; [ed. by C. Craig]. – Amsterdam, John Benjamins, 1986. – P. 63–75.

Ullmann St. *Semantics: An introduction to the science of meaning* / St. Ullmann. – Oxford : Blackwell, 1962.

Ullmann St. *The Principles of semantics. A linguistic approach to meaning* / St. Ullmann. – [Sec. edition]. – Glasgow : Jackson, 1957. – 348 p.

Ungerer F. Conceptual metaphors and metonymies / Friedrich Ungerer, Hans Schmid // *An Introduction to Cognitive Linguistics*. – New York : Longman, 1999. – P. 114–155.

Ventola E. Generic and register qualities of texts and their realization / E. Ventola // *Discourse in society: Systemic functional perspectives : Studies for Michael Halliday* / Ed. by Y. P. Fries, M. Gregory. – Norwood, New Jersey : Ablex Publishing Corporation, 1995.

Ventola E. *The Structure of Social Interaction* / E. Ventola. – L., 1987.

Verschueren J. *Linguistic Action: Some Empirical-Conceptual Studies* / J. Verschueren. – Norwood, 1987.

Verschueren J. *On Speech Act Verbs* / J. Verschueren. – Amsterdam, 1980.

Watzlawick P. *The Pragmatics of Human Communication* / P. Watzlawick, J. Beavin, D. Jackson. – N.Y., 1967.

Weigand E. *Concepts of Dialogue: Considered from the Perspective of Different Disciplines* / E. Weigand (ed.). – Tübingen, 1994.

Werth P. *Focus. Coherence and Emphasis* / P. Werth. – L., 1984.

Wierzbicka A. «Prototypes Save»: On the uses and abuses of the notion of «prototype» in linguistics and related fields / A. Wierzbicka // *Meanings and prototypes: Studies in linguistics* / Ed. by Tsohatzidis S. L. – N.Y. : Routledge, 1990. – P. 347–367.

Wierzbicka A. *A Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction* / A. Wierzbicka. – Berlin, N.Y., 1991.

Wierzbicka A. A semantic metalanguage for the description and comparison of illocutionary meanings / A. Wierzbicka // *Journal of Pragmatics*. – Amsterdam : Elsevier Science Publishers, 1986. – Vol. 10. – P. 67–107.

Wierzbicka A. *Lexicography and conceptual analysis* / A. Wierzbicka. – Ann Arbor : Karoma, 1985. – 327 p.

Wilensky R. *Discourse, probability, and inference* / R. Wilensky // *Beliefs, reasoning, and decision making*. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum, 1994. – P. 363–388.

Wittgenstein L. *Philosophical Investigations* / L. Wittgenstein; [translated by G. E. M. Anscombe]. – Oxford : Basil Blackwell, 1978. – 259 p.

Wodak R. *Critical linguistics and critical discourse analysis* / R. Wodak // *Handbook of pragmatics*. – Amsterdam, Philadelphia : Benjamins, 1994.

Wodak R. *Disorders of discourse* / R. Wodak. – L. : Longman, 1996.

Wodak R. *Introduction: Some important issues in the research of gender and discourse* / R. Wodak // *Gender and discourse* / Ed. by R. Wodak. – L. : Thousand Oaks; New Delhi : Sage publications, 1997. – P. 1–20.

Wunderlich D. *Methodological remarks on speech act theory* / D. Wunderlich // *Speech Act Theory and Pragmatics*. – Dordrecht; Boston, 1980. – P. 291–312.

Yule G. *Pragmatics* / G. Yule. – Oxford : Oxford Univ. Press, 1996. – 138 p.

Zinken J. *Metaphors, Stereotypes, and the Linguistic Picture of the World: Impulses from the Ethnolinguistic School of Lublin* [Electronic resource] / J. Zinken // *Metaphorik.de*. – 2004. – № 7. – Режим доступа до журн. : <http://www.metaphoricde/07>.

Zubin D. A. *Gender and Folk Taxonomy: The indexical relation between grammatical category* / D. A. Zubin, K.-M. Köpcke. – *CLS* 17, 1986. – P. 49–439.

ДЛЯ НОДАТОК

Наукове видання

Мартинюк Алла Петрівна

**СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ
КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНОЇ
ЛІНГВІСТИКИ**

Словник

Коректор *Л. Є. Стешенко*
Комп'ютерне верстання *В. В. Савінкова*
Макет обкладинки *І. М. Дончик*

Формат 60×84/16. Умов. друк. арк. 11,17. Тираж 300 пр. Зам. № 89/11.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
61077, м. Харків, пл. Свободи,4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.2009

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна.
Тел. : 705-24-32